

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ҲУҚУҚ, БИЗНЕС ВА СИЁСАТИ
ТОҶИКИСТОН**

ВБД 657.411

Бо ҳуқуқи дастнавис

РАҲМАТЗОДА МАВЗУНАХОН ДАВРОН

**МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕТОДИКАИ ТАШКИЛИ
БАҲИСОБГИРӢ ВА АУДИТИ САРМОЯИ ХУДӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ

номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи

ихтисоси 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит

**Роҳбари илмӣ:
доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Дадоматов Д.Н.**

ХУҶАНД – 2025

МУНДАРИЧА

НОМГҶҶИ ИХТИСОРҶО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШКИЛИ БАҶИСОБГИРИИ САРМОЯИ ХУДӢ	14
1.1. Мафҳуми «сармоияи худӢ» ҳамчун категорияи иқтисодӢ ва объекти баҳисобгирӢ ва аудит.....	14
1.2. Танзими меъёрӢ-ҳуқуқии баҳисобгирӢ ва аудити сармоияи худӢ.....	29
1.3. Таҳқиқоти таҷрибаи байналмилалии баҳисобгирии сармоияи худӢ	46
БОБИ 2. ТАКМИЛДИҶИИ МЕТОДИКАИ ТАШКИЛИ БАҶИСОБГИРИИ МУҶОСИБИИ САРМОЯИ ХУДӢ.....	63
2.1. Баҳодиҳии ҳолати муосири ташикл ва методикаи пешбурди баҳисобгирии сармоияи худӢ	63
2.2. Хусусияти ташикли баҳисобгирии муҳосибии унсурҳои сармоияи худӢ ва роҳҳои тақмили он	81
2.3. Тавзеҳоти иттилоот оид ба сармоияи худӢ дар ҳисоботи молиявии корхонаҳои саноатӢ.....	97
БОБИ 3. РУШДИ МЕТОДИКАИ САНҶИШИ АУДИТОРИИ САРМОЯИ ХУДӢ.....	117
3.1. Ташаккули сарчашмаҳои иттилоотии аудити сармоияи худӢ.....	117
3.2. Мукамалгардонии методикаи гузаронидани санҷиши аудитории сармоияи худӢ	135
Хулоса ва тавсияҳо	149
РУЙҶАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	154
РҶЙҶАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	175
Замимаҳо	178

НОМГҶӢИ ИХТИСОРАӢО

IAS – International Accounting Standard

IFRS – International Financial Reporting Standards

ААИ – Андоз аз арзиши иловашуда

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

ИМА – Иёлоти Мутаҳидаи Амрико

КА ҚТ – Кодекси андози Қумҳурии Тоҷикистон

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

КШСББМ – Кумитаи шарҳдиҳии стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ

ҚТ – Қумҳурии Тоҷикистон

НБМ – низомномаи баҳисобгирии муҳосибӣ

СБА – Стандарти байналмилалии аудит

СБҲМ – Стандарти байналмилалии ҳисоботи молиявӣ

СББМ – Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ

ҚИЭ – Қумҳурии исломии Эрон

ҚСК – Қамъияти саҳомии кушода

ҚСП – Қамъияти саҳомии пушида

ҚДММ – Қамъияти дорои масъулияти маҳдуд

СХ – Сармояи худӣ

СО – Сармояи оиннома

СИ – Сармояи иловагӣ

СЗ – Сармояи захиравӣ

ФТ – Фоидаи тақсимнашуда

ССД – Сармоя аз сармоягузории дубора

МУҚАДДИМА

Муҳиммияти мавзуи таҳқиқот. Сармояи худӣ (СХ) асоси бунёдии устувории молиявӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ ва рушди дарозмуддати он ба ҳисоб меравад. Сармояи худӣ арзиши софи ширкатро барои соҳибони он инъикос намуда, ҳамчун нишондиҳандаи муҳимтарин барои доираи васеи ҷонибҳои манфиатдор: сармоягузoron, қарздеҳон, менечментон, мақомоти танзимкунанда хизмат мекунад. Дар шароити рушди босуръати иқтисодиёт, мураккаб гардидани бизнес – моделҳо, пуршиддати талаботи танзимотӣ (ё танзимкунанда) ва афзоиши интизориҳои истифодабарандагони иттилооти молиявӣ, муаммои такмилдиҳии методикаи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити СХ аҳаммияти махсусро ба худ касб мекунад.

Чуноне ки дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (аз 21 декабри соли 2021) зикр гардидааст: «Вазорати молия вазифадор аст, ки ... ҷиҳати гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, ба таври пурра татбиқ намудани барномаҳои муосири баҳисобгирии амалиёти молиявӣ ва васеъ ҷорӣ кардани рақамикунонӣ дар соҳа, ҷораҳои судманд андешад» [8]. Вобаста ба ин, ҷараёни ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) андешидани тадбирҳои мушаххасро тақозо мекунад.

Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва инъикоси СХ дар ҳисоботи молиявӣ яке аз масъалаҳои хеле мушкили илми иқтисодӣ мебошад, зеро аз пешбурди дурусти он ва алоқамандии иттилоотии марбута бо таъминоти истифодабарандагони берунӣ ва дохилии ҳисоботи молиявӣ вобастагӣ дорад. Ин, дар навбати худ, имкониятҳои молиявии корхонаро дар ояндаи кӯтоҳ ва дарозмуддат муайян мекунад.

Мафҳуми «сармояи худӣ» васеъ ва гуногунмазмун мебошад ва аз ин рӯ, дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ шарҳу тафсири моҳият, банизомдарорӣ ва интихоби нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи он гуногун ва ба таври кофӣ

асоснок карда нашудаанд. Дар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ба омӯзиши масъалаҳои назариявӣ ва амалияи мукамалгардонии методикаи баҳисобгирӣ ва аудити СХ дар шароити корбурди СБҲМ диққати кофӣ ҷалб нагардида, масоили ҳайат ва сохтор, баҳодиҳии таҷрибаи хориҷӣ ва ватанӣ ташаккули иттилоот дар бораи СХ, ташкили баҳисобгирӣ ва аудити СХ пурра ва ҳамаҷаҳафа таҳқиқ карда нашудааст.

Дар айни замон, масъалаи калидӣ оид ба эътироф, арзёбӣ ва инъикоси унсурҳои СХ дар ҳисоботи молиявӣ ҳалношуда боқӣ мемонад. Усулҳои баҳисобгирӣ он, аз ҷумла системаи ҳуҷҷатгузорӣ амалиёт, инъикоси суратҳисобҳои баҳисобгирӣ, пешбурди таҳлил ва гузаронидани аудит ба таври кофӣ таҳия нашудааст. Илова бар ин, дар айни замон санадҳои меъёрию ҳуқуқии муфасссали коркардшуда ва илмӣ мавҷуд нестанд, ки баҳисобгирӣ ва аудити СХ-и субъектҳои хоҷагидорро танзим кунанд. Тақмили методологияи ташкили баҳисобгирӣ ва аудити СХ барои баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ, эҷоди эътимоди корбарон, таъмини мутобиқат ба талаботи танзим ва дар ниҳоят, нигоҳ доштани суботи молиявӣ ва рушди устувори ташкилотҳо зарур аст. Таҳқиқоти мазкур ба таҳияи равишҳо ва ҳалли мушаххаси амалӣ барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо равона шудааст.

Ҳамаи ин аҳаммияти мавзӯи интихобшударо барои таҳқиқоти диссертатсионӣ тасдиқ мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Ҷанбаҳои назариявӣ, масъалаҳои методологӣ ва ташкили баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудити сармояро як қатор олимони хориҷиву ватанӣ мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додаанд, аз ҷумла М.Н. Анипкин [5], А.С. Бакаев [10], Н.А. Блатов [15], И.Н. Богатая [19,20], В.Г. Гетман [27], Л.Т. Гиляровская [28], Е.М. Евстафева [34], Д.А. Ендовитский [36], В.В. Ковалев [47], М.И. Кутер [57], Е.А. Киштимова [58], В.Ф. Палий [88,89], В.С. Плотников [95,96], М.Л. Пятов [108,109,110], А.Г. Салтанова [114], Т.Р. Саяхов [116], И.И. Сахартсева [115], Я.В. Соколов [125,126,127,128], О.В. Соловева [129], Л.В. Сотникова [130,131], Н.Н.

Хахонова [155], А.Н. Хорин [156], А.Д. Шеремет [165], Л.З. Шнейдман [172] ва дигарон.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи рушди назария, методология ва ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудити СХ таҳқиқотҳои мукамал анҷом напазируфтааст. Олимони ватанӣ ба баррасии бархе аз масоили мазкур рӯ овардаанд, ба монанди М.У. Бобоев [17,18], И.А. Бобиев [16], Д.Н. Дадоматов [31,120,121,122], М.В. Калемуллоев [44], Б.Ҳ. Каримов [45,46], А.А. Мирзоалиев [72,73,74], С.Ф. Низомов [78,79,80], С.И. Содиков [113], Р.С. Тоҳирова [151], Д.У. Уроқов [153,154], Қ.Х. Хушвахтзода [156], А.К. Қурбонов [56], З.Р. Шарифов [164], М. Шобеков [173] ва дигарон.

Гарчанде ки таҳқиқоти гузаронидашуда дар рушди методологияи баҳисобгирӣ ва аудити СХ саҳми назаррас гузоштааст, як қатор масъалаҳои асосӣ ҳалношуда боқӣ мемонанд. Дар самти илм баҳсҳо дар бораи моҳияти сармоя ҳамчун категорияи иқтисодӣ, меъёрҳои эътирофи он, усулҳои арзёбӣ ва қоидаҳои инъикос дар ҳисоботи молиявӣ идома доранд. Дар ин ҳолат бояд қайд кард, ки бисёр ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии баҳисобгирӣ ва аудити СХ то имрӯз ба як пойгоҳи ягонаи методологӣ муттаҳид карда нашудаанд. Ҳамзамон методикаи гузаронидани санҷиши аудитории СХ таҳқиқоти иловагиро талаб мекунад. Ҳалли илмӣ ва амалии муаммоҳои мазкур, ногузирии мукамалгардонии таъминоти ташкилӣ-методи баҳисобгирӣ ва аудити СХ дар шароити қорбурди СБҲМ аз мубрамии мавзӯи таҳқиқшаванда дарак медиҳад, ки интиҳоби мавзӯ, мақсад, вазифаҳо, сохтор ва мундариҷаи таҳқиқотро муайян намуд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ҷ мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба ислоҳот дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит ва назорат мувофиқат менамояд ва барои татбиқи амалии барномаҳои зерин равона гардидааст: «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» (аз 25 марти соли 2011, №702), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» (аз 22 июли соли

2013, №7, мод. 521), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 3 майи соли 2010, № 231). Инчунин, таҳқиқоти мазкур тибқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон дар мавзӯи «Самаранокии СБҲМ дар шароитҳои саноатикунонии субъектони иқтисодии минтақа» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои тадқиқоти диссертатсионӣ. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур таҳлили системавии ҷанбаҳои назариявӣ ва методии ташкили баҳисобгирӣ ва аудити СХ, инчунин таҳияи пешниҳодҳои амалӣ оид ба оптимизатсияи расмиёти дахлдор тибқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ мебошад.

Барои татбиқи ҳадафи зикршуда дар рисола ҳалли масъалаҳои зерин пешбинӣ карда мешавад:

1. Таҳлили назариявӣ-методологӣ моҳияти иқтисодии СХ ва таҳаввули асосҳои концептуалии он.
2. Тадқиқи заминаи муосири меъёрию ҳуқуқӣ, ки баҳисобгирии амалиётҳоро бо СХ танзим мекунад.
3. Таҳлили муқоисавӣ таҷрибаи байналмилалӣ баҳисобгирии СХ ва имкониятҳои мутобиқсозии он дар таҷрибаи иқтисодиёти миллӣ.
4. Ташҳиси равандҳои мавҷуда ба ташкили баҳисобгирии СХ ва таҳияи самтҳои навсозии онҳо.
5. Ташаккули таъминоти методӣ ифшои сармоя дар ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ.
6. Батанзимдарории пойгоҳи иттилоотӣ аудити СХ ва таҳияи механизмҳои тақмили он.
7. Таҳия ва таҳқиқи илмӣ тавсияҳои амалӣ оид ба тақмили санҷиши аудитории ҷузъҳои СХ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқот таҷрибаи амалкунандаи баҳисобгирӣ ва аудити СХ дар корхонаҳои саноатӣ мебошад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқоти диссертатсионӣ асосҳои назариявӣ-методӣ ва ташкили баҳисобгирӣ ва аудити СХ ба ҳисоб меравад.

Фарзияи тадқиқот бар он асос ёфтааст, ки таҳияи методологияи мукаммали баҳисобгирӣ ва аудити СХ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ имкон медиҳад, ки самаранокии равандҳои баҳисобгирӣ ва санҷиши аудити СХ баланд бардошта шавад ва равандҳои идоракунии ҳаракати СХ-и корхона бо назардошти кам кардани хатари таҳрифи иттилоот оптимизатсия карда шаванд.

Асосҳои назариявӣ тадқиқотро асарҳои бунёдӣ ва амалии олимони барҷастаи ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи молияи корпоративӣ, баҳисобгирӣ, таҳлили иқтисодӣ, аудит ва назорати идоракунӣ ташкил додаанд. Ҳангоми таҳқиқот мо ба асарҳои илмӣ марбути самт, аз ҷумла монография ва мақолаҳои маҷаллаҳои тақризшаванда диққати махсус зоҳир намуда, кӯшидем, ки масоили мазкур ҳалли илмӣ худро ёбад.

Асосҳои методологияи тадқиқот ба муносибати диалектикӣ асос ёфтааст, ки имкон медиҳад, равандҳо ва падидаҳои иқтисодӣ дар динамика, робита ва вобастагии байниҳамдигарӣ баррасӣ карда шаванд. Дар раванди таҳқиқот маҷмуи усулҳои махсуси илмӣ аз ҷумла: усулҳои умумии илмӣ: таҳлили системавӣ, абстраксияи илмӣ, усулҳои мантиқӣ (таҳлил, синтез, индуксия, дедуксия), тасниф, ҷамъбаст ва мушаххаскунӣ; усулҳои махсус: усули тавозун, таҳлили муқоисавӣ, муносибати таърихӣ, моделсозии иқтисодӣ-математикӣ, гурӯҳбандӣ, таҳлили омилҳо, таҳқиқоти сатҳи монографӣ ва дигар воситаҳои таҳлили молиявӣю иқтисодӣ истифода шудааст.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаи таҳқиқотро санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ асосҳои методологияи баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим намуда, инчунин стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, стандартҳои байналмилалӣ аудит, маълумоти Агентии оморӣ

назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои ҳисоботи молиявӣ ва муҳосиби корхонаҳо, маводҳои ҷопӣ ва электронӣ, маводҳои корфронсҳои илмӣ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, сиёсат ва бизнеси Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2020-2025 ба анҷом расонида шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Навоварии илмӣ тадқиқот аз асосноккунии комплексӣ ва рушди асосҳои назариявӣ-методологии ташкили баҳисобгирӣ ва аудити СХ-и субъектҳои хоҷагидор дар шароити истифодаи СБҲМ ва таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба тақмили методологияи ташкили баҳисобгирӣ ва аудити СХ, тибқи талаботи СБҲМ иборат аст. Натиҷаҳои муҳими таҳқиқоти муаллиф, ки барои ҳимоя пешниҳод карда мешаванд, инҳоянд:

- таҳлили комплекси равишҳои илмӣ ба тафсири моҳияти СХ дар асарҳои муҳаққиқони рус ва олимони байналмилалӣ анҷом дода шуда, ки дар асоси он: концепсияи мукаммали инъикоси СХ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ташаккул ёфтааст; таърифи мафҳуми мақур пешниҳод шудааст: СХ фарқи байни маҷмуи дороиҳо ва уҳдадорӣҳои корхонаро, ки ба соҳибони он тааллуқ доранд ва дар оянда ба иқтисодиёт фоида меоранд, ифода мекунад.

- заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзими баҳисобгирии СХ дар санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ амиқ муқаррар гардида, тартиби баҳисобгирии ташаккул, ҳаракат, тағйирёби тартиби инъикос ва эътироф намудани ҷузъиёти СХ дар ҳисоботи молиявӣ ва ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат намудани онҳо, тавсияҳои амалӣ пешниҳод карда шудаанд;

- дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷии баҳисобгирии СХ, самтҳои ташаккули ҷузъҳои СХ, аз ҷумла тартиби бозхаридаи саҳмияҳои худӣ, пардохти андозҳои мавқуфгузошташуда, азнавбаҳодиҳии дороиҳои ғайригардон, грантҳои сармоягузорӣ ва имтиёзҳои махсуси андозӣ, самтҳои истифодабарии он дар амалия тавсия дода шудааст;

- ҳолати имрӯзаи ташкили баҳисобгирии СХ таҳлил гардида, модели таъминоти ташкилӣ-методи баҳисобгирии СХ коркард шудааст. Инчунин, пешниҳод гардидааст, ки ба ҳисоби 33010 «Саҳмияҳои одӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок», ҳисоби тартиби сеюми таҳлилӣ, барои ҳисобгирии саҳмияҳои эълоншуда, вале паҳнашуда, ҳисоби контрпассивии тартиби дуюм 33091 «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳнашуда» кушода шаванд; усули ташкил ва пешбурди баҳисобгирӣ дар ин ҳисобҳо асоснок пешниҳод гардидааст;

- Таҷрибаи ошкор кардани маълумот ва таҳлили интиқодии он дар бораи сармояи худӣ гузаронида шуд, ки дар чараёни он:

✓ тарафҳои қавӣ ва заифи пешниҳоди маълумот, бо назардошти муайян кардани ҷанбаҳои мушкили ифшои иттилоот муайян карда шуданд;

✓ тавсияҳои методӣ оид ба тақмили ҳисобот дар асоси низомнокии рӯйхати шарҳҳои ҳатмӣ ба моддаҳои СХ, таҳия карда шуданд

✓ маҷмуи чораҳо оид ба мутобиқсозии ҳисобот ба талаботи СБҲМ пешниҳод карда шудааст, ки шакли тақмилёфтаи пешниҳоди маълумотро дар заминаи шарҳи васеи таҳлили он дар бар мегирад

- сарчашмаи иттилоотии аудити СХ аз рӯйи унсурҳои асосии он ба низом дароварда шуда, роҳҳои мукамалгардонии таъминоти иттилоотии чараёни аудити СХ дар асоси санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, сабткунакҳои баҳисобгирии таркибӣ ва таҳлилӣ, ҳисоботи молиявӣ, иттилооти ғайриҳисобгирӣ асоснок ва коркард шудааст;

- роҳҳои тақмилдиҳии асосҳои ташкилии методикаи аудити СХ бо муайян кардани давраҳои асосии санҷиши аудитории СХ, схемаи объектии аудити СХ дар боҳамалоқамандӣ коркард гардида, расмиёти мушаххаси аудиторӣ ҳангоми гузаронидани аудити СХ пешниҳод шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

1. Асосҳои назариявӣ-методологӣ:

- низомбандии асосҳои назариявии концепсияи СХ бо тафсири моҳияти иқтисодии он;

- таҳияи концепсияи мукаммали инъикоси СХ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ;

2. Ҷанбаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

- таҳлили комплекси заминаи меъёрии танзими баҳисобгирии СХ;
- муайян кардани камбудӣҳо ва ихтилофҳо дар танзими муосир;

3. Таҷрибаи байналмилалӣ ва мутобиксозии он:

- пешниҳодҳои илман асоснокшуда оид ба татбиқи таҷрибаҳои пешқадами хориҷӣ чиҳати баҳисобгирии СХ;

- методологияи мутобиксозии таҷрибаи байналмилалӣ ба анъанаҳои миллии баҳисобгирӣ;

4. Такмили усулҳои баҳисобгирӣ:

- равандҳои инноватсионӣ ба ташкили баҳисобгирии СХ;
- модели оптимизатсияшудаи раванди баҳисобгирӣ;

5. Ошкорсозии иттилоот дар ҳисобот:

- усули такмилёфтаи шарҳи маълумот дар бораи СХ;
- алгоритми мутобик кардани ҳисобот ба талаботи СБҲМ;

6. Методологияи аудиторӣ:

- модели низомноки манбаъҳои аудити СХ;

- равандҳои инноватсионӣ чиҳати таъмини иттилоотии расмӣи аудиторӣ;

7. Тавсияҳои амалӣ:

- маҷмуи чораҳои асоснокшуда оид ба навосозии методикаи аудит;
- воситаҳои амалии санҷиши унсурҳои СХ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Дар диссертатсия тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ коркард ва пешниҳод карда шудаанд, ки ба такмили методикаи баҳисобгирӣ ва санҷиши аудитории сармояи худии корхонаҳо мусоидат мекунад. Натиҷаҳои назариявӣ метавонанд дар низоми таҳсилоти олии касбӣ ва таҳқиқотҳои минбаъдаи илмӣ, тавсияҳои амалии коркардашуда ҳангоми такмилдиҳии заминаҳои меъёрии баҳисобгирии СХ аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар раванди кори

ташкilotҳои аудиторӣ, аутсорсингӣ, корхонаҳои соҳаҳои гуногун истифода карда шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Бо эътимодии натиҷаҳои таҳқиқот дар рафти навиштани диссертатсия, саҳеҳии маълумотҳо, ҳаҷми кофӣ маводи таҳқиқотӣ, омӯзиши ҳамаҷонибаи ташкили баҳисобгирӣ ва аудити СХ ва коркарди тавсияву пешниҳодҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва маводҳои нашршуда дар конفرонсҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ тасдиқ карда мешавад. Хулосаҳо ва тавсияҳо бо таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ (эксперименталӣ) оварда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи мазкур мувофиқ ба шиносномаи ихтисоси КОА 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит, махсусан, бандҳои 1.1. Парадигмаҳои ибтидоӣ, консепсияҳои асосӣ, принципҳои бунёдӣ постулатҳо ва қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ; 1.3. Асосҳои методологӣ ва вазифагузориҳои мақсадноки баҳисобгирии муҳосибӣ; 1.7. Баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ, идорақунӣ, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) дар корхонаҳои шаклҳои ташкилию ҳуқуқияшон гуногун, ҳамаи соҳаҳо ва сатҳҳо; 3.2. Асосҳои назариявӣ ва методологӣ, вазифагузориҳои мақсадноки аудит, назорат ва бозрасӣ; 3.9. Рушди методологияи комплекси методҳои аудит, назорат ва бозрасӣ мувофиқат дошта бо назардошти чунин хусусиятҳо иҷро гардидааст.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми муаллиф аз коркарди тавсияҳои назариявӣ ва пешниҳодҳои амалӣ оид ба тақмилдиҳии методикаи баҳисобгирӣ ва аудити СХ иборат мебошад. Дар заминаи ҷамъбасти назариявӣ, таҳлил ва пешниҳоди тавсияҳои методии баҳисобгирӣ ва аудити СХ коркард шудааст, модели таъминоти ташкилӣ-методии баҳисобгирии СХ, усули ташкил ва пешбурди баҳисобгирии СХ дар ҳисобҳои таҳлилии тартиби дуюм ва сеюм асоснок таҳия гардида, самтҳои мукамалгардонии методикаи тавзеҳоти иттилоот оид ба ҷузъиёти СХ дар ҳисоботи молиявӣ мувофиқи СБҲМ пешниҳод карда шудааст. Натиҷаҳои

чудогонаи таҳқиқоти диссертациониро ҳангоми таҳияи муқаррароти назариявӣ ва методӣ оид ба мукамалгардонии заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити СХ дар корхонаҳои гуногуни иқтисодиёти миллий метавон истифода намуд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳо ва нуктаҳои муҳимми таҳқиқоти диссертационӣ дар шакли маъруза дар конференсиҳои илмӣ амалии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, байнидонишгоҳӣ пешниҳод карда шудаанд.

Бархе аз муқаррароти амалии таҳқиқоти диссертационӣ дар амалияи ҚСҚ «Қолинҳои Гулистон» (маълумотномаи №61 аз 10.12.2023), ҚДММ «Нассочи Хучанд» (маълумотномаи №74 аз 25.11.2023), ҚДММ «Сӯғдаудит» (маълумотномаи №7 аз 05.12.2023) истифода бурда шудааст. Инчунин, дар чараёни таълим ҳангоми омӯзиши фанҳои назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (маълумотномаи № 986/1 аз 18.12.2023) мавриди истифода қарор дода шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Вобаста ба натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертационӣ беш аз 16 мақолаи илмӣ бо ҳаҷми 11,2 ҷ.ҷ. (аз ҷумла 7,8 ҷузъи ҷопӣ аз муаллиф), аз онҳо 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати адабиёт, ки аз 183 номгӯй иборат мебошад, дар маҷмӯъ, дар ҳаҷми 185 саҳифаи ҷопӣ навишта шудааст. Кори диссертационӣ аз 15 расм, 20 ҷадвал ва феҳрасти замимаҳо иборат мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ХУДӢ

1.1. Мафҳуми «сармояи худӣ» ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва объекти баҳисобгирӣ ва аудит

Мафҳуми «сармоя» дар илми баҳисобгирӣ (ибтидои асри XIX – дар мактаби илмии итолиёвӣ) то кунун аз тарафи олимон ва муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ гуногун маънидод карда шудааст. Аз ин лиҳоз инъикоси фарқият байни ҳисобҳои активӣ ва пассивӣ (қарздории кредиторӣ) дар баҳисобгирии итолиявӣ (Фабио Беста (1845-1923)) ва баҳисобгирии немисӣ (П. Герстнер) пешбинӣ шуда, сармоя аз рӯи мазмун ва моҳият аз мавзӯи баҳисобгирии Шуравӣ то назарияи муосир «сабзиш» кард (В.В. Ковалёв, В.Ф. Палий, В.И. Петрова, А.Ю. Петров, Я.В. Соколов). Қайд кардан бамаврид аст, ки дар давраи ибтидоии ташаккулёбии илми муҳосибӣ ва таво зуншиносӣ масъалаи моҳияти сармоя ба таваҷҷуҳи аҳли илм гузошта шуда буд. Масалан, олими шветсариягӣ И.Ф. Шерр (1846-1924) андеша дорад, ки ҳисоби сармоя метавонад бақияи дебетӣ дошта бошад. К.Ю. Сиганков бошад, дар таҳқиқоташ фарз мекунад, ки аз қадим «муҳосибот, дар ҳақиқат, барои ҳисоб намудани сармоя ташкил мешуд.... Вале, сармоя ва ҳам ҷудокунии алоҳидаи он метавонад қиммати манфӣ дошта бошад» [158, с. 20], ҳамзамон инъикоси сармояро таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки «таърихан тавозун шакли техникий тавозуни сармоя буд» [158, с. 23]. Барои он ки ҳосияти ҳақиқии сармояро таҳқиқ кунем, зарур аст, ки гуногунии шарҳи онро ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот баррасӣ намоем.

Дар илми иқтисодӣ назарияҳои зиёде таълиф шудаанд, ки дар онҳо масъалаи сармоя баррасӣ шудааст:

- назарияи классикии молия, маҷмуи донишҳои маъмурӣ ва хоҷагидориро оид ба пешбурди хоҷагии давлатӣ дар бар мегиранд. Предмети он, молияи давлатӣ ба шумор рафта, дар натиҷа то молияи оммавии иттифоқҳо васеъ гардид. Дар умум мақсади назарияи мазкур ба тартиб

даровардан ва васеъ намудани усулҳои идоракунии молияи давлатӣ ба шумор рафта, дар доираи он воситаҳои давлатӣ дар шакли пул, масолеҳҳо ва хизмат фаҳмида мешуд. Физократҳо, олимони немис И. Юсти ва И. Зонненфелс дар корҳои худ ба таври назариявӣ ҳалли масъаларо оид ба гирифтани даромад барои эҳтиёҷоти давлат асоснок карданд. Дар баробари ин, қоидаро пешниҳод карданд, ки «хароҷот бояд бо даромадҳо ва тамоми моликият мувофиқ бошад, инчунин барои подшоҳ ва тобеони он манфиат биёранд» [47, с. 487]. Нуқтаи назари мазкур ба тафсири ягонаи истилоҳи «молия» ва ба бавучудоии таркиби илмии самти молия замина гузоштааст, ки дар доираи он ба категорияи «сармоя» то кунун диққати махсус дода мешавад;

- назарияи неоклассикии молия ҳамчун низоми донишҳо оид ба ташкили идоракунии молияи сегона тавсия карда шудааст: захира, муносибат ва бозор. Муносибати бевосита ба сармоя дар назарияҳое, ки дар асоси равияи неоклассикӣ инкишоф ёфтаанд, дарҷ карда шудаанд: назарияи манфиатнок, назарияи нархгузори арбитражӣ, назарияи портфелӣ ва ғайра. Самтҳои гуногуни назария оид ба сармоя имконият медиҳанд, ки муносибати категорияи сармоя ба субъекти хоҷагидорӣ муайян карда шавад. Дар ин замина, мумкин аст, се самтро ҷудо намуд, ки сармояро тавсиф мекунанд:

1. Дарк намудани сармоя ба сифати маҷмуи моликияти корхона, ки сарчашми даромади ояндаи корхона ба шумор меравад. Хусусияти мазкур дар сарчашмаҳои иқтисодӣ, «ғояи ҷисмонии сармоя ҳамчун асоси нуқтаи назари иқтисодӣ» шинохта шудааст;

2. Дарк намудани сармоя чун ҳиссаи саҳми муассисон, ки ба ҳаҷми умумии дороиҳои корхона гузошта шудааст («ғояи дарки молиявии сармоя аз нуқтаи назари ҳисобгирии муҳосибӣ»);

3. Дарк намудани сармоя ҳамчун тамоми манъбаҳои сармоягузори дарозмуддати корхона «консепсияи дигаргункардашудаи молиявии сармоя ҳамчун ҷавҳари равиши муҳосибӣ-таҳлилӣ».

Ба шартӣ будани нуқтаҳои назари зикршуда ва мафҳуми истифодашудаи консепсияҳо В.В. Ковалёв ишора намудааст [47, с. 187]. Бо

ғояҳои дар боло овардашуда, дар умум мувофиқ будан мумкин аст, аммо ҳислати сармояро чун унсури калидии ҳисоботи молиявӣ ба инобат нагирифтани ҷоиз нест. Чунки дар ҷаҳорҷубаи ҳар се нуқтаи назари иброзшуда, ҳаҷм ва динамикаи тағйирёбии сармоя танҳо дар асоси маълумоти тавозун муайян намуда мешавад:

- дар ҳолати яқум, сармоя бо маҷмуи дороиҳое, ки дар моддаҳои тарафи фаъиви тавозун нишон дода шудаанд, баробар аст (ба шарте ки вазни қиёсии ҷунин моддаҳо дар бақияи тавозун ночиз бошад);

- дар ҳолати дуҷум, ҳаҷми сармоя бо маҷмуи бақияи қисми фаъиви тавозун ба истиснои уҳдадориҳо, баробар аст;

- дар ҳолати сеҷум, ҳаҷми сармоя бо бақияи қисми фаъиви тавозун, ба истиснои моддаҳои «Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат», мусовӣ аст.

Бояд тазаққур дод, ки дар доираи назарияҳои баррасишуда, сармоя ба корхона ҷӣ алоқамандӣ дорад, омилҳои ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити сармоя таъсир расонанда, ҷанбаҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва иҷтимоии сармояро ҳамчун категорияи иқтисодӣ бояд ифода намоянд. Илова бар ин, инъикос ва тавзеҳоти иттилоотро дар ҳисоботи молиявӣ оид ба сармояи худӣ ва унсурҳои алоҳидаи онро таъмин карда тавонад.

Муқаррароти консепсияҳои мазкурро Э. Хендриксен ва М. Ван Бред ба низом дароварда, панҷ консепсияи сармояро пешниҳод кардаанд: «Назарияи моликият, назарияи воҳиди хоҷагидорӣ, назарияи сармояи бақиявӣ, назарияи корхона ва назарияи фондҳо». Ба ақидаи онҳо, ҳар яке аз равишҳои пешниҳодкарда ба тавсифи махсуси ҳолати иқтисодии корхона, сохтори сармояи он ва ғайра оварда мерасонад» [157, с. 477]. Қайд кардан зарур аст, дар доираи консепсияҳои мазкур намудҳои гуногуни сармоя дар ҳисобгирӣ вучуд дорад.

М.Н. Анипкин ва А.Ю. Петров ҷунин меҳисобанд, ки: «вобаста аз он ки ҷӣ гуна консепсияи сармоя қабул карда мешавад, дар оянда дарки комилан мувофиқ будан ва тавзеҳоти механизми фаъолияти сармоя вобастагӣ дорад» [5, с. 11]. Қайд кардан зарур аст, интиҳоби консепсияи сармоя сараввал аз он

вобаста аст, ки корхона кадом мақсад гузоштааст ва дувум, дороиҳо ва уҳдадориҳои корхона чӣ гуна дар ҳисобгирӣ баҳо дода мешаванд. Дар таҳқиқоти анҷомдодаи олимони мазкур моҳияти асосии консепсияи сармоя бо вариантҳои гуногуни мувозинати унсурҳо, ки модели ҳисоботи молиявиро ташкил медиҳанд ва бо баробарии асосии тавозуни муҳосибӣ чен карда мешаванд. Масалан:

Сармоя (бақиявӣ) = Дороиҳо - Уҳдадориҳо (кафолатӣ, ғимояшуда, муқарраршуда) [5, с. 14];

Дорой - Уҳдадорӣ = Сармояи худӣ [5, с. 20];

ё ки

Дорой = Сармояи қарзӣ + Сармояи худӣ [5, с. 120] ва ғайра.

Бо андешаи муаллифон то андозае розӣ шудан мумкин аст, зеро муодила боҳамалоқамандии байни объектҳои баҳисобгириро инъикос менамояд. Вале, дар ин ҳолат бояд ҳамаи объектҳои баҳисобгирӣ то сатҳи ҳисобҳои алоҳидаи таркибӣ мушаххас гардонида шаванд. Дар баробари ин, имконияти инъикоси объектҳои мазкури баҳисобгирӣ дар ҳисоботи молиявӣ мавҷуд бошад.

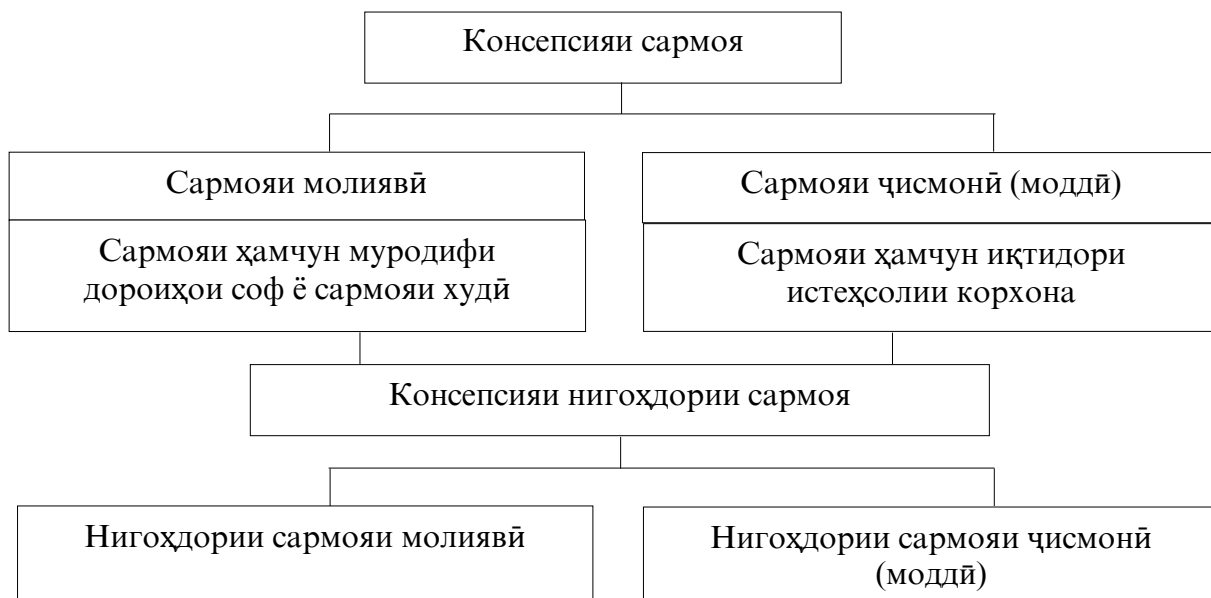
Дар боло мо хосияти сармояро нисбат ба субъектҳои хоҷагидорӣ пешкаш намуда, оид ба консепсияи сармояи ҷисмонӣ (моддӣ) ва молиявӣ ишора намудем.

Бояд тазаққур дод, ки стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар асоси консепсияи сармоя принципҳои ташаккули ҳисоботи молиявиро барои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ муайян мекунанд. Чунин консепсияҳо дуто мебошад: консепсияи сармоя ва консепсияи нигоҳдории сармоя (расми 1.1.1).

Мувофиқи консепсияи молиявӣ сармоя ҳамчун маҷмуи иқтидорҳои истеҳсолии ба корхона тааллуқдошта ғаҳмида мешавад. Дар ин маврид мақсади дилхоҳ корхонаи тичоратӣ истеҳсол ва тавлиди неъматҳои моддӣ (маънавӣ) ба ҳисоб рафта, аз иҷрои ин мақсадҳо гирифтани фоидаи максималӣ мебошад. Аз ин ҷост, ки истилоҳи сармоя чун иқтидоре маънидод

карда мешавад, ки ба кулли неруи истехсолии корхона барои истехсоли муайяни молу маҳсулот сафарбар карда шудааст.

Ақидае низ мавҷуд аст, ки мувофиқи он концепсияи ҷисмонии сармоя бо мафҳуми “фоида” маҳдуд мегардад, чунки категорияи фоида ҳамчун натиҷаи истифодаи сармоя фаҳмида мешавад.

Расми 1.1.1. - Концепсияи сармоя

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [50].

Маъмулан, концепсияи молиявии сармоя мафҳумҳои муҳимми захираҳои молиявиро дар бар мегирад, ки соҳибони (моликони) он ба дороиҳои корхона самоягузорӣ намудаанд. Захираҳо агар дар шакли пулӣ дар вақти сармоягузорӣ пешниҳод шуда бошанд, онҳо қобилияти муайяни харидорӣ доранд, зеро моликон барои нигоҳ доштани ин захираҳо манфиатдор мебошанд. Бинобар ин, концепсияи мазкур шарҳи фоидаро маҳдуд мекунад: фоидаи давраи ҳисоботӣ метавонад дар ҳаҷме эътироф карда шавад, ки он ба афзоиши қобилияти ҳақиқии харидории сармояи самоягузоришудаи корхона баробар бошад.

Мавриди тазаккур аст, ки концепсияи молиявии сармоя ба муттаҳидсозии иқтисоди истехсолии субъекти иқтисодӣ равона гардидааст. Концепсияи мазкур имкон медиҳад, ки корхона ҳамчун «мачмуи моликияти алоҳида» ё «ширкатунандаи мустақил» эътироф карда шавад. Дар доираи

концепсияи ҷисмонии (моддӣ) сармоя бошад ба тағйирёбии қобилияти бадастории воситаҳо дар ҳаёти дороиҳои корхона ҷой дода шуда, диққат дода мешавад.

Бояд ибраз дошт, ки нуктаи назари муҳосибӣ доир ба сармоя метавонад танҳо дар ҷаҳорҷӯбаи концепсияи молиявӣ рушд кунад ва ин тафовути асосии нуктаи назари муҳосибӣ мебошад, ки мафҳуми «сармоя»-ро бо «арзиши корхона» ҳаммаъно тавсиф мекунад.

Хотиррасон мекунем, ки аз рӯйи баъзе унсурҳо концепсияи нигоҳдории сармояи молиявӣ аз концепсияи нигоҳдории сармояи ҷисмонӣ тафовути ҷиддӣ дорад. Тавсифи муқоисавии концепсияи нигоҳдории сармоя дар ҷадвали 1.1.1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.1.1. – Тавсифи муқоисавии концепсияҳои нигоҳдории сармояи молиявӣ ва сармояи ҷисмонӣ (моддӣ)

Унсурҳои муқоисашаванда	Концепсияҳо	
	Нигоҳдории сармояи молиявӣ	Нигоҳдории сармояи ҷисмонӣ (моддӣ)
Лаҳзаи эътирофкунии ғоидаи гирифташуда	Арзиши молиявии (ё пулии) дороиҳои соф дар интиҳои давраи ҳисоботӣ аз арзиши молиявии (ё пулии) дороиҳои соф дар ибтидои давра, пас аз нигоҳдориҳои ҳатмӣ ва пардохтҳои моликон дар давраи ҳисоботӣ зиёд бошад, ғоида гирифта мешавад	Иқтидори ҷисмонии корхона дар интиҳои давраи ҳисоботӣ аз иқтидори ҷисмонӣ дар ибтидои давра пас аз нигоҳдории ҳамаи тақсимкуниҳо ва пардохтҳои моликон дар давраи ҳисоботӣ зиёд бошад, ғоида гирифта мешавад
Заминаи баҳодихӣ	Ба пояи мушаххаси баҳодихӣ зарурат надорад. Мувофиқи ин концепсия сармоя метавонад бо воҳиди пулии номиналӣ ё воҳиди доимии қобилияти харидорӣ баҳо дода шавад. Интиҳоби он аз намуди сармояи молиявӣ вобастагӣ дорад, ки корхона мехоҳад нигоҳ дорад	Арзиши барқароркуниро ба сифати пояи баҳодихӣ пешбинӣ мекунад
Инъикоси натиҷаҳои тағйирёбии нархи дороиҳо ва уҳдадориҳо	Афзоиши нархи дороиҳо ҳамчун даромад аз моликият (соҳибмулкӣ) баррасӣ мешавад	Афзоиши нарх ҳамчун тағйирёбӣ дар ченаки маҳсулнокии ҷисмонии корхона баррасӣ мешавад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [50].

Таҳлили маълумотҳои дар чадвал овардашуда нишон медиҳанд, ки маҳаки асосии концепсияи молиявии сармояро маблағи сармоягузоришуда ё қобилияти харидорӣ ифода мекунад. Иқтидори амалиётӣ (истеҳсолӣ) бошад, асоси концепсияи сармояи ҷисмониро (моддӣ) ташкил медиҳад. Дар доираи концепсияи молиявии сармоя, мафҳуми сармоя, дороиҳои соф ё сармояи худии корхонаро ифода мекунад. Концепсияи ҷисмонии (моддӣ) сармоя бошад, мафҳуми сармоя, иқтидори истеҳсолии корхонаро мефаҳмонад.

Дар шароити кунунӣ сармояи худӣ аҳаммияти муҳим дорад. Дарки моҳияти категорияи сармояи худӣ бо рушди илми баҳисобгирӣ ташаккул ёфтааст. Диққати асосӣ ба ин унсуре баҳисобгирӣ ҳангоми татбиқи амалии навишти дутарафа равона шуда буд. Муҳаққиқони масоили таърихи баҳисобгирӣ қайд мекунанд, ки аз давраҳои қадим воситаи инъикоскунандаи манфиати моликони ҳисоби Сармоя баромад менамояд, бинобар ин, ҳисоби мазкур ҳамчун базис ба рушди усули баҳисобгирии диграфизм¹-и мусоидат намудааст.

Дар пажуҳиши худ Э.С. Хендриксон ва М.Ф. Ван Бред қайд мекунанд, ки «мафҳуми моликият (сармоя – Р.М.) дар баҳисобгирии муҳосибӣ дар алоқа бо зарурати тавзеҳоти мантиқии навишти дутарафа ба вучуд омадааст» [157, с. 479]. Масалан, Палий В.Ф. қайд мекунад, ки «сармоя арзиши дороиҳоро ифода мекунад, ки онҳо гаронии уҳдадориҳоро надоранд» [88, с. 31]. Ба ақидаи Литнева Н.А.: «зери мафҳуми сармояи худӣ дороиҳои соф, ки ҳангоми сармоягузорӣ ва фаъолияти ташкилот ба вучуд омада, баъди пардохти уҳдадориҳо дар ихтиёри он боқӣ мемонад, фаҳмида мешавад» [66, с.13]. Хендриксон Э.С. ва Ван Бред М.Ф. тасдиқ мекунанд, ки: «Сармояи худӣ – ин фарқияти байни дороиҳои ширкат ва қарздории он дар назди кредиторон мебошад. Муаллифон қайд мекунанд, ки одатан ин категория дороиҳои соф ном дорад» [157, с. 479]. Энтони Р. ва Рис Ч. дар китоби худ

¹ Диграфизм – низоми пешбурди ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро ифода мекунад, ки инъикоси ҳамагуна амалиёти хоҷагиро дар ду ҳисоб – чун қоида дар дебети як ҳисоб ва кредити ҳисоби дигар пешбинӣ менамояд.

баён мекунанд, ки: «Сармоя дороиҳои соф мебошад, зеро маблағи сармояи худии корхона баробар аст, бо дороиҳо бо тарҳи ухдадориҳо» [176, с. 34]. Кутер М.И. дар он ақида аст, ки: «зери сармояи худӣ бояд бақияи воситаҳои хоҷагии корхона пас аз нигоҳдорӣ аз онҳо бо ухдадориҳои қарзӣ фаҳмида шавад. Дигар ҳел карда гӯем, ин ҷо сухан дар бораи арзиши софи моликият ё нетто-дориҳо меравад» [57, с. 68]. Ҳамин тавр, мазмуни асосии таърифҳои болозикр онро ифода мекунад, ки сармояи худӣ ҳамчун тафовути дороиҳои корхона ва ухдадориҳои қарзии он муайян карда мешавад. Тафовути бадастомада саҳми моликонро дар дороиҳои корхона ё ҳиссаи ҳуқуқии онҳоро ба ин дороиҳо тасдиқ менамояд.

А.Н. Хорин сармояи худиро ҳамчун «бо усули баҳисобгирӣ эътирофнамоеи маблағи ухдадориҳои ташкилот дар назди шарикон, муассисон, моликон дар алоқа бо пешниҳоди арзишҳо аз ҷониби ӯ, ҳам дар давраи ташкилёбии корхона ва ҳам дар натиҷаи азнавсармоякунонии ғоидаи гирифташуда дар тамоми давраҳои фаъолияти он аз лаҳзаи таъсисёбиаш» [156, с. 84] шарҳ додааст. Муаллиф дар ин ҷо ба мазмуни ухдадориҳои корхона дар назди молиқони он ишора мекунад.

Дар байни олимон ва муҳаққиқон нуқтаи назари дигар низ мавҷуд аст. Масалан, Энтони Р., Рис Ч. тасдиқ мекунанд, ки «сармояе, ки аз молиқон ба сифати ҳиссаи мустақим ва ғайримустақим дар намуди ғоидаи тақсимнашуда гирифта шудааст, сармояи худӣ номида мешавад» [176, с. 34]. Ба фикри Уроқов Д.У.: «сармояи оинномавӣ – сарчашмаи асосии ташкил намудани амволи худии корхона ба ҳисоб меравад. Он маҷмуи гузоришоти амволии муассисон дар шакли пулӣ (арзиши воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, воситаҳои пулӣ ва гардон) буда, дар ҳолати ташкилшавии корхона, барои таъмини фаъолияти он ба андозае, ки дар ҳуҷҷатҳои муассисӣ нишон дода шудааст, ифода меёбад» [154, с. 42]. Каримов Б.Ҳ. чунин меҳисобад, ки: «Сармояи худӣ – ҳиссаи боқимондаи дороиҳои корхона пас аз тарҳ кардани ҳамаи ухдадориҳои он мебошад. Муаллифон қайд мекунанд, ки он ҳамчун фарқи байни дороиҳо ва ухдадориҳои корхона муайян карда

мешавад» [46, с. 34]. Таърифи мазкур дар доираи равиши анъанавии баҳисобгирии молиявӣ пешниҳод шудааст.

Дмитриева И.М. қайд мекунад, ки: «Сармояи худӣ ҳамчун маҷмуи моликият, ҳуқуқ ва воситаҳои пулӣ, ки ба корхона барои амалинамоии ғайриқарбӣ оинномавӣ, рӯйпӯшкунӣ зарар, сохтани намудҳои нави моликият заруранд, номида шавад» [31, с. 139]. Дар таърифи мазкур муаллиф равиши ҳуқуқӣ ва иқтисодии сармояи худиро омехта нишон додааст. Ҳуқуқ на ҳама вақт ба сифати сармоя баромад карда метавонад, зеро сармояи худӣ ҳуқуқ ба чиро ифода мекунад? Идоракунии воситаҳо ё молиякунӣ ба уҳдаи корхона гузошташуда? Дар таъриф муҳтавои сармояи худӣ ба таври коста пешниҳод шудааст. Ивашкевич В.Б. ва Куликова Л.И. бар он ақидаанд, ки: «Сармоя маблағгузори моликон ва ғайриқарбӣ, ки дар тамоми вақти ғайриқарбӣ корхона андӯхта шудаанд, ифода мекунад. Муаллифон қайд мекунанд, ки ҳангоми муайян кардани ҳолати молиявии корхона андозаи сармоя ҳамчун фарқи байни дороиҳо ва уҳдадориҳо ҳисоб карда мешавад» [40, с. 97]. Саяхов Т.Р. тасдиқ мекунад, ки: «...аз як тараф, сармояи худӣ фарқи байни дороиҳо ва уҳдадориҳои корхонаро ифода мекунад. Аз тарафи дигар, сармоя сарчашмаи асосии ташаккули некуаҳволии моликон мебошад» [116, с. 22-23]. Нуктаи назари дигарро Ковалев В.В. дастгирӣ намуда, чунин менависад: «Сармояи худӣ қисми дороиҳои корхона буда, пас аз қонебгардонии талаботи шахсонӣ сеюм ба соҳибмӯлкдор мерасад» [47, с. 358]. Дар ин фикрро ниҳода мо мебинем, ки муаллифон сармояи худиро аз се нуктаи назар баррасӣ мекунанд. Якум, ҳамчун воситаи аз ҷониби моликон ба корхона гузошташуда, ки қобилияти бадастории ғайриқарбӣ доранд, дуввум, ин уҳдадориҳои корхона дар назди моликон, ки дар намуди дороиҳо ифода ёфта, пас аз нигоҳ доштани қарздорӣ кредиторӣ боқӣ мондаанд. Сеюм, сармоя бо гузашти вақт тағйир меёбад. Вале аксари олимони дар ин вақт ба муайян намудани сармояи худӣ ҳамчун ҳиссаи моликон дар дороиҳои корхона тамоюл доранд. Чунин нуктаи назарро мо ҷонибдорӣ мекунем. Қайд карданием, ки чунин тарзи диди сармояи худӣ бо муқаррароти тавзеҳоти дар СБҲМ овардашуда комилан

мувофиқат мекунад. Чуноне, ки дар стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ шарҳ дода шудааст «сармоя ҳамчун дороиҳои соф ё ҳамчун ҳиссаи боқимонда дар дороиҳои корхона пас аз нигохдории ухдадориҳо мебошад» [82].

Ҳамин тавр, таҳқиқоти гузаронидашуда имконият медиҳад, ки мафҳуми саҳеҳи сармояи худиро дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ пешниҳод намоем. СХ ҳамчун фарқияти байни маҷмуи дороиҳо ва ухдадориҳои корхонаро ифода намуда, ба моликияти корхона мансуб буда, дар оянда барои он манфиати иқтисодӣ меорад. Таърифи пешниҳод шудаи сармояи худӣ ҳамчун (а) сармояи гузошташуда ва андӯхташуда (сармояи оинномавӣ, захиравӣ, иловагӣ ва ғоида тақсимнашуда), (б) моликияти худии корхона, (в) кафолати ухдадориҳои корхона ва (г) дар оянда ба корхона гирифтани ғоидаро таъмин менамояд, баромад мекунад. Баррасии шарҳи илмӣ мафҳуми «сармояи худӣ» нишон медиҳанд, ки он объекти калидии баҳисобгирии муҳосибӣ ва нишондиҳандаи муҳимми ҳисоботи молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, аҳаммиятнокии нишондиҳандаи мазкурро ба назар гирифта, дар сатҳи қонунгузорӣ ва танзими меъёрӣ-ҳуқуқӣ баҳисобгирии муҳосибӣ принципҳои заминавии инъикоси маблағи молу мулк, ки ҳуқуқи моликият ба муассисон тааллуқ дорад, муқаррар карда шудаанд.

Иқтисодчиёни хориҷӣ ва ватанӣ оид ба сармоя ҳамчун объекти асосии баҳисобгирӣ ақидаи ягона доранд. Зеро маҳз дар асоси сармояи худӣ маълумоти пурра ва зарурӣ оид ба андозаи фаъолият, ғоиданокӣ ва имкониятҳои рушди ояндаи корхона гирифта мешавад. Хусусияти ҳоси ин объекти баҳисобгирӣ маҳз қобилияти бадастории ғоидаро дар чараёни фаъолияти хоҷагидории корхона ифода мекунад.

Нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ, пеш аз ҳама: (а) соҳибмулкдорро бо маълумоти зарурӣ ҷиҳати қабули қарорҳои идоракунии саривақтӣ ва самаранок; (б) бо маълумоти эътимодноқ саҳомон, қарздиҳандагон ва сармоягуздоронро доир ба самаранок идоракунии корхона; (в) саҳмдорони

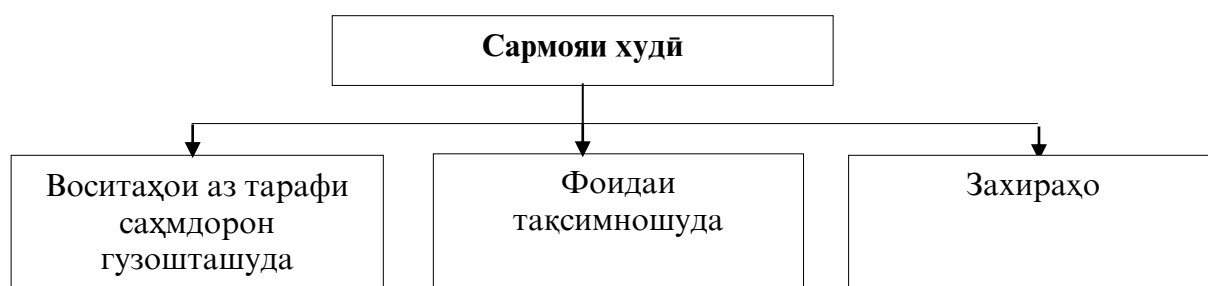
сармояро бо маълумот оид ба динамика ва дурнамои ҳукуки иқтисодии онҳо (г) чомеаро бо маълумот оид ба фаъолияти бемайлоии корхона ва пардохтҳои гуногуни ҳатмӣ, ва монанди инҳоро таъмин менамояд. Вале, нишондиҳандаҳои дар ҳисоботи молиявии маъмулӣ пешниҳодшаванда, танҳо муҳити иқтисодии корхонаро дар бар гирифта, иттилоотро дар бораи муҳити иҷтимоӣ, экологӣ, сармояи зехнӣ, рушди босубот ва ғайра фаро намегирад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар дилхоҳ мамлакат аз модели баҳисобгирии муҳосиби истифодашаванда сохтор, таркиб ва соҳаи истифодабарии сармояи худӣ вобастагӣ дорад. Сохтори сармояи худӣ вобаста аз моделҳои гуногуни баҳисобгирӣ ҳам дар корхонаҳои хориҷии дур ва ҳам хориҷии наздик ба таври васеъ дар асарҳои олимон [34, с. 3-45; 58, с. 58-63; 127; 128, с. 30-65] омӯхта шудааст. Бинобар ин, мо ба таҳлили модели баҳисобгирии муҳосиби дар мамлакатҳои гуногун истифодашаванда истода намегузарем. Ҳаминро қайд мекунем, ки дар ин моделҳо (низомҳо) диққати махсус ба масъалаи кушодадиҳии иттилоот оид ба сармояи худии корхона дар ҳисоботи молиявӣ дода шудааст. Чӣ хеле ки дар боло қайд кардем, маҳз ҳамин нишондиҳандаи ҳисоботи молиявӣ оид ба миқёси фаъолияти корхона, муваффақияти рушди он ва дар муқоиса бо дигар нишондиҳандаҳо оид ба ҳолати молиявии корхона, ба таври пардохтпазирӣ маълумот пешниҳод менамояд.

Масъалаи баҳисобгирии сармоя дар стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ (СББМ) ва стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБХМ) фаро гирифта шудаанд: СББМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» [133], СББМ 16 «Воситаҳои асосӣ» [135], СББМ 8 «Сиёсати баҳисобгирӣ, тағйирот дар арзёбии муҳосибӣ ва ҳатогихо» [143], СББМ 21 «Таъсири тағйироти қурби асъори хориҷӣ» [131], СББМ 32 «Воситаҳои молиявӣ: пешниҳод» [138], СББМ 33 «Ҷоида ба саҳмия» [139], СББМ 37 «Уҳдадорихои арзёбишаванда, уҳдадорихои шартӣ ва дороихои шартӣ» [141], СББМ 38 «Дороихои ғайримоддӣ» [142], СБХМ 2 «Пардохт дар асоси саҳм» [145], СББМ 39

«Воситаҳои молиявӣ: эътироф ва арзёбӣ» [146]. Дар СБХМ мафҳуми сармоя ҳамчун ҳиссаи боқимондаи дороиҳои ширкат пас аз нигоҳ доштани ҳамаи уҳдадориҳо муайян карда шудааст. Мувофиқи принсипҳои СБХМ сармояи худӣ унсурҳои зеринро фаро мегирад (расми 2).

Сармояи гузошташуда дар вақти таъсис додани ҷамъияти саҳҳомӣ бо роҳи гузориши воситаҳо аз тарафи муассисон ва саҳмдорон вобаста ба миқдори саҳмияи эълоншуда ташкил карда мешавад. Моликони мувофиқи ҳуҷҷатҳои таъсисии аз ҷониби маҷлиси саҳмдорон қабулгардида, гузоришҳои худро дар шакли дороиҳо ё воситаҳои пулӣ анҷом диҳанд. Муассисон уҳдадоранд, ки дар доираи муҳлати муқаррарнамудаи қонунгузории амалкунанда сармояи эълоншударо пардохт намоянд.

Расми 1.1.2. – Сохтори сармояи худӣ мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Воситаҳои аз ҳисоби фоидаи тақсимоношуда ва захираҳои ташкилнамудаи корхона ҷамъшуда, сармояи андӯхташудаи корхонаро ифода мекунанд. Он ҳамчун изофӣ нисбат ба сармояи гузошташудаи ибтидоии моликони фаҳмида мешавад. Сармояи андӯхташуда аз ҳисоби фоидаи дар ихтиёри корхона боқимонда, пас аз пардохти андоз аз фоида ва пардохтҳои ҳатмӣ ташаккул меёбад.

Евстафева Е.М. таҷрибаи байналмилалӣ ва миллии таҳияи ҳисоботи молиявиро таҳқиқ намуда қайд мекунанд, ки «гурӯҳи алоҳидаи

сармояи худиро захираҳо ташкил медиҳанд. Захираҳо одатан аз рӯйи ҷаҳор аломат гурӯҳбандӣ мешавад:

- сармояи захиравӣ, бо назардошти фонди азнавбаҳодиҳии дороиҳо ва захираи даромадҳои давраи оянда (кумакҳои гуногун ва дороиҳои бебозгашт қабулшуда);

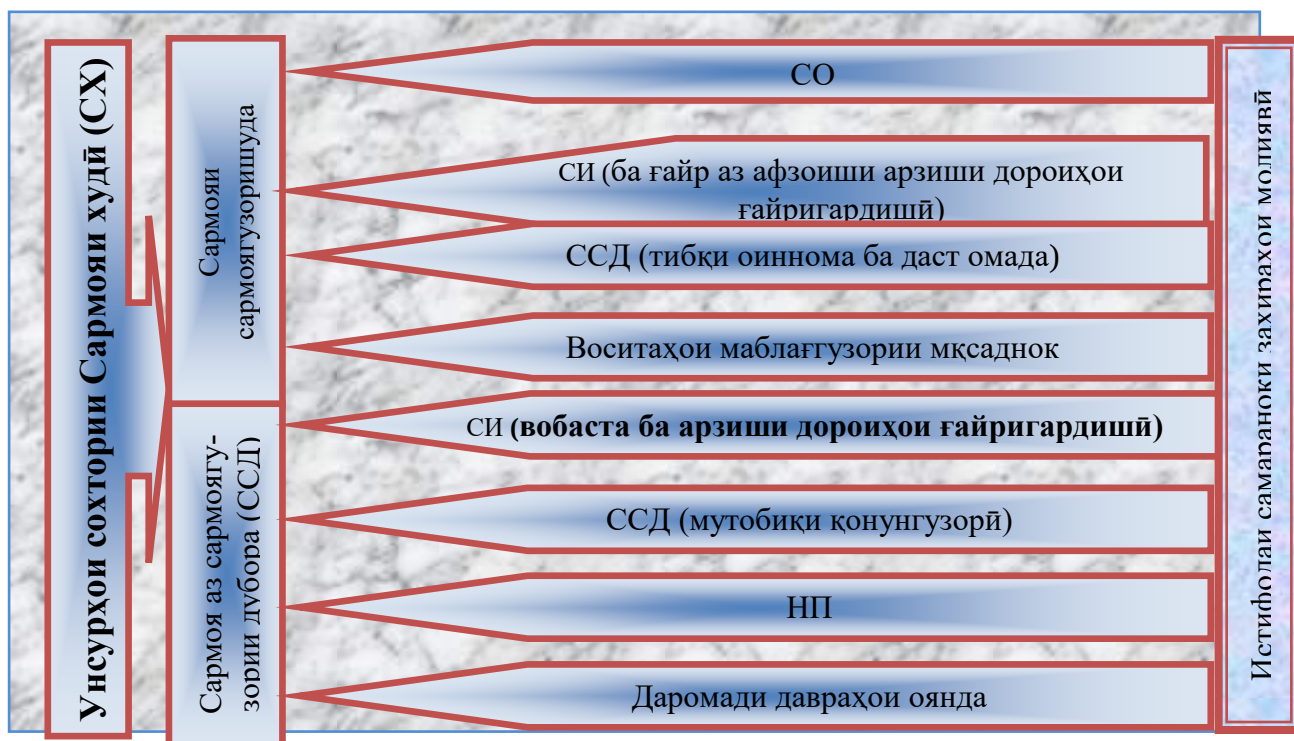
- захираҳои меъёрӣ (қонунгузорӣ муқаррар кардааст) ва захираҳои бемеъёр (оид ба ташкили он ҳуди корхона қарор қабул мекунад);

- захираҳои тақсимшаванда ва тақсимнашаванда: тақсимшаванда метавонад байни саҳҳомон тақсим шавад (баъзан, онҳо танҳо барои ин мақсадҳо ташкил карда мешаванд), тақсимнашаванда то барҳам додани корхона тақсим намешаванд;

- захираҳои мақсаднок ва умумӣ, мақсаднок танҳо ба мақсади гузошташуда истифода карда мешавад, умумӣ бошад, мақсади муайян надорад» [33, с. 64].

Дар таркиби сармояи худӣ ду унсури асосиро ҷудо намудан мумкин аст: сармояи маблағгузоришуда, яъне сармояе, ки моликони ба корхона гузоштаанд ва сармояи андӯхташуда – сармояе, ки дар корхона илова бар он ки аз тарафи моликони пешпардохтшуда буд, ташаккул дода шудааст (расми 1.1.3).

Натиҷаи омӯзиши таҷрибаи мамалики гуногун нишон медиҳад, ки дар сатҳи байналмилалӣ ду мамлакате вонамехуранд, ки низомии баҳисобгирӣ қомилан бо ҳам мувофиқ дошта бошанд. Бинобар ин, таҳқиқи таҷрибаи ҷаҳонии ташкил, пешбурд ва инъикоси хусусияти баҳисобгирии сармояи худӣ аз манфиат ҳолӣ нест ва ба ақидаи мо омӯзиши масъалаи мазкур барои рушди баҳисобгирии сармоя замина фароҳам меорад. Сохтори сармояи худӣ бевосита аз талаботи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии амалкунанда, шакли ҳуқуқӣ ва ташкилии корхона, хусусияти танзими давлатии иқтисодиёт ва омилҳои дигар вобастагӣ дорад.

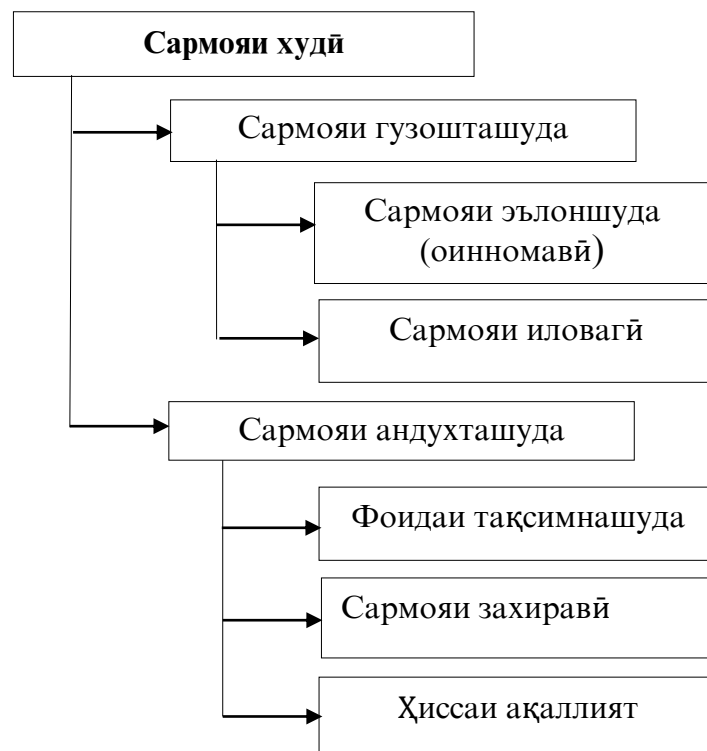

Расми 1.1.3. – Таркиби СХ корхона

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дар назди баҳисобгирии муҳосибӣ муаммоҳои дар ҳисобгирӣ инъикос намудани сармояи худӣ масъалаи муҳим ва рӯзмарра мебошад. Таҳқиқоти қаблан гузаронидашудаи [33, с. 59-62] нақшаи ҳисобҳои 14 мамлакат нишон медиҳад, ки дар онҳо гурӯҳи алоҳидаи ҳисобҳо барои инъикоси сармояи худӣ пешбинӣ шудааст.

Бинобар ин, дар ин зинаи таҳқиқот мо онро таҳлил ва баррасӣ наменамоем. Зеро ҳадафи мо муайян намудани сохтори сармояи худӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори сармояи худӣ аз панҷ унсур иборат буда, тавсифи он дар санадҳои меъёрии танзимкунандаи баҳисобгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ оварда шудааст: сармояи эълоншуда (оинномавӣ), сармояи иловагӣ, фоидаи тақсимнашуда, сармояи захиравӣ, ҳиссаи ақаллият. Дар навбати худ, онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: сармояи гузошташуда ва сармояи андӯхташуда (расми 1.1.4).

Расми 1.1.4. – Сохтори сармояи худӣ дар корхонаҳо
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Концепсияи таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ сармояи худиро ҳамчун унсури асосии ҳисоботи молиявӣ эътироф менамояд, ки «ҳисса дар дороиҳои субъект, ки баъди тарҳ намудани ҳамаи ухдадориҳои он боқӣ мемонад, ба ҳисоб меравад» [76, с. 77–78]. Дар Нақшаи ҳисобҳо [76] барои пешбурди баҳисобгирии сармояи худӣ ҳисобҳои таркибии зерин пешбинӣ шудаанд: 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)»; 33100 «Сармояи иловагӣ»; 33200 «Фоидаи тақсимнашуда»; 33300 «Сармояи захиравӣ»; 33400 «Ҳиссаи ақаллият» [76]. Вале методикаи пешбурди ин ҳисобҳои пешбинишуда фарогири таҷрибаи истифодабарии СБҲМ дар кишварҳои, ки онро татбиқ кардаанд ва муқаррароти концепсияи пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ пурра мувофиқат намекунад. Мо ба ин масъалаҳо дар бобҳои минбаъдаи таҳқиқот таваҷҷуҳ хоҳем кард.

Ҳамин тавр, дар чараёни таҳқиқот, мо мавқеи олимони вобаста ба моҳияти мафҳуми «сармоя» ба низом дароварда, онро дар доираи низоми баҳисобгирӣ гурӯҳбандӣ намудем. Ёдовар мешавем, ки матраҳ намудани

масъалаҳои дидашуда паҳлуҳои мухталифи баҳисобгирии сармояи худиро ҳаллу фасл намекунад ва самти минбаъдаи таҳқиқотро барои омӯзиши асосҳои таъминоти ҳукукию меъёрии ташкили баҳисобгирии сармояи худӣ заминаи мусоид мегузорад.

1.2. Танзими меъёрӣ-ҳукукии баҳисобгирӣ ва аудити сармояи худӣ

Муносибатҳои молу мулкӣ пояи фаъолияти иқтисодии корхонаро дар шароити номуайяний ва рақобати бозор ташкил мекунанд. Ин муносибатҳо дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бо категорияи «сармояи саҳомӣ» ифода мешавад. Мафҳуми сармоя ҳамчун як қисми сармояи пешпардохтшуда фаҳмида мешавад, ки аз сарчашмаҳои гуногун ташаккул ёфта, моликияти корхона махсуб меёбад. Он ҳамчун фарқи байни дороиҳо ва уҳдадорихои он (капитали қарзӣ) ба таври миқдорӣ муайян карда мешавад.

Ҳар як корхона, ки дар натиҷаи тақсимкунӣ аз як корхонаи калон ташкил карда мешавад, ба таври инфироди фаъолияти молиявӣ хоҷагидории худро ба роҳ мемонад. Бинобар ин, ӯ бояд бешубҳа соҳиби ҳаҷми муайяни сармояи худӣ мебошад ва он таъминкунандаи фаъолияти муттасили он ба ҳисоб меравад. Ҳангоми таъсис додани корхона мавҷудияти сармоя шартӣ муҳим ба шумор рафта, дар рушди тичорати он нақши калидиро мебозад. Соҳибкорӣ як фаъолияти махсуси иқтисодӣ аст, ки на ҳама аз уҳдаи он баромада метавонанд, зеро он на танҳо дониши иқтисодӣ, қатъият, қардорӣ ва омодагиро ба таваккал талаб мекунад, балки қобилияти эҷодкорӣ ва тафаккури ғайримуқаррариро низ зарур мешуморад.

Иқтисодии назаррасе, ки ба тичорат хос аст, ба мо имкон медиҳад, ки онро ҳамчун омилҳои истеҳсолот дар баробари захираҳои моддӣ, инсонӣ ва молиявӣ баррасӣ кунем.

Соҳтор ва динамикаи сармояи худӣ нишондиҳандаи калидии ҳисоботи молиявӣ ба шумор рафта, дар заминаи он вазъи молиявӣ ва устувории молиявии корхона баҳо дода мешавад. Дар шароити бозор, вақте ки фаъолияти хоҷагии корхона (фирма, ширкат) ва тараққиёти (онҳо) аз рӯйи

принсипҳои худмаблағгузорӣ ва аз сабаби набудани захираҳои молиявии худ аз ҳисоби маблағҳои қарзӣ ба амал бароварда мешавад, баҳодиҳии таҳлили мухторияти молиявии субъект аз манбаҳои берунии маблағгузорӣ муҳим аст.

Дар баробари ин, манбаи асосие, ки дар он иттилооти барои истифодабарандагони берунӣ ва дохилӣ зарурӣ ҷамъоварӣ ва ба тартиб дароварда мешавад, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҷараёни таъсиси ҷамъият ва моликияти он, ҳуқуқҳои саҳмдорон, андозаи сармояи оинномавӣ, ҷараёни тағйирёбии сармоя, пардохтани суди саҳмия, тақсимкунии натиҷаҳои ба даст овардаи ҷамъияти саҳомӣ, яъне маълумот дар бораи раванди ташаккул, ҳаракат ва истифодаи сармояи саҳомӣ инъикос карда мешавад.

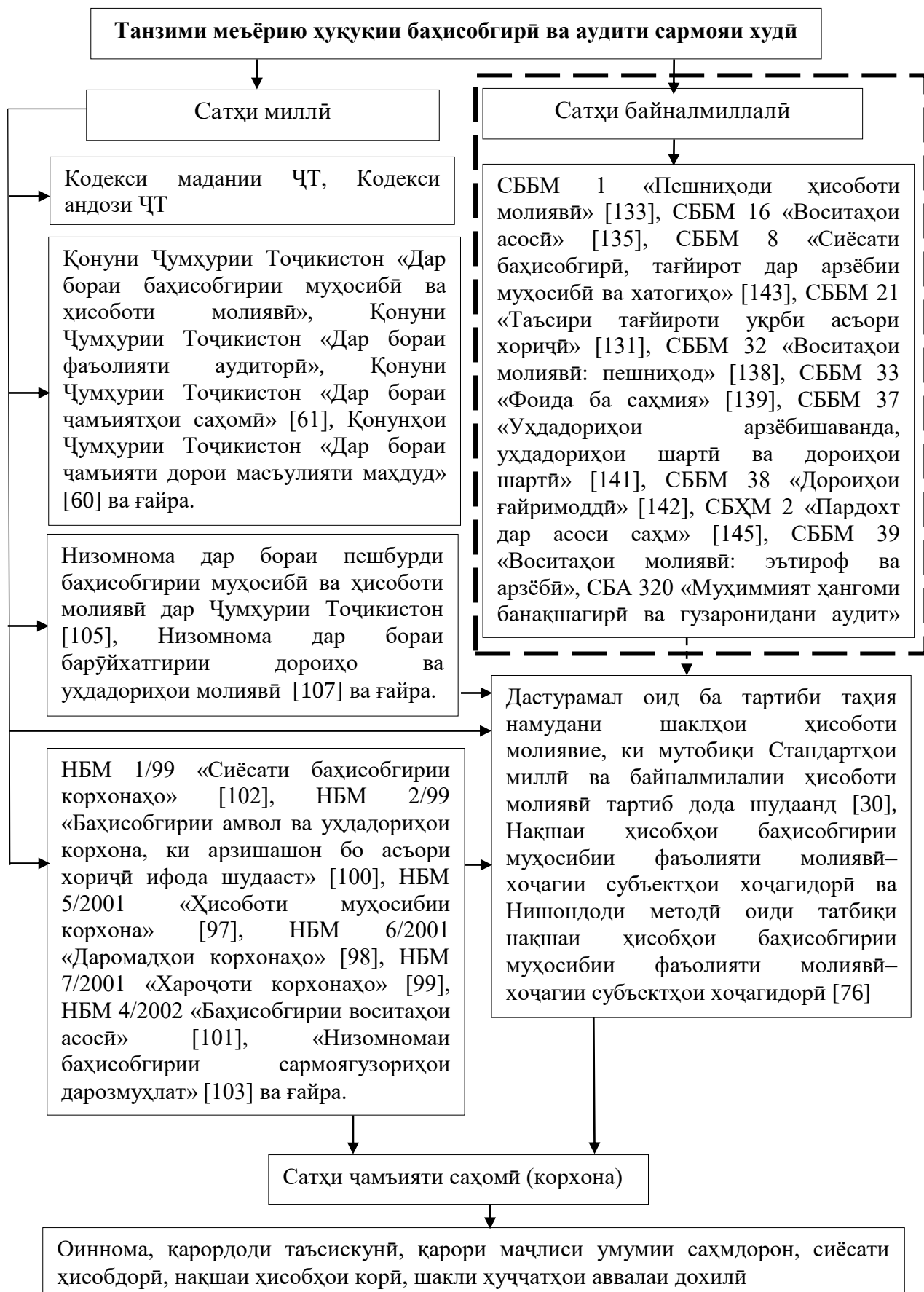
Маҷмуи васеи шаклҳои ташкилию ҳуқуқии корхонаҳо, ки дар он муносибатҳои моликӣ ҷой дорад, дар танзими масъалаҳои моликият мавҷуд буда, хусусиятҳои танзими ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи худиро ба миён мегузорад. Чунин равиш ба методологияи инъикоси ташаккулёбии муносибатҳои моликият дар ҳисобдорӣ ва сармояи худӣ таъсир мерасонад.

Сармояи худӣ дар қатори дигар объектҳои баҳисобгирӣ ҷойгоҳи намоёнро ишғол мекунад. Сармояи худӣ дар ибтидои фаъолияти корхона ташаккул ёфта, дар давраи фаъолияти он зиёд мешавад. Афзоиши сармояи худӣ вазифаи муҳимтарини фаъолияти соҳибкорӣ буда, он фаъолияти мустақилона, ташаббусӣ, мунтазам, бо таваккали худӣ бо мақсади ноил шудан ба натиҷаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва гирифтани фоида мебошад.

Танзими ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи саҳомии корхона (фирма, ширкат) тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳам умумӣ ва ҳам махсус амалӣ карда мешавад. Солҳои охир дар Тоҷикистон барои танзими низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла сармояи саҳомӣ заминаи хеле мукаммали қонунгузорӣ ба вуҷуд оварда шудааст. Он ба кормандони муҳосибот барои саривақт ва дуруст инъикос намудани ташаккул ва тағйирёбии унсурҳои сармояи саҳомии худии корхона кӯмак мекунад.

Дар шароити муосир олимони ватанӣ, ба мисли А.А. Мирзоалиев, С.И. Содиқов, Қ.Х. Хушвахтзода, М. Шобеков ва дигарон, корҳои таҳқиқоти худро ба масъалаи ташаккули моҳият ва ҷузъҳои сармояи саҳомӣ бо мақсади пешбурди баҳисобгирии он бахшидаанд. Натиҷаи саранҷомдодаи таҳқиқотҳои назариявӣ ва коркардҳои амалии олимони ватанӣ доир ба мукамалгардонии методикаи баҳисобгирии сармояи худӣ мустақиман ба инкишофи пояҳои назарияи баҳисобгирии ватанӣ таъсири амиқ гузошт. Вале, ҷанбаҳои амалии баҳисобгирии сармоя ва унсурҳои алоҳидаи он, аз ҷумла, инъикоси онҳо дар сабткунакҳои баҳисобгирӣ, усулҳои баҳодихӣ, баҳисобгирии таҳлилӣ, инъикоси унсурҳои алоҳидаи сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявӣ ва тавзеҳот ҳаллу ҷасл нагардида боқӣ мондаанд, ки гузаронидани таҳқиқоти иловагиро талаб мекунад. Сармояи худӣ дар бунёд ва рушди корхона (фирма, ширкат) нақши асосӣ дошта, заминаи асосии иқтисодии тамоми раванди фаъолияти хоҷагидорӣ он мебошад.

Мафҳуми «сармояи худӣ» дар қонунгузорӣ ва дар Низомнома дар бораи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [105] оварда шудааст. Ҳамин тариқ, зери мафҳуми «сармояи худӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми дороиҳои боқимондаи корхона баъди тарҳи уҳдадориҳо ҷаҳмида мешавад. Ин мафҳум тартиби ҳисоб кардани сармояи худиро инъикос менамояд, аммо манбаъҳои ташаккул ва самтҳои истифодаи сармояи худро ошкор намекунад. Дар стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ истилоҳи «сармояи саҳомӣ» вучуд надорад, яъне истифода намешавад, дар таҷрибаи хориҷӣ муодили он мафҳуми «дориҳои соф» (net assets) [70] мебошад. Замнаҳои танзими меъёрию ҳуқуқии баҳисобгирӣ ва аудити сармояи худӣ дар расми 1.2.1 оварда шудааст.

Расми 1.2.1. - Танзими меъёрию ҳуқуқии баҳисобгирӣ ва аудити сармояи худӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Маълумоти дар расми 1.2.1 овардашуда гувоҳи он аст, ки давлат ба сифати мақомоти ваколатдори танзимкунанда баъзе паҳлуҳои баҳисобгирии сармояи худиро ба танзим дароварда, ба муҳосиботи корхона имконияти вариантҳои гуногуни интихоби усули дар ҳисобгирӣ инъикос намудани онро фароҳам овардааст. Ин ба корхонаҳо имконият медиҳад, ки бо назардошти хусусияти фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ, пеш аз ҳама, шакли ташкилию ҳуқуқӣ варианти оптималии пешбурди баҳисобгирии сармояи худиро интихоб ва амалӣ намоянд. Бояд ёдовар шуд, ки дар низоми танзими меъёрии баҳисобгирӣ, аз ҷумла сармояи худӣ ҳам НБМ ва ҳам СББМ истифода мешаванд, ки нофаҳмиро барои истифодабарандагони манфиатдор дар доираи маълумоти дар ҳисоботи молиявӣ пешниҳодшуда, ба миён меорад. Дар баробари ин, дар сомонии Вазорати адлияи ҚТ НБМ ҳамчун амалкунанда нишон дода шудааст.

Тибқи моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61] «сармояи оинномавӣ сармояи ҳаддулақали ҷамъиятро дар лаҳзаи таъсисёбии он ташкил намуда, андозаи онро қонун муқаррар менамояд» [61], аммо дар санади меъёрии зикршуда мафҳуми сармояи худӣ муқаррар карда нашудааст.

Ҷузъи асосии сармояи худии корхона сармояи оинномавии он аст. Сармояи аввала – ин фонди оинномавии ба корхона ҷудокардашуда ё ба корхона ҷалбшуда мебошад, тибқи муқаррароти дар қонунгузорӣ пешбинишуда дар шакли воситаҳои пулӣ ё маблағгузориҳо ба моликият, сарват ва дороиҳо, қоғазҳои қимматноки ба корхона мутааллиқбуда ташақкул дода мешавад. Аз ҳисоби фонди оинномавӣ корхона воситаҳои (фондҳои) асосӣ ва гардони худро бунёд менамояд.

Шаклҳои маъмулии ҷамъиятҳои саҳомӣ - шакли кушода ва пӯшида мебошад ва дар таҳрири охирини Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61] мақомоти қонунгузор онҳоро ҳамчун оммавӣ ва шахсӣ шарҳ додааст. Номгузориҳои мазкурро қонун бо шакли ташкилии ҷойгиркунии саҳмияҳо нисбат дода, ғуруҳи озодаи қоғазҳои қимматнок ба

воситаи фурӯшанда ба ташаккули чамъияти саҳомии оммавӣ ва ҷойгиркунии саҳмияҳо дар байни саҳомони оянда ба миқдори на зиёда аз 100 аъзо ба ташаккули чамъияти саҳомии шахсӣ бурда мерасонад [61].

Маҳдудияти шаклии чамъиятҳои саҳомӣ ба кушода ва пӯшида маънои муайян дошта, маъмулан, бо объекти фаъолияти хоҷагӣ алоқаманд аст. Агар объект ҷолибияти судманд дошта, саҳомони оянда сармояи кофиро барои амалигардонии фаъолият дошта бошанд, он гоҳ миқдори иштирокчиёно ба маҳдуд менамоянд.

Агар объект фарогири хавф буда, камбудии сармоя ҳис шавад, он замон чамъияти саҳомии кушода ташкил карда мешавад. Маҳз нишонаи ташкилӣ-ҳуқуқӣ – корхонаи саҳомӣ ё ғайрисаҳомӣ таъсири ҳалқунандаро ба ташаккули намудҳои алоҳидаи сармояи худӣ мерасонад. Ин, пеш аз ҳама, ба ташкил ва тартиби пешбарии баҳисобгирии ташаккул ва ҳаракати ҷузъиёти сармояи худӣ тааллуқ дорад.

Ҳуқуқи соҳибкорон оид ба ташаккули сармояи худӣ дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [60], «Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ» [61] ва Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [49] дарҷ гардидааст. Бояд қайд кард, ки дар амалияи хориҷӣ мафҳумҳои фонди оинномавӣ, фондҳои асосӣ ва гардон умуман истифода нагардида, мутобиқи СБҲМ чунин объектҳои баҳисобгирӣ ба назар намерасанд. Дар амалияи хориҷӣ ва СБҲМ мафҳуми сармояи оинномавӣ ҳамчун объекти баҳисобгирӣ баромад мекунанд.

Мутобиқи боби якуми моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд» «ҳолати ҳуқуқии чамъияти дорои масъулияти маҳдуд, ҳуқуқи уҳдадорӣҳои иштирокчиёни он, тартиби ташкил кардан, азнавташкилдихӣ ва барҳам додани чамъият» [60] муайян карда шудааст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [60] дар байни тағйироти муҳим метавон тағйирёбии сармояи эълоншудаи чамъиятҳо бо масъулияти маҳдуд ва бо ҳуқуқи

(ухдадории) иловагӣ ва бузургии сармояи мазкурро зикр намуд.

Якум, ҳангоми «азнавташкил намудани чамъияти дорои масъулияти маҳдуд иштирокчиёни он ухдадоранд, ки сармояи эълоншударо дар муддати як сол, пас аз бақайдгирӣ дар мақомоти ваколатдори танзимкунандаи давлатӣ ба истиснои ҳолатҳои дар оиннома пешбинӣ шудани тартиботи дигар, бунёд намоянд» [60], инчунин ин муқаррарот дар банди 1 моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ» [61] пешбинӣ шудааст.

Инчунин, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ» [61] муқаррар карда шудааст, ки ҳамаи қарорҳои маҷлиси умумӣ танҳо дар сурати мавҷудияти ширкати иштирокчиёни чамъият, ки дар умум, зиёда аз 50% овозҳоро доранд қабул мегардад. Аммо ҳолатҳои пешбинӣ гардидаанд, ки қарорҳо ҳангоми мавҷудияти ҳамаи иштирокчиён, $\frac{3}{4}$ ҳиссаи ҳамаи иштирокчиён ё бо аксарияти овозҳои иштирокчиён қабул карда мешаванд.

Қарори маҷлиси умумии иштирокчиёни чамъияти масъулияташ маҳдуд оид ба афзоиши андозаи сармояи эълоншуда дар муддати то як сол бояд иҷро гардад. Дар баробари ин, ҳангоми дар ҳуҷҷатҳои таъсискунӣ дохил намудани тағйироту иловаҳо чиҳати тағйирдиҳии ҳаҷми сармояи оинномавӣ роҳабарияти корхона бояд ба сохторҳои ваколатдори танзимкунандаи давлатӣ оид ба ин ташаббус муроҷиат намояд.

Дуюм, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [60] тартиби аз ҳисоби саҳми иловагӣ афзоиш додани сармояи оинномавии чамъияти дорои масъулияти маҳдуд ё иловагӣ муайян карда шудааст. Яъне, мувофиқи банди 1 моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [60] зиёд кардани сармояи оинномавӣ « ... аз ҳисоби саҳми иловагии гузоштаи иштирокчиёни чамъият бояд арзиши умумии саҳми иловагӣ муайян карда шуда, инчунин таносуби барои ҳамаи иштирокчиёни чамъият ягонаи байни арзиши саҳми иловагии иштирокчиҳои чамъият ва маблағе, ки ба андозаи он

арзиши номиналии ҳиссаи меафзояд, мукаррар карда шавад» [60]. Дар навбати худ, мувофиқи сарсатри 2 банди 1 моддаи 21 муҳлати гузоштани саҳми иловагӣ аз ҷониби иштирокчиёни ҷамъият ду моҳро дар бар мегирад, ба истиснои ҳолатҳое, ки агар барои пардохти қарз оинномаи ҷамъият ва қарори маҷлиси умумии иштирокчиён дигар муҳлатро мукаррар нанамояд.

Ҳамчунин бояд гуфт, ки дар муқоиса бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорони масъулияти маҳдуд» [60] дар муҳлати муайяншуда «нагузоштани саҳм ба сармояи оинномавӣ аз ҷониби иштирокчиёни ҷамъият чунин расмиётро аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҷамъият пешбинӣ мекунад:

- оид ба даъвати маҷлиси умумии иштирокчиёни ҷамъият, ки масъалаи хориҷ намудани иштирокчиро вобаста ба гузоштани саҳм қарздорро ҳал менамояд;

- дар бораи кам кардани сармояи оинномавии ҷамъият ба андозаи қисми пардохтнашудаи ҳиссаи иштирокчиёни ҷамъият;

- дар бораи аз нав тақсим намудани ҳиссаи пардохтнашуда ё як қисми он байни иштирокчиёни дигари ҷамъият бетағйир додани андозаи сармояи оинномавии ҷамъият ва пардохти чунин қарз аз ҷониби иштирокчиёни дахлдор ҳангоми барҳам додани ҷамъият» [60].

Дар Қонун қайд шудааст, ки агар иштирокчиёни ҷамъият қарздор бошад, дар вақти овоздиҳӣ чиҳати қабули қарорҳои дахлдор овози ӯ ба инобат гирифта намешавад.

Сеюм, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорони масъулияти маҳдуд» [60] тартиби зиёд ва кам кардани сармояи оинномавиро ба таври муфассал танзим менамояд. Дар қонуни мазкур оварда шудааст, қорхона ҳуқуқ дорад, ки афзоиши сармояи оинномавиро танҳо аз ҳисоби саҳмҳои иловагӣ гузошташуда анҷом диҳад. Ҳамзамон, зиёд намудани андозаи сармояи оинномавӣ аз ҳисоби фоидаи тақсимнашуда чун саҳми иловагии ҷамъият манъ карда шудааст. Яъне «ҳангоми афзоиши сармояи оинномавии ҷамъият аз ҳисоби саҳми иловагии гузоштаи иштирокчиёни

чамъият, бояд арзиши умумии саҳми иловагӣ муайян карда шуда, инчунин таносуби барои ҳамаи иштирокчиёни чамъият ягонаи байни арзиши саҳми иловагии иштирокчии чамъият ва маблағе, ки ба андозаи он арзиши номиналии ҳиссаи ӯ меафзояд, муқаррар карда шавад. Ин таносуб, дар асоси арзиши номиналии ҳиссаи иштирокчии чамъият ба маблағи баробар ё камтари арзиши саҳми иловагии ӯ афзуданаш мумкин аст...» [60].

Бояд тазаққур дод, ки сармояи оинномавии чамъияти дорои масъулияти маҳдуд аз ҳисоби саҳми иловагӣ мувофиқи банди 2 моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [60] метавонад аз ҷониби иштирокчиёни чамъият, инчунин гузоштани саҳм аз ҷониби шахсони сеюм зиёд карда шавад. Яъне, мувофиқи моддаи мазкур сармояи оинномавии чамъият «дар асоси аризаи иштирокчии чамъият (аризаи иштирокчиёни чамъият) дар бораи гузоштани саҳми иловагӣ ва (ё), агар онро оинномаи чамъият манъ накунад, аризаи шахси сеюм (аризаи шахсони сеюм) дар бораи ба чамъият қабул намудани ӯ ва гузоштани саҳм» [60] дар асоси қарори маҷлиси умумии иштирокчиёни чамъият зиёд карда шавад.

Дар мавриди зарурат иштирокчиёни чамъияти дорои масъулияти маҳдуд метавонанд барои гузоштани саҳми иловагӣ шартнома банданд. Моҳияти ин шартнома аз он иборат аст, ки он барои тарафҳо то лаҳзаи гузоштани саҳми ҳақиқӣ ва бо мақсади минбаъд таъмин намудани иҷрои он кафолати муайян ба ҳисоб меравад.

Пас аз он, мувофиқи сархати 3 банди 1 моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд» чамъият на дертар аз як моҳ аз рӯзи ба охир расидани гузориши саҳми иловагӣ, маҷлиси умумии иштирокчиён гузаронида, бояд дар бораи тасдиқи чамъбастии саҳми иловагии гузоштаи иштирокчиёни чамъият қарор қабул намояд [60].

Ҳамин тавр, таҳлили муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [60] нишон медиҳад, ки он барои пешгирӣ намудани ихтилофот байни иштирокчиёни чамъияти дорои

масъулияти маҳдуд ва ҳифзи манфиатҳои онҳо равона гардидааст. Дар ҳолати зиёд намудани сармояи оинномавии ҷамъият бе ҷалби ҳиссаҳои иловагӣ (аз ҳисоби амволи ҷамъият моддаи 20, банди 3) «арзиши номиналии ҳиссаи иштирокчиёни ҷамъият бидуни тағйири ҳаҷми ҳиссаи онҳо мутаносибан меафзояд. Аммо дар сурати кам шудани андозаи сармояи оинномавӣ, таносуби андозаи арзиши номиналии ҳиссаи ҳамаи иштирокчиёни ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд дар сармояи оинномавӣ кам карда мешавад» [60].

Чорум, пас аз баргузори мачлиси умумии иштирокчиёни ҷамъият вобаста ба қарори қабулшуда дар бораи кам кардани андозаи сармояи оинномавии ҶДММ вазифадор аст, мувофиқи банди 4 моддаи 22 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд» «дар давоми сӣ рӯз ... оид ба камшавӣ ва ҳаҷми нави он ҳамаи кредиторони маълуми ҷамъиятро ҳаттӣ огоҳ намуда, дар нашриёе, ки дар бораи қайди давлатии шахсони ҳуқуқӣ маълумот ҷоп мешавад, доир ба қарори қабулшуда хабар ҷоп кунад» [60]. Дар ҳолати муҳлати муайяншуда кредиторон ба ҷамъият бо талаботи ҳаттӣ муроҷиат накунанд, ин маънои онро дорад, ки кредиторон аз ҷамъият барои иҷрои уҳдадориҳояшон ягон ҳел амалро талаб намекунанд.

Панҷум, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [60] ҳуқуқи ҷамъиятро барои харидани ҳисса дар сармояи оинномавии пешбинӣ намуда, ҳолатҳои ба амал омадани чунин амалиётро нишон додааст.

Бинобар ин, ҳангоми тақсими фоидаи ҷамъият ва тақсими молу мулк ҳангоми барҳам хӯрдан, ҳангоми муайян намудани натиҷаҳои овоздиҳӣ дар мачлиси умумии иштирокчиёни ҷамъият саҳмияҳои ба онҳо тааллуқдошта ба ҳисоб гирифта намешаванд.

Ҳамин тариқ, бо таҳлили тағйирот ба қонунгузорӣ, ки ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд» [60] ворид карда шудааст, чунин хулоса баровард, ки тартиби нави ташаккули сармояи оинномавии ҶДММ, бешубҳа, марҳилаи дигари рушди

бомуваффақияти қонунгузорӣ дар Тоҷикистон мегардад.

Муносибатҳои ҳуқуқие, ки бо истифода аз мафҳуми «сармояи оинномавӣ» ба миён меоянд, инчунин тибқи муқаррароти Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [49] танзим карда мешаванд.

Мутобиқи банди 1 моддаи 69 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз [49] «Ширкату ҷамъиятҳои хоҷагӣ ташкилотҳои тиҷоратие мебошанд, ки сармояи оинномавиашон (шариконашон) ба ҳиссаҳо (саҳмҳо)-и муассисон (иштирокдорон) тақсим шудааст. Молу мулки аз ҳисоби саҳмҳои муассисон (иштирокдорон) бавучудода, инчунин аз ҷониби ширкату ҷамъияти хоҷагӣ дар ҷараёни фаъолият истеҳсол ё бадастовардашуда моликияти онҳост» [49]. Дар банди 4 моддаи мазкур оварда шудааст, ки: «Ҷамъиятҳои хоҷагӣ метавонанд дар шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ, ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд ё иловагӣ таъсис дода шаванд» [49]. Ҳамзамон дар банди 12 моддаи мазкур қайд карда шудааст, ки: «Ширкатҳои хоҷагӣ, инчунин ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд ва иловагӣ барои баровардани саҳмия ҳуқуқ надоранд» [49].

Методологияи баҳисобгирӣ ва баҳодиҳии саҳмияҳои дар шакли моддӣ ва ғайримоддӣ ба сармояи оинномавӣ гузошташуда дар низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ – НБМ 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» [101], НБМ 6/2002 «Баҳисобгирии сармоягузориҳои дарозмуддат» [130] ва ғайра пешбинӣ шудааст.

Дар моддаҳои 17 ва 18 Қонун «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61] тартиби ташаккули сармояи худии ҷамъияти саҳомӣ чунин муқаррар карда шудааст: «Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ аз арзиши номиналии саҳмияҳои паҳнкардае, ки саҳмдорон ба даст овардаанд, мураббаъ мегардад. Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ андозаи минималии молу мулки ҷамъияти саҳомиро, ки манфиати кредиторонро кафолат медиҳад, муайян мекунад. Сармояи ҳадди ақали оинномавии ҷамъияти саҳомии кушода бояд на камтар аз панҷ ҳазор сомонӣ ва ҷамъияти саҳомии пӯшида бояд на камтар аз як ҳазор сомониро ташкил диҳад. Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ

метавонад бо роҳи зиёд кардани арзиши номиналии саҳмияҳо ё баровардани саҳмияҳои иловагӣ зиёд карда шавад. Саҳмияҳои иловагиро ҷамъияти саҳомӣ метавонад танҳо дар доираи миқдори саҳмияҳои эълоншуда, ки оинномаи ҷамъияти саҳомӣ муқаррар намудааст, паҳн кунад. Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи паҳн намудани саҳмияҳои иловагӣ метавонад аз ҳисоби молу мулки ҷамъияти саҳомӣ зиёд карда шавад. Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи зиёд намудани арзиши номиналии саҳмияҳо танҳо аз ҳисоби молу мулки ҷамъияти саҳомӣ зиёд карда мешавад» [61].

Корхона ҳуқуқ дорад вобаста ба натиҷаҳои муомилоти гуногуни тижоратӣ дар ҷараёни фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ сармояи худро ҷамъ кунад. Ба ақидаи Мирзоалиев А.А.: «Корхона метавонад тавассути баҳодихии иловагии дороиҳои ғайримуқаррарӣ ва воситаҳои молиявӣ сармояи ташаккул диҳад» [72, с. 44].

Мувофиқи санадҳои меъёрии танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ корхона метавонад сармояи иловагии худро ташаккул диҳад. Корхонаи объектҳои воситаҳои асосиро дар ҳолати фарқ намудани арзиши боқимондаи тавозунӣ аз арзиши одилонаи он аз нав баҳо медиҳад, ки дар Низомномаи баҳисобгирии муҳосибӣ 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» [101] пешбинӣ шудааст. Дар ин сурат, муҳосиботи корхонаи гуруҳи объектҳои воситаҳои асосӣ, ки бояд баҳо дода шаванд, муайян намуда, дар ҳамаи санаи ҳисоботӣ онро аз нав баҳо дода, тағйирёбии арзиши воситаҳои асосиро дар тавозун инъикос менамояд. Бо чунин тартиб дороиҳои ғайримоддӣ, ки барои онҳо бозори фаъол мавҷуд аст, корхона метавонад онҳоро аз нав баҳогузорӣ намуда, мувофиқи Низомномаи баҳисобгирии муҳосибӣ 8/2002 «Дороиҳои ғайримоддӣ» [104] арзиши одилонаи онҳоро муайян намояд. Агар барои объектҳои мушаххаси дороиҳои ғайримоддӣ бозори фаъол мавҷуд набошад, онҳо аз нав баҳогузорӣ карда намешаванд.

Баҳодихии пули нақд мувофиқи СББМ 32 «Воситаҳои молиявӣ: пешниҳод» бо ба инобат гирифтани коэффитсиенти самаранокии ҳечиронӣ ба роҳ монда мешавад.

Баҳисобгирии андозҳо аз рӯи амалиёти бо сармояи саҳомӣ тибқи муқаррароти дар Кодекси андоzi Ҷумҳурии Тоҷикистон (3 ноябри соли 2021, № 549) [48] пешбинишуда ба роҳ монда мешавад.

Масъалаи таҳияи сиёсати баҳисобгирии корхона бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [59], Низомнома дар бораи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [105], Низомномаи баҳисобгирии муҳосибӣ (НБМ) 1/99 «Сиёсати баҳисобгирии корхона» [102], инчунин стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла СББМ 8 «Сиёсати баҳисобгирӣ, тағйирот дар арзёбии муҳосибӣ ва ҳатогихо» [143] ба танзим дароварда мешавад.

Дар нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ методологияи баҳисобгирии дороиҳо, уҳдадориҳо, сармоя ва амалиёти хоҷагии субъектҳои хоҷагӣ тавсиф карда шудааст, ки дар он номгӯи ҳисобҳо ва тартиби бақайдгирӣ ва таснифоти воқеии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ мухтасар пешниҳод карда шудааст. Дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ баҳисобгирии маълумоти ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, пешбурди сабткунакҳои баҳисобгирӣ, аз ҷумла марбут ба сармоя истифода мешаванд, фаро мегирад.

Дар Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дороиҳо, сармоя, уҳдадориҳо ва амалиёти хоҷагии корхонаҳо ва ташкилотҳо [76] барои ҷамъбасти маълумот зерҳисоби ҳисобҳои 33000 «Сармояи худӣ» пешбинӣ шудаанд, ки ҳаракати сармояи худӣ, ҷузъҳои сармояи худӣ ва дигар намудҳои сармояро, ки дар зерҳисоби ҳисобҳои мазкури нақшаи пешбинишуда ба ҳисоб мегиранд, инъикос меkunанд. Дар асоси маълумоти ин ҳисобҳо Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармоя таҳия карда мешавад. Барои баҳисобгирии ҳар як намуди сармояи саҳомӣ ҳисоби алоҳида пешбинӣ шудааст. Аз номи ҳисоб аллакай маълум мешавад, ки дар он чӣ гуна маълумот ҷамъ шудааст [72, с. 44].

Амалиёти хоҷагӣ оид ба ташаккул ва зиёд ё кам кардани сармояи

саҳомии субъектҳои хоҷагидорӣ мутобиқи Дастурамал оид ба татбиқи Нақшаи ҳисобҳо амалӣ карда мешавад [30] ва инъикос меёбад.

Ҷузъҳои ҷудонашавандаи баҳисобгирии муҳосибӣ гардиши зиёди ҳуҷҷатҳои аввала, мунтазам иҷро кардани амалҳои арифметикӣ, тафтиши дурустии ҳисобҳо ва амалиётҳо, муқоисаи маълумот бо иттилооти соҳаҳои дигари баҳисобгирӣ ва ғайра мебошанд.

Маълумот аз рӯи ҳар як амалиёт ва ҳодисаҳои хоҷагидорӣ маҳз дар давраи баҳисобгирии ҷорӣ ҷамъоварӣ ва ба низом дароварда шуда, дар ҳуҷҷатҳои аввала барасмият дароварда мешавад, ки баланд бардоштани самаранокии назорати муҳосибӣ ва идоракунии фаъолияти ҷамъиятро таъмин менамояд.

Ҳуҷҷатҳои аввала оид ба баҳисобгирии сармояи саҳомӣ бояд тибқи шакли ягонаи ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ, ҳуҷҷатҳои аввалаи аз тарафи корхона коркардашуда ва Низомнома дар бораи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [105] таҳия карда шаванд.

Дар Низомнома дар бораи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [105] қайд карда шудааст, ки маълумот дар сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (ба истиснои сабткунакҳои баҳисобгирии ғайритавазунӣ) бо усули навишти дутарафа ҷамъбаст карда шуда, барасмият дароварда мешавад.

Дар журнали (журнали) №7 амалиёт дар бораи тағйир додани таркиби сармояи худии корхона, ҳисобкуниҳо, бадастдорӣ ва харҷи таъминоти мақсаднок, тасҳеҳот ба арзиши амвол ва арзишҳои ройгон гирифташуда (аз рӯи кредити ҳисобҳои 33010 «Сармояи оинномавӣ (эълоншуда)», 33100 «Сармояи иловагӣ», 33200 «Ҷоидаи тақсимнашуда», 33300 «Сармояи захиравӣ») [76] инъикос меёбанд. Варақаи тавзеҳотӣ оид ба маълумоти таҳлилӣ №7.1 аз рӯи ҳисоби 33100 «Сармояи иловагӣ», варақаи тавзеҳотӣ оид ба маълумоти таҳлилӣ № 7.2 аз рӯи ҳисоби 33200 «Ҷоидаи тақсимнашуда» ва варақаи тавазеҳоти оид ба маълумоти аналитикии №7.3 аз

рӯйи ҳисоби 33300 «Сармояи захиравӣ» ҷамъоварии маълумоти таҳлиро оид ба ҳар як ҷузъи сармояи саҳомӣ дар аввали соли ҷорӣ таъмин менамоянд.

Сабтҳои ниҳии журналҳо (журнал) пас аз имзои онҳо аз ҷониби сармуҳосиб ё шахси ба баҳисобгирии муҳосибӣ масъул ба Китоби асосӣ аз рӯйи ҳар як ҳисоби алоҳида гузаронида мешаванд. Маблағи ҷамъи журнал аз рӯйи ҳисобкунии уфуқӣ (Маҷмуи сатрҳо) ба маблағи ҷамъи ҳамин журнал аз рӯйи ҳисобкунии амудӣ (Маҷмуи сутунҳо) баробар аст. Реестрҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (журналҳо, маълумотҳо, ҷадвалҳои маълумотҳои таҳлилӣ, варақаи тавзеҳотӣ) барои ҳамаи амалиёти тичоратӣ бо сомонӣ ва дирам пур карда шуда, реестрҳо, ба ҷуз аз ин, барои амалиёт бо асъори хориҷӣ – бо ҳисобкунакҳои мувофиқи асъори хориҷӣ алоҳида пеш бурда мешаванд. Маълумоти таҳлилӣ, чун қоида, пас аз тартиб додани журнал пур карда мешавад [105].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [59] муқаррар шудааст, ки тамоми корхонаву ташкилотҳои дар ҳудуди ҷумҳурӣ ҷойгиршуда, новобаста аз шакли ҳуқуқӣ ва моликиятшон уҳдадоранд, ҳатман пеш аз тартибдиҳии ҳисоботи солоне барӯйхатгирии ҳатмии амвол ва уҳдадориҳояшонро гузаронанд.

Барӯйхатгирӣ дар корхона бо мақсади таъмини эътимоднокии маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии субъекти хоҷагидорӣ тибқи Низомнома дар бораи барӯйхатгирии дороиҳо ва пасивҳо (фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 майи соли 1997, №45) [107] гузаронида мешавад. Ҳангоми барӯйхатгирии дороиҳо, сармояи саҳомӣ ва уҳдадориҳои корхона мавҷудият, ҳолат, мутобиқат ба меъёрҳои эътироф ва баҳодиҳӣ тафтиш ва ҳуҷҷатгузорӣ карда мешаванд [107].

Баҳисобгирии ҷорӣ дорои маълумоти пароканда дар бораи фаъолияти молиявӣ иқтисодии корхона мебошад. Барои ба даст овардани маълумот дар бораи натиҷаҳои фаъолияти корхона, маълумотҳои баҳисобгирии ҷорӣ бояд дар низоми муайян аз рӯйи нишондиҳандаҳои мушаххас дар сабткунакҳои таркибӣ ҷамъбаст карда

шаванд. Ин тавассути тартиб додани ҳисобот, ки марҳилаи ниҳоии баҳисобгирии молиявӣ мебошад, ба даст оварда мешавад.

Сохтори ҳолати молиявӣ ва натиҷаҳои ниҳоии фаъолияти корхона дар ҳисоботи молиявӣ инъикос мегарданд. Пеш аз ҳама, ҳадаф ва вазифаи ҳисоботи молиявӣ пешниҳод намудани маълумоти эътимодноқ дар бораи сармояи саҳомии корхона мебошад, ки барои моликон (саҳмдорон) ва доираи васеи истифодабарандагон ҳангоми баҳодихӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба афзоиш ва истифодаи самараноки сармоя муфид аст.

Маълумот оид ба сармояи худӣ дар қисмати алоҳидаи ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (шакли №1) мутобиқи талаботи СБҲМ оид ба ошкорсозии пурраи ахборот вобаста ба чузъиёти он оварда шуда, таркиб ва тағйирот дар сармояи корхона барои соли ҳисоботӣ дар ҳисоботи алоҳида – ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ (шакли №4) инъикос мегарданд.

Мақсад, таркиб ва принципҳои таҳияи ҳисоботи молиявӣ ва талабот оид ба эътироф ва тавзеҳоти чузъиёти он дар «Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» [30] муайян карда шудааст.

Мувофиқи дастурамали мазкур тартиб додани ҳисоботи молиявӣ «ҳадафи ягона – пешниҳоди иттилооти пурра, ҳаққонӣ ва беғаразро барои қабули қарорҳо ба истифодабарандагон оид ба ҳолати молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият ва ҳаракати воситаҳои пулии корхона дар назар дорад» [76, с. 45]. Дар ин муносибат нақши Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ – тавзеҳоти иттилоот оид ба тағйирот дар таркиби сармояи худии корхона дар давоми давраи ҳисоботӣ мебошад.

Дар «Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» [30] масъалаҳои тавзеҳи

иттилоот оид ба моддаҳои ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ, ҳисобот оид ба маҷмуи даромадҳо, ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ ва ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ дида мешаванд. Онро бояд корхонаҳо, ташкилотҳо ва дигар шахсони ҳуқуқӣ ба таври ҳатмӣ истифода баранд (ба истисноӣ бонкҳо ва муассисаҳои буҷавӣ ва корхонаҳое, ки мутобиқи қонун стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявиро истифода менамоянд). Тавзеҳот ба моддаҳои алоҳидаи ҳисоботи молиявӣ истифодабарандагонро ба иттилооти зарурӣ барои қабули қарор таъмин менамояд, дар баробари ин, корхона дар шарҳ додани моддаҳои ҳисоботи молиявӣ мустақил мебошад.

Дар вақти тартиб додани ҳисоботи молиявӣ корхонаҳо метавонанд моддаҳое, ки бояд шарҳ дода шаванд муқаррар намуда, дар тавзеҳоти ҳисоботи молиявӣ пешниҳод намоянд. Вобаста ба ин, агар моддаи мазкур дар давраи ҳисоботии пешина дорои иттилоот бошад, он гоҳ нишон додани чунин модда дар ҳисобот ҳатмист.

Дар натиҷаи омӯзиши санадҳои асосии меъёрӣ-ҳуқуқии «ҳам тавсифи умумӣ ва ҳам хусусияти соҳавидошта вобаста ба мавзуи таҳқиқот муназзам гардонида шуда, тавсияҳо оид ба якраңг намудани онҳо пешниҳод карда шудааст. Риояи онҳо ба муҳосибони дар амалия коркунанда ҷиҳати ташкили баҳисобгирии саривақтӣ ва дурустии ташаққул ва тағйирёбии сармояи эълоншуда, иловагӣ, бадастомада ва захиравӣ, инчунин муқаррар намудани ҷузъиёти онҳо кӯмак мерасонад» [121, с. 276].

Таҳқиқоти анҷомдода нишон медиҳад, ки дар танзими меъёрию ҳуқуқии баҳисобгирии сармоя ва ҷузъиётҳои алоҳидаи он як қатор мушкilotҳо мавҷуд мебошанд, аз ҷумла:

- методикаи пешбурди баҳисобгирии ҳаракати сармояи саҳҳомӣ, ҷузъиёти сармояи иловагӣ, захиравӣ дар санадҳои меъёрӣ мушаххас ва дақиқ оварда нашудааст;
- тартиби дар ҳисобгирӣ инъикос намудани истифодаи фоидаи

тақсимнашуда муқаррар карда нашудааст;

- муқаррароти қонунгузонӣ ва санадҳои меъёрии танзими баҳисобгирии сармояи худӣ бо принципҳои СБҲМ мувофиқат намекунад;

- коэффитсиенти самаранокии ҳечиронӣ ҳангоми таҳияи ҳисоботи молиявӣ ва баҳодиҳии унсурҳои он ба инобат гирифта намешавад;

- дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии амалкунанда ба муносибати моликон ва ҷамъияти саҳомӣ диққат дода шуда, масъалаҳои мушаххаси эътироф намудани ҷузъиёти сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявӣ баррасӣ нашудаанд ва ғ.

Новобаста аз ин, омӯзиши он тағйироту иловаҳое, ки дар солҳои охир ба санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи баҳисобгирӣ воридкардашуда собит месозад, он бечуну чаро барои рушди баҳисобгирии муҳосибии миллӣ, аз ҷумла баҳисобгирии сармояи худӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар баробари ин, ҷорӣ намудани СБҲМ ва риояи талаботҳои онҳо инъикоси муносиби сармояи худиро дар ҳисобгирӣ ва ҳисобот бо мақсади таъмини саҳеҳӣ, эътимодноқӣ ва муфидии иттилооти ҳисоботи молиявӣ барои истифодабарандагон, инчунин ҷамоҳангсозии низомномаҳои мавҷудаи миллиро оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ бо принципҳои СБҲМ талаб менамояд. Ҳамзамон, вобаста ба ҷорӣ намудани меъёрҳои заминавии СБҲМ дар низоми баҳисобгирии миллӣ, омӯзиши таҷрибаи байналмилалиро дар ташкил ва методикаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла сармояи худиро тақозо мекунад.

1.3. Таҳқиқоти таҷрибаи байналмилалӣ баҳисобгирии сармояи худӣ

Таҳқиқи асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ дар бораи идоракунии молияи корхонаҳо, инчунин инъикоси ин маълумот дар сабткунакҳои ҳисобдорӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки методикаи рушдкардаи

баҳисобгирии сармояи худӣ агарчанде, ки мукамал бошад ҳам, роҳҳои истифодаи амалии он, ки ба самаранокии низоми баҳисобгирии сармояи худӣ дар шароити рақамикунории иқтисодиёт мусоидат менамоянд, мавриди омӯзиш ва истифодаи амалӣ қарор наёфтаанд. Бар замми ин, маълумоти дар низоми баҳисобгирии сармояи худӣ ҷамъоварӣ шуда, инъикоси онҳо дар ҳисоботи молиявии тибқи СБҲМ таҳияшуда пурра таҳқиқ нагардидааст.

Дар асоси СБҲМ тайёр намудани иттилоот оид ба сармояи худӣ барои қабули қарорҳои саривактӣ муҳими идоракунӣ ба истифодабарандагони дохилӣ ва берунӣ ҳисоботи молиявӣ шароит фароҳам меорад. Зеро маълумоти ҳисоботи молиявӣ дар миқёси ҷаҳон ҳамчун маҷмуи нишондиҳандаҳои саҳеҳ ва эътимоднок буда, талаботҳои иттилоотии истифодабарандагони мухталифи манфиати молиявии мустақим ва ғайримустақим доштаро қонеъ карда тавонад. Вале, коршиносон ва сармоягузори хориҷӣ бар он ақидаанд, ки ҳисоботи молиявӣ маълумоти номукамал ва носоҳеҳро фаро гирифта, иттилооти таҳрифшударо пешниҳод мекунад, яъне низоми баҳисобгирии муҳосибии дар кишвари мо амалкунанда, талаботи иттилооти сармоягузори ба маълумоти эътимоднок таъмин карда наметавонад. Дар ин замина, коркарди методика ва тартиби муосири баҳисобгирии муҳосибиро бо мақсади пешниҳоди маълумоти таъчилӣ, муфид ва эътимоднокро ба доираи васеи истифодабарандагони манфиатдор пеш гузоштааст.

Бояд қайд намуд, ки таҳқиқоти масъалаи мазкур дар айни замон мубрам ва саривактӣ буда, ҷамоҳангсозии натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ ва таҷрибаи амалии корхонаҳои ватаниро вобаста ба корбурди СБҲМ аз тарафи ниҳоди ваколатдор тақозо мекунад.

Паҳлуҳои мухталифи баҳисобгирии сармояи худӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ аз тарафи олимони хориҷӣ таҳқиқ карда шудаанд. Ҳамзамон натиҷаҳои бадастомадаи олимони мамлакатҳои хориҷӣ дар

амлияи корхонаҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар адабиёти мавҷудаи хориҷӣ масъалаи мазкур дар корҳои илмӣ як қатор олимони хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, аз ҷумла, Д. Александер, Й. Бетге, М.Ф. Ван Бред, К. Друри, Д. Колдуэлл, Р.К. Мертон, Б. Нидлз, Ч. Рис, Э.С. Хендриксен, Ч.Р. Хикс, И.Ф. Шерр, Р.Н. Энтони ва дигарон. Масъалаи мазкур дар корҳои олимони рус низ баррасӣ шудааст, ба монанди И.Н. Богатая, Е.М. Евстафева, А.П. Михалкевич, В.Д. Новодворский, В.Ф. Палий, Д.А. Панков, М.Л. Пятов, Н.Н. Селезнёва, Я.В. Соколов, О.В. Соловёва, Н.В. Ткачук ва дигарон. Олимони ватанӣ низ ба монанди Бобоев М.У., Каримов Б.Ҳ., Мирзоалиев А.А., Расулов Д.Т., Рахимов С.Х., Уроқов Д.У., Шобеков М.Ш., Хушвахтзода Қ.Х. ва дигарон ба омузиши масъалаи мазкур диққат додаанд.

Коркардҳои олимони болозикрро нодида нагирифта, қайд мекунем, ки таҳқиқотҳои анҷомдодаи олимони тоҷик истифодабарии таҷрибаи пешқадами хориҷӣ, сохтори сармояи худӣ, инъикоси унсурҳои сармояи худӣ дар ҳисобҳои муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, амалӣ намудани муқаррароти СБҲМ нокифоя боқӣ мондааст.

Ба сохтори сармояи худии корхона ва унсурҳои он шакли моликият, шакли ташкилию ҳуқуқӣ, хусусияти ташкили баҳисобгирӣ таъсири амиқ мегузорад. Бар замми ин, сохтори унсурҳои сармояи худӣ аз модели баҳисобгирии муҳосибии дар кишвар истифодашаванда низ вобастагӣ дорад. Дар таҷрибаи хориҷӣ сармояи худии (арзиши дороиҳои соф) ҷамъият ин фарқи байни арзиши умумии дороиҳо ва арзиши уҳдадориҳои ҷамъият дар назди шахсони дигар мебошад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар миқёси ҷаҳон моделҳои гуногуни баҳисобгирии муҳосибӣ амал мекунанд. Моделҳо ва низомҳои баҳисобгирӣ барои расидан ба мақсадҳои муайян таҳия карда мешаванд ва бо таърих, урфу одат, маданияти мамлакат алоқаи зич доранд. Моделҳои асосии баҳисобгирӣ дар ҷадвали 1.3.1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.3.1. – Моделҳои асосии баҳисобгирӣ

Моделҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Хусусиятҳои фарқкунанда	Мамлакатҳои истифодакунанда	Мақсади ташаккули ҳисобот оид ба тағйирёбии сармоя
Англо-саксонӣ	Ба манфиати сармоягузориҳо, қарздиҳандагон ва шахмдорон рағбона шудааст	ИМА, Британияи Кабир, Австралия, Ҳоландия, Багама, Барбадос, Бенин, Бермуд, Ботсвана, Венесуэла, Гана, Гонконг, Доминикан, Замбия, Зимбабве, Исроил, Ҳиндустон, Индонезия, Ирландия, Канада, Кения, Кипр, Колумбия, Либерия, Мексика, Нигерия, Зеландияи Нав, Панама, Пуэрто-Рико, Сингапур, Танзания, Уганда, Фиджа, Филиппин, РҚА, Ямайка ва дигарон	Мақсади ҳисобот – пешниҳоди пуррагии тавзеҳоти иттилоот оид ба сармояи худӣ ва кифоягии маълумот барои ҳисобкунии нишондиҳандаҳои ҳолати сармоя, динамика ва самаранокии тағйирёбии он бармеояд, бештар ба талаботи ҳимояи манфиатҳои сармоягузориҳои институтсионалӣ ҷавобгӯ мебошад
Континенталӣ	Сатҳи баланди даҳлати давлат ба сиёсати баҳисобгирии корхона	Австрия, Белгия, Дания, Италия, Олмон, Швейтсария, Франция, Россия, Лахистон, Алжир, Ангола, Марокко, Сенегал ва дигарон	Мақсади ҳисобот – дастгирии консепсияи устуворӣ ва нигоҳдории сармояро ифода мекунад, ки бештар ба ҳимояи манфиатҳои кредиторони асосӣ рағбона шудааст. Расидан ба мақсад тавассути татбиқи қонунгузориҳои принсипҳои беғаразӣ ва эҳтиёткорӣ таъмин карда мешавад, ки иҷроиши онҳо таркиби сармояи худиро муайян мекунад ва шароит барои андӯшти фоидаи тақсимнашуда фароҳам меорад
Америкаи Лотинӣ	Ба талаботи мақомоти давлатӣ барои пешбурди сиёсати фискалӣ рағбона шудааст	Аргентина, Боливия, Бразилия, Чилӣ, Уругвай ва дигарон	Ҳисоботи молиявӣ ба мақомоти андоз ва давлат нигаронида шудааст

Давоми ҷадвали 1.3.1.

Исломӣ	Омилҳои динӣ бартарӣ доранд, манъи даромади ҳанноӣ (чаллобӣ) ва як қатор намуди фаъолият	Баҳрайн, Судон, Йордания, Индонезия, Қатар, Арабистони Саудӣ, Оман, Покистон, Сурия, Туркия, Эрон, Бангладеш ва дигарон	Мақсади ҳисобот – таъминоти талаботи иттилооти давлат буда, ҷамъоварӣ ва тақсироти закот ва дигар андозҳои ҳатмӣ ҳукуки мустасноӣ давлати исломӣ мебошад. Он барои эҳтиёҷоти андозбандии давлатӣ ва танзими макроиктисодӣ равона шуда, ба қонунгузориҳои шариатӣ таъя менамояд, ҳисоботи молиявӣ ба ташаккули иттилоот дар доираи талаботҳои шариат нигаронидашуда, ба таъмини адолати иҷтимоӣ ва рушди самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ равона шудааст
Байналмилалӣ	Ба манфиати ширкатҳои фаромиллӣ ва иштирокчиёни хориҷии бозори байналмилалии асзор равона шудааст	Мамлакатҳои, ки ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ омода карда мешавад, аз он ҷумла кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва пасошуравӣ	Мақсади ҳисобот – тавзеҳоти иттилоот оид ба ҳаракати сармояи худӣ, динамикаи он, тағйирёбии андозаи фоидаи тақсирнашуда (зарари рӯйпӯшношуда) ва ҳиссаи саҳмияҳои худии бозхаридашуда аз саҳмдорон мебошад. Расидан ба мақсад тавассути татбиқи принсипи фаъолияти муттаасил таъмин карда мешавад, ки бештар ба ҳимояи манфиатҳои доираи васеи сармоягузoron, қарздиҳандагон ва дигар кредиторони потенциалӣ нигаронида шудааст

Сарчашма: таълифи муаллиф.

Натиҷаи омузиши раванди инкишофи баҳисобгирӣ дар кишварҳои мухталиф аз он шаҳодат медиҳад, ки аксари масъалаҳои баҳисобгирӣ дар онҳо коркард карда шудаанд. Дар байни моделҳои дар боло овардашуда дар миқёси ҷаҳон аз ҳама паҳншуда модели англо-саксонӣ ва континенталӣ мебошад. Сабаби паҳн гаштани модели англо-саксонӣ ва аврупоӣ, пеш аз ҳама, дар рушди

иктисодиёти ин давлатҳо мебошад, аз дигар тараф, дар кишварҳое, ки мустамликаи ин давлатҳо буданд, модели мазкур мавқеи устувор дорад. Дар мамлакатҳои ғарб таҷрибаи пурғановати ташкили баҳисобгирӣ андӯхта шудааст. Муҳити баҳисобгирии муҳосибӣ табиати онро дорад, ки вобаста аз низоми идоракунии иқтисодӣ ташкили ҳисобгирӣ ва ҳисобот аз талаботи қонунгузориҳои кишвар, низоми андозбандӣ, санадҳои меъёрӣ, дастурамалҳои соҳавӣ сарчашма мегирад ва он инъикосгари расму русумҳои миллӣ ва анъанаҳои хоси пешбурди баҳисобгирӣ мебошад.

Маҳз ин хусусияти баҳисобгирӣ ба масъалаҳои инъикоси сохтори сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявӣ ва тавзеҳи маълумот оид ба ташкили он таъсиргузор мебошад. Нишондиҳандаи ҳисоботи молиявӣ оид ба сармояи худӣ тавсифкунандаи ҳаҷми фаъолият, ноилгардӣ ба рушди он ва дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои дигар корхонаҳо оид ба ҳолати молиявӣ маълумот медиҳад. Аз ин лиҳоз таркиби сохтори сармояи худӣ аз шакли ташкилии корхона, мансубияти соҳавии он, бозори фаъолият, қонунгузори амалкунанда ва сатҳи татбиқи он, инчунин, аз як қатор омилҳои дигар вобастагӣ дорад. Бинобар ин, хусусияти баҳисобгирии сармояи худиро дар амалияи байналмилалӣ дида мебароем. Дар ҷадвали 1.3.2 миқдори моддаҳои таркибии сармояи худии корхонаҳо ва инъикоси он дар ҳисоботи молиявии мамлакатҳои хориҷӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Дар замимаи 1 сохтори сармояи худии корхонаҳо ва инъикоси он дар ҳисоботи молиявии мамлакатҳои хориҷӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

**Чадвали 1.3.2. – Миқдори моддаҳо дар сохтори сармояи худии
корхонаҳо ва инъикоси он дар ҳисоботи молиявӣ**

Моделҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Мамлакат	Шумораи моддаҳо	
		Сохтори СХ	Инъикоси сармоя дар ҳисоботи молиявӣ
Англо-саксонӣ	Америка	6	5
	Британияи Кабир	5	9
Континенталӣ	Олмон	6	9
	Фаронса	7	8
	Полша	6	8
	Россия	6	8
	Белоруссия	6	6
	Украина	6	10
Америкаи Лотинӣ	Дар аксари мамлакатҳо	Ба модели англо-саксонӣ назик мебошад	
Ислондӣ	Эрон	8	8
Интернационалӣ (Байналмилалӣ)	Қазоқистон	8	7
	Тоҷикистон	14	5
	Қирғизистон	11	8
	Узбекистон	25	7

Сарчашма: таълифи муаллиф дар асоси [2; 1, с. 28-44; 5, с. 30-65; 6; 7].

Маълумоти чадвали 1.3.2 дар бораи фарқиятҳои гуногун дар баҳисобгирии мамлакатҳо ва шакли пешниҳоди иттилоот оид ба сармояи худӣ шаҳодат медиҳад. Бояд иқрор шуд, ки дар ҳамаи низомҳои баҳисобгирӣ дар ҳисоботи молиявӣ чунин унсурҳо, ба монанди сармояи худӣ, ғоидаи тақсимнашуда, сармояи захиравӣ ва сармояи иловагӣ ҷой доранд.

Маълумоти чадвали 1.3.2 нишон медиҳад, ки новобаста аз модели амалкунандаи баҳисобгирӣ миёни унсурҳои таркибии сармояи худӣ ва моддаҳои ҳисоботи молиявӣ тафовутҳо ҷой доранд. Омили асосӣ, пеш аз ҳама, коркарди стандартҳои миллии баҳисобгирӣ дар заминаи СБҲМ, дуум, техникаи пешбурди баҳисобгирӣ, яъне нақшаи ҳисобҳо, сеюм, таъминоти барномавии баҳисобгирии муҳосибӣ, чорум, сатҳи омодагии касбӣ ва анъанаҳои устуворгаштаи пешбурди баҳисобгирӣ, ва ниҳоят панҷум, таҳияи ҳисоботи молиявӣ мувофиқи талаботи СБҲМ ва ғ. Ин омилҳои мебошанд, ки

дар доираи як модели баҳисобгирии муҳосибӣ шумораи моддаҳои таркибии сармояи худӣ ва моддаҳои ҳисоботи молиявӣ фарқ меkunанд.

Дар таҷрибаи баҳисобгирии хориҷӣ ба тавзеҳоти захираҳои аз ҳисоби ғоида ташаккулёбанда диққати махсус дода мешавад. Захираҳо бо мақсади гуногун мувофиқи талаботи қонунгузорӣ ё оинномаи корхона ташкил карда мешаванд.

Ҳамзамон вобаста ба талаботи менеҷменти корхонаҳо моддаҳои алоҳидаи ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла сохтори сармояи худии корхона дар шакли ҷадвал, диаграмма ва ғ. бо маълумотномаи таҳлилӣ васеъ тавзеҳ дода мешавад. Маълумот оиди тағйирёбии сармояи худӣ ва унсурҳои алоҳидаи он мушаххас дар ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ пешниҳод карда мешавад.

Таҷрибаи ҳисобгирии кишварҳои рушдкарда вобаста ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии сармояи худиро дар мисоли мамолики Ғарб ва ИМА дида мебароем. Дар кишварҳои пешрафта шакли аз ҳама паҳнғаштаи ташкили корхона – ҷамъиятҳои саҳомӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, ба таҷрибаи ташкил, ташаккулёбии сармоя ва ҳаракати он дар чунин шакли корхонаҳо таваҷҷуҳ хоҳем кард.

Дар ИМА сармояи худии ҷамъият аз ду унсур иборат мебошад: сармояи гузошташуда ва сармояи аз нав маблағгузоришуда. Усули маъмулии сармоягузорӣ ҳангоми таъсиси ҷамъиятҳои саҳомӣ ин маблағи бадастовардашуда аз интишор ва паҳнкунии саҳмияҳо мебошад. Дар ин маврид ҳаҷми оинномавии ҷамъиятҳои саҳомиро арзиши номиналии саҳмияҳои оддӣ ва имтиёзноки паҳнкардашаванда миёни саҳмдорон ташкил медиҳанд.

Дар раванди ғаъолияти бемайлони худ ҷамъиятҳои саҳомӣ имкон доранд, ба таври зерин сармояшонро зиёд намоянд: барориш ва интишори саҳмияҳои иловагӣ, даромад аз фарқияти арзиши ғуруш ва номиналии саҳмияҳо, равонасозии ҳиссаи ғоидаи тақсимнашуда барои зиёдкунии сармояи худӣ.

Таркиби сармояи андӯхташуда дар ҷамъиятҳои саҳомӣ иборат аз ду қисм мебошад, ки онҳо даромадҳо, хароҷот ва аз азнавбаҳодиҳии дороиҳои дарозмуддати ҷамъият бавучудода мебошанд, ки мутаносибан ба таркиби сармояи худӣ ҳамроҳ карда шуда, ба зиёдшавӣ ё камшавии сармояи худӣ оварда мерасонад; ҳамчун даромадҳо ва хароҷоти натиҷаи фаъолияти ҷамъияти саҳомӣ дар ҳисобот оид ба даромади маҷмӯӣ инъикос карда мешавад.

Дар ИМА ҷамъияти саҳомӣ ҳуқуқ доранд фоидаи ба даст овардаашонро барои расидан ба мақсадҳои зерин истифода баранд:

- барои ҳисоббаробаркунӣ бо саҳмдорон аз рӯйи ҳақуқсатҳм;
- ташкили захираҳои мақсаднок;
- гузоштани ҳиссаи фоида ҳамчун фонди озоди дар ихтиёраш боқимонда.

Аз ҷониби корхонаҳои ИМА ташаккули захираҳо мувофиқи қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст. Ҳамзамон захираҳо метавонанд бо розигии иштирокчиёни (саҳмдорони) ҷамъияти саҳомӣ ташкил карда шаванд. Одатан, захираҳо аз ҳисоби фоидаи соф ё тақсимнашуда барои аз нав барқарор намудани амволи истеҳлоқшуда ва хароҷоти давраи оянда ташкил карда мешаванд.

Дар ҷамъияти саҳомии ИМА захираҳои зерин мавҷуд мебошанд:

«Захираҳои аз ҳисоби фоидаи тавозунӣ (захираҳои баҳододашуда, ки қонунгузорӣ муқаррар кардааст) ташкил карда шуда, аз талафоти имконпазир, ки онҳоро дар давраи ҳисоботӣ ба ҳисоб гирифта мумкин аст. Ба онҳо дохил мешаванд, азнавбарқароркунии моликияти истеҳлоқшаванда ва захира барои хароҷоти оянда; захираҳои аз ҳисоби фоидаи соф ташкилшаванда (сармояи «эҳтиётӣ», барои саҳм ба дороиҳои нави ширкат истифода карда мешаванд). Вобаста аз зарурати корхона дигар захираҳо аз ҳисоби фоидаи соф ё тақсимнашуда ташаккул дода мешаванд» [75, с. 30-35].

Дар тавозуни ширкатҳои саҳомии ИМА ба тавзеҳоти иттилоот оид ба таркиби сармояи саҳомӣ, сармояи иловагӣ ва фоидаи тақсимнашуда диққат

дода мешавад. Оид ба сармояи захиравӣ дар ҳисоботи молиявӣ маълумоти дақиқ бо тафсилоти мушаххас пешниҳод карда мешавад. Амалиётҳо оид ба ташаккул ва баҳисобгирии сармояи худӣ дар Принципҳои умумиқабулшудаи баҳисобгирии муҳосибӣ (GAAP US) оварда шудаанд ва қарзи гирифташуда, ки бояд баргардонида шавад, баррасӣ мешавад.

Сармояи худӣ аз сармояи саҳомӣ, иловагӣ, фоидаи тақсимнашуда ва захираҳо иборат мебошад. Дар ҳисоботи молиявии ширкатҳои Британияи Кабир диққати махсус ба тавзеҳоти иттилоот оид ба фоидаи тақсимнашуда ва захираҳои аз ҳисоби фоида ташкилкардашуда дода мешавад.

Корхонаҳо аз ҳисоби фоида барои рӯйпӯш намудани уҳдадориҳо ва хароҷоти ғайричашмдошт захира ташкил мекунанд. Ҳар як намуди захираи ташкилкардашуда дар алоҳидагӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Барои мақсадҳои мушаххас дар ҷамъиятҳои саҳомии Англия захираҳо ташаккул дода мешаванд, ба монанди бозхаридаи саҳмияҳои худӣ, таҷдиди сохтории ташкилии ҷамъияти саҳомӣ, пардохти андозҳои мавқуфгузошташуда, азнавбаҳодиҳии дороиҳои дарозмуддат ва ғайра. Ҳамзамон диққати махсус ба тартиби ташаккули захираҳо бо мақсади таҷдиди сохтории ташкилии ҷамъияти саҳомӣ ва пардохти андозҳои мавқуфгузошташуда равона гардида, онҳо дар тавозуни муҳосибӣ дар моддаҳои алоҳида инъикос карда мешаванд. Соколов Я.В. ва дигарон масъалаи танзими баҳисобгириро дар мамлакатҳои хориҷӣ таҳқиқ намуда, қайд мекунанд, ки: «Масъалаи баҳисобгирии сармояи худӣ дар стандартҳо ва Қонун дар бораи ширкатҳои Британияи Кабир муқаррар карда шудааст» [128, с. 341-353].

Дар кишварҳои Амрикои Лотинӣ вобаста аз талаботи мақомоти давлатӣ барои пешбурди сиёсати фискалӣ равона шудааст. Дар ин мамлакатҳо низоми баҳисобгирӣ зери таъсири моделҳои англо-саксонӣ ва континенталии баҳисобгирӣ қарор дошта, ҳоло СБҲМ ба таври васеъ вобаста ба талаботи ташкилотҳои байналмилалӣ ҳангоми баҳисобгирӣ ва дар ҳисоботи молиявӣ истифода мешавад. Дар алоқа аз сатҳи рушди иқтисодии кишварҳои Амрикои Лотинӣ ва амаликунии сиёсати фиксалӣ аз ҷониби онҳо

хамонҳангсозии низомҳои гуногуни ҳисобгирии дар боло номбаршуда бо СБҲМ чараён дорад. Ин бо танзими фарогири давлатии иқтисодиёт ва низоми молиявию андозбандӣ алоқамандӣ дорад. Яъне модели баҳисобгирии ба ин кишварҳо хос таҳия шуда истодааст.

Бояд қайд намуд, ки дар корхонаҳои Фаронса ҳам стандартҳои милли ва ҳам СБҲМ дар як вақт истифода мешаванд. Дар ин ҷо муқаррароти принципиалии баҳисобгирии сармояи худӣ ва кушодадихии маълумот ҳисоботи молиявӣ оиди сармояи худӣ мувофиқи талаботи Кодекси тиҷоратӣ, Қонун дар бораи баҳисобгирӣ ва Нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ ба роҳ монда мешавад. Хотиррасон менамем, ки дар қарни 18 дар Фаронса барои танзим ва пешбурди баҳисобгирӣ ва аудит Кодекси тиҷоратӣ қабул шуда буд.

Сохтори сармояи худии ҷамъиятҳои саҳомӣ дар Фаронсаро унсурҳои зерин ташкил медиҳанд: даромад аз барориш ва паҳнкунии саҳмияҳо, ғоидаи тақсимнашуда, захираҳои махсуси мақсадноки аз ҷониби ҷамъияти саҳомӣ ташкилдодашуда, эҳдоияҳо, маблағгузориҳои мақсаднок ва имтиёзҳои махсуси андозӣ.

Мавқеи махсусро зимни таҳияи тавозуни муҳосибӣ дар Фаронса захираҳои махсуси мақсадноки аз ҳисобоби ғоидаи ҷамъияти саҳомӣ ташкилдодашуда ишғол мекунанд. Захираҳо «мувофиқи қонунгузорӣ ба ҳатмӣ ва захираҳое, ки корхона бо ташаббуси худ ташкил мекунад, ҷудо мешаванд.

Корхонаҳо захираҳои зерин ташкил мекунанд:

- истеҳлоқӣ, камшавии баҳодихии дороиҳоро инъикос мекунад (захира барои қарзҳои шубҳанок);
- андозӣ, имтиёзҳои махсуси андозиро ифода мекунанд;
- захираҳои муваққатӣ, захираҳоро барои воқеаҳои шартии ғайолияти хоҷагидорӣ (мисол, маблағи кафолат, чараёнҳои судии давомёфта ва ғ.) ва захираҳои барои хароҷот (мисол, уҳдадориҳои нафақавӣ)» [114, с. 98-103].

Дар нақшаи ҳисобҳои Фаронса барои инъикоси сармояи худӣ синфи алоҳида ҷудо карда шудааст. Широбоков В.Г. таҷрибаи ташкили

баҳисобгирии Фаронсаро таҳқиқ намуда, қайд кардааст, ки ҷамъиятҳои сармояи худӣ «ҳангоми маҳкам кардани давраи ҳисоботӣ (яъне, то тақсими намудани натиҷаҳои давраи ҳисоботӣ) бо маблағи алгебравӣ мувофиқат мекунад: гузоришҳо (сармоя, подошҳо, ки бо сармоя алоқаманданд), фарқият пас аз азнавбаҳодихӣ, захираҳо, ҳисоби натиҷаҳои давраи гузашта (кредитӣ ё дебетӣ), натиҷаи давраи ҳисоботӣ (фоида ё зарар), субсидияҳо ва захираҳои танзимшаванда» [167, с. 62]. Ҳамзамон нақшаи ҳисобҳои Фаронса пешбинӣ мекунад, ки пас аз тақсими фоидаи давраи ҳисоботӣ имконият фароҳам меояд, ки дар тавозун «вазъияти соф» муайян гардад, яъне андозаи сармояи худии ҷамъияти саҳомӣ муайян карда шавад. Дар ин сурат субсидияҳо ва захираҳои танзимшаванда ба инобат гирифта намешаванд.

Сармоя дар Фаронса дар муқоиса бо дигар кишварҳои Аврупо баъзе хусусиятҳои хосро доро мебошад:

- грантҳои сармоягузорӣ (грантҳои сармоягузориҳои ҳукумати дар таркиби сармоя, инчунин дар ҳисобот оид ба фоида ва зарар янҷоя бо истеҳлоки сармоя, ки аз он грант дода шудааст, инъикос карда мешаванд);

- тахфифҳои махсуси андозӣ (ба тахфифҳои махсуси андозӣ иҷозат барои истеҳлоки тезонидашуда, имтиёзҳои андозӣ барои амалиётҳои содиротӣ ва ғ. дохил мешаванд).

Аз таҳқиқоти гузаронидашудаи таҷрибаи Фаронса дида мешавад, ки ташкили баҳисобгирӣ ва пешниҳоди ҳисобот аз ҷониби мақомоти ҳокимиятии давлатӣ ва ва институтҳои ҷамъиятии касбӣ танзим мегардад. Ҳамзамон, ҳамаи корхонаҳо дар Фаронса баҳисобгирии муҳосибии худро дар асоси нақшаи умумии ҳисобҳо ба роҳ монда, шакли ҳисобдориро мустақилона интихоб мекунанд, инчунин дар ҳар як соҳа мақомоти ваколатдор нақшаи ҳисобҳоро вобаста аз хусусияти соҳа пешниҳод менмояд, ки хусусияти тавсиявӣ дорад. Ҳамзамон вобаста аз сохтори нақшаи ҳисобҳои шакли стандартӣ ва ягонакардашудаи ҳуҷҷатҳои аввала ба кор бурда мешаванд. Хусусиятҳои номбаркардашуда хоси модели баҳисобгирии континенталӣ мебошад.

Дар Олмон сармояи худӣ унсури сармояи оинномавӣ буда, корхона метавонад ҳамчунин захираҳои гуногунро ташаккул диҳад (сармояи захиравӣ; захираҳои тибқи қонунгузорӣ ташкил шудааст; захираи иштироки ҳиссавӣ бо қарори муассисон; захираҳои дар оиннома пешбинишуда; дигар захираҳо).

Дар Ҷумҳурии Лаҳистон сармоя ҳамчун фонди худӣ маънидод карда шуда, аз қисматҳои таркибии оинномавӣ, обунашудаи (пардохтношуда) иловагӣ, захираҳои ташкилкардашуда ва дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии дороиҳо ба миён омада, дигар захираҳо, фоидаи тақсимнашуда иборат мебошад.

Сармояи иловагӣ аз маблағи барзиёди нархи ҳақиқии саҳмия нисбат ба номиналӣ, захираҳои мувофиқи қонунгузорӣ ташаккулдодашуда, санадҳои нотариалии ширкат (шартномаи ҳамчоя оид ба таъсиси ширкат ва оиннома), дигар қарордодҳо ё масъулияти иловагӣ зиёд кардани сармоя (мисол, сармояи иловагӣ, муваққатан ба истифодабарии саҳомон гузошташуда) иборат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Лаҳистон сармояи худӣ ва ҷалбгардида ба панҷ гурӯҳ тақсим карда мешавад: сармоя, захираҳо, уҳдадорӣҳои дарозмуддат, уҳдадорӣҳои кӯтоҳмуддат ва фондҳои таъиноти махсус, хароҷоти ҷамъшуда (андӯхтшуда) ва даромади давраҳои оянда.

Дар миқёси Аврупо ҳисобгирии сармояи худӣ аз методикаи баҳисобгирии дигар кишварҳои рушдкарда андаке тафриқа дорад. Инчӯ асосан шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ҷамъиятҳои саҳомӣ ва рафӯқат маъмул мебошад. Ҷунин шакли ташкилию ҳуқуқӣ ҳиссаи аъзоҳақи саҳмдорон дар сохтори сармояи худӣ бартарӣ дошта, сармояи пешпардохтшуда бошад, ҳиссаи камро дар сохтори сармояи худӣ ташкил мекунад. Бинобар ин, дар ҳисоботи молиявӣ сармояи худӣ ҳамчун сармояи худӣ ва иловагӣ инъикос карда мешавад. Ҷунин хусусият дар аксари кишварҳои моделашон континенталӣ хос мебошад, ба монанди Англия, Фаронса, Чехия ва ғ.

Ҳамин тавр, новобаста аз танзими давлатӣ ва касбии инъикоси сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявӣ, барои кишварҳои рушдёфта методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар доираи нақшаи ҳисобҳои миллӣ боқӣ мондааст.

Дар мамлакатҳои исломӣ, аз ҷумла Эрон сармояи худӣ аз сармояи пардохтшуда, сармояи иловагӣ, сармояи захиравӣ, дигар захираҳои ҳатмӣ, баҳодихии иловагӣ, фарқияти қурбии мубодилаи асъор ва ҳиссаи ҳазина иборат мебошад. Чӣ хеле ки мебинем, дар Эрон танҳо ду модда иловагӣ аст, фарқияти қурбии мубодилаи асъор ва ҳиссаи ҳазина. Моддаи якум, бо таҳрими давлатҳои Аврупо ва ИМА вобаста буда, сиёсати монетарии Ҷумҳурии исломии Эронро ифода мекунад. Моддаи дуюм бошад, бо андозҳои ҳатмии давлатии бо меъёрҳои шариат танзимшаванда алоқаманд мебошанд. Чунин хусусият ба модели баҳисобгирии исломӣ хос мебошад. Ҳамзамон, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакатҳои исломӣ мувофиқи талаботи қонунгузори исломӣ ба роҳ монда мешавад. Дар дигар мамлакатҳои исломӣ баҳисобгирии сармояи худӣ ба ҚИЭ монанд буда, каме бо таъсири моделҳои баҳисобгирии англо-саксонӣ ва континенталӣ фарқият дорад. Зеро дар ин мамлакатҳо маҳз ислом заминаи қонунгузорӣ буда, рушди иқтимоӣ ва иқтисодии ҷомеаро муқаррар менамояд. Дар баробари ин, давлат дар танзими баҳисобгирӣ таъсиргузор аст. Дар мамлакатҳои исломӣ самти истифодабарии СБҲМ ҳангоми баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла сармояи худӣ инкишоф ёфта истодааст.

Танзими баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи қоидаҳо ва принципҳои СБҲМ модели интернатионалиро ифода мекунад. Стандартикунонии маълумоти ҳисобгирӣ мувофиқи талаботҳои СБҲМ дар ҳисоботи молиявӣ имконият медиҳад, ки иттилоот дар бораи сармояи худӣ ташаккул ва пешниҳод карда шавад. Модели интернатионалӣ дар ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ ба таври васеъ татбиқ шуда истодааст.

Дар кишварҳои, ки дар қорхонаҳо баҳисобгирӣ дар поёи принципҳои СБҲМ ба роҳ монда шудааст, КШСББМ ба онҳо тавсияҳо методии заруриро ҷиҳати дар ҳисоботи молиявӣ бояд қадом нишондиҳандаҳо оиди сармояи

корхона инъикос карда шавад, пешниҳод менамояд. Ҳамзамон оид ба таъсири интиҳоби яке аз ду концепсияи сармоя барои дар ҳисоботи молиявӣ инъикос намудани иттилоот тавсияҳои заруриро пешниҳод менамояд. Иҷроиши тавсияҳои СБҲМ нисбат ба тавзеҳоти иттилоот оид ба сармояи корхона ба истифодабарандагон иттилооти мубрам ва эътимоднокро пешниҳод менамояд, ки чалби бештари сармоягузорӣ ва баромадани корхонаро ба бозори байналмилалӣ сармоя таъмин месозад.

Дар таҷрибаи баҳисобгирии Русия маҷмуи сармояи худӣ аз унсурҳои зерин иборат аст: сармояи оинномавӣ, сармояи захиравӣ, сармояи иловагӣ, ғоидаи тақсимнашуда (зарари рӯйпӯшношуда), ҳиссаи саҳмияҳои худӣ аз саҳомон харидашуда; молиякунонии мақсаднок. Қисми сеюми пасиви тавозун дар Русия истиқлолияти молиявӣ ва мустақилияти иқтисодии корхонаро тавсиф мекунад. Қисми сеюми пасиви тавозун бо номи «Сармоя ва захираҳо» моддаҳои зеринро дар бар мегирад: сармояи оинномавӣ, сармояи иловагӣ, сармояи захиравӣ, ғоидаи тақсимнашуда (зарари рӯйпӯшношуда). Дар моддаи «Сармояи оинномавӣ» миқдори воситаҳои гузоштаи муассисон ё саҳҳом ҳангоми ташкили корхона инъикос карда мешавад. Дар корхонаҳои Русия назорат аз болои андозаи сармояи оинномавӣ ҳар сол гузаронида мешавад. Расмиёти назоратии мазкур бо ҳисобкунии дороиҳои софи корхона алоқаманд мебошад. Арзиши дороиҳои соф ҳамчун фарқияти бузурги дороиҳои баҳисобгирифташавандаи корхона ва уҳдадориҳои баҳисобгирифташавандаи корхона муайян карда мешавад. Дар баробари ин, дороиҳо ва уҳдадориҳои дар ҳисобҳои пасибалансӣ инъикосгардида ҳангоми муайян кардани арзиши дороиҳои соф ба инобат гирифта намешаванд.

Дар моддаи «Сармояи иловагӣ» фарқияти маблағи арзиши номиналии саҳмияҳо ва нархи хариди онҳо, ҳангоми ташкилкунии сармояи оинномавӣ, гузориши молу мулк аз тарафи муассисони корхона ба сармояи корхона, азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳо инъикос карда мешавад.

Дар моддаи «Сармояи захиравӣ» як қисми фоидаи корхона, пас аз пардохти андоз аз фоида ва суд инъикос карда мешавад. Ташкили сармояи захиравӣ дар мамлакатҳои Ғарб хеле маъмул аст. Онҳо барои ҳимояи тиҷорат аз муфлисшавии молиявӣ ташкил карда мешаванд. Дар Русия мувофиқи қонунгузорӣ барои ҷамъиятҳои саҳомӣ ташкили сармояи захиравӣ ҳатмӣ мебошад. Моддаи фоидаи тақсимнашуда (зарари рӯйпӯшношуда) аз ҳисоби фоидаи софи дар давраи ҳисоботӣ корхона ба даст овардааст, яъне аз ҳисоби фоида пас аз пардохти андоз аз фоида ва суди саҳмдорон дар интиҳои давраи ҳисоботӣ ташаккул меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Дастурамал [30] сармояи худии ҷамъиятҳои саҳомӣ аз «сармояи эълоншуда (оинномавӣ), Саҳмияҳои оддӣ, саҳмияҳои имтиёзнок, сармояи барилова пардохтшуда, саҳмияҳои худии бозхаридшуда, сармояи иловагӣ, грантҳо ва маблағгузориҳои мақсаднок, тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ, тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии дороиҳои дигар, фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо асъори хориҷӣ, амволи арзишноки бебозгашт қабулшуда, дигар сармояи иловагӣ, фоидаи тақсимнашуда ва сармояи захиравӣ» [30] иборат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон сармояи худӣ сармоя ва захираҳоро дар бар гирифта, чунин моддаҳоро дорад: сармояи оинномавӣ, сармояи пардохтношуда, ҳиссаи воситаҳои худии бозхаридшуда, даромади эмиссионӣ, сармояи илова пардохтшуда, захираҳо. Дар дигар кишварҳо, ба монанди Қирғизистон, Ўзбекистон сармояи худӣ чунин унсурҳоро доро мебошад.

Аз ин рӯ, ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар мамлакатҳои хориҷи дур ва наздик ба ташаккул ва пешбурди баҳисобгирии сармояи худӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Аз як тараф, ин таъсири институтҳои байналмилалӣ ва талаботи ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ мебошад. Аз тарафи дигар, шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ҷамъиятҳо, низоми истифодашавандаи баҳисобгирӣ, нақши давлат дар танзими баҳисобгирии муҳосибӣ, омилҳои динӣ, омода кардани мутахассисон ва салоҳияти касбӣ,

анъанаҳои устуворгардида дар ташкил ва пешбурди баҳисобгирӣ, талабот ба тавзеҳот ва пешниҳоди иттилоот оид ба сармоя дар ҳисоботи молиявӣ, корбурди СБҲМ ва ғ. Ҳамин тавр, таҳқиқи низоми баҳисобгирии мамлакатҳо нишон медиҳад, ки «ба ташаккули баҳисобгирии сармояи худӣ ҳолатҳои зерин таъсир мерасонанд, ба монанди модели баҳисобгирӣ, шакли ташкилӣ – ҳукукии корхона, даҳолати давлат ба танзими баҳисобгирӣ, омилҳои динӣ, талабот ба тавзеҳот ва пешниҳоди иттилоот оид ба сармоя дар баҳисобгирӣ ва ғ». [122, с. 128]. Дар баробари ин, натиҷаҳои таҳқиқот собит месозад, ки барои ҳар як мамлакат новобаста аз раванди ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ, тағйиротҳои таркибӣ дар баҳисобгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, бо назардошти хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ, методологияи он миллий боқӣ мондааст.

БОБИ 2. ТАКМИЛДИҲИИ МЕТОДИКАИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ САРМОЯИ ХУДӢ

2.1. Баҳодихии ҳолати муосири ташкил ва методикаи пешбурди баҳисобгирии сармояи худӢ

Низоми баҳисобгирии муҳосиби ташаккулёфта омили калидии баҳодихии муваффақонаи муттасилии фаъолияти корхона ба ҳисоб меравад. Бо мақсади баҳодихии муттасилии фаъолияти корхона ба истифодабарандагон сари вақт гирифтани ва сонияи самаранок истифода кардани иттилоот, ки дар баҳисобгирӣ аз рӯйи объектҳои ҳисобгирӣ ташаккул ёфтааст, зарур аст. Яке аз объектҳои муҳимми баҳисобгирӣ сармояи худӣ ба шумор меравад. Вале қайд кардан зарур аст, ки низоми амалкунандаи баҳисобгирӣ барои самаранок идоракунии сармояи оинномавии корхона иттилооти зурурӣ ва муфидро пешниҳод карда наметавонад. Инчунин, масъалаҳои инъикоси унсурҳои алоҳидаи сармояи худӣ дар низоми ҳисобҳои муҳосибӣ, пешниҳоди мушаххасашон дар ҳисоботи молиявӣ то ҳол коркард нашудааст. Вобаста ба ин, зарурати мукамалгардонии асосҳои назариявӣ ва амалии баҳисобгирии сармояи худӣ ба миён меояд.

Дар Тоҷикистон масъалаи баҳисобгирии сармояи худӣ дар асарҳои олимони Бобоев М.У., Мирзоалиев А.А., Каримов Б.Ҳ., Раҳимов С.Х., Хушвахзода Қ.Х. ва дигарон баррасӣ гардидааст. Аммо масъалаи мазкур дар доираи китоби дарсӣ дида шуда, масъалагузорӣ карда нашудааст. Дар рушди баҳисобгирии сармояи худӣ олимони рус саҳми муҳим гузоштаанд, ба монанди О.В. Алексеева, И.Н. Богатая, П.С. Безруких, М.А. Вахрушина, Е.М. Евстафева, Н.П. Кондраков, Я.В. Соколов, В.И. Ткач, В.Ф. Палий, А.Д. Шеремет ва дигарон.

Пажӯҳишу тадқиқотҳои методи олимони Русия бештар ба бартарафсозии норасоҳои ҷойдоштаи тартиби пешбурди баҳисобгирии сармояи худӣ ва инъикоси он дар ҳисоботи молиявӣ бахшида шудаанд. Чуноне, ки:

- набудани заминаҳои ҳукукию меъёрии мушаххаскунандаи мафҳумҳои «сармоя» ва «сармояи худӣ»;

- таҳия нашудани стандартҳо (низомномаҳо) ва тавсияҳои амалии методӣ вобаста ба тартибу услуби баҳисобгирии сармояи худӣ ва унсурҳои алоҳидаи он;

- дар амалия ва ҳам дар назария набудани ғояи ягонаи методӣ чиҳати эътироф, баҳодихӣ ва инъикоси сармояи худӣ дар ҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ;

- мавҷуд набудани коркардҳои методии эътироф ва баҳодихии сармояи худӣ ва унсурҳои алоҳидаи он;

- муқоисанашавандагии маълумоти ҳисоботи молиявии як корхона бо дигар бо сабаби истифодакунии усулҳои фарқкунандаи инъикос ва баҳодихии сармояи худӣ дар ҳисобгирӣ ва ҳисобот, инчунин тавзеҳоти моддаҳои ҳисоботи молиявӣ;

- дар ҳисоботи молиявӣ иттилоот дар бораи молу мулки чун моликияти хусусии корхона бо баҳодихии таърихӣ оварда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки норасоҳои болозикри баҳисобгирии сармояи худӣ барои таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хос мебошанд. Ин ҳолат ба ташаккули маълумоти мубрам ва эътимодноқ оид ба сармояи худии корхонаҳои ватанӣ дар ҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамчунин ин ҳолат истифодабарандагонро дар самаранок истифодабарии маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявиро чиҳати коркард ва қабули қарорҳои саривақтии идоракунии маҳдуд месозад. Аз ин ҷо зарурати гузаронидани таҳқиқоти мустақилонаи васеъ ва дар натиҷаи он пешниҳоди намудани тавсияҳои амалии мукамалгардонии методикаи баҳисобгирии сармояи худӣ бар меояд.

Асоси низоми баҳисобгириро ҳуҷҷатҳои аввала ташкил медиҳанд, ки ҳамаи намудҳои баҳисобгириро бо иттилоот таъмин менамояд. Барандагони иттилооти ибтидоӣ ҳуҷҷатҳои ибтидоии ягонакардашуда ё мустақилона аз тарафи корхона таҳияшуда баромад мекунанд. Дар асоси ҳуҷҷатҳои аввала

баҳисобгирии чузъӣ, таркибӣ ва ҷамъбастии сармояи худии корхона ба роҳ монда мешавад. Ҳуҷҷатҳои аввалаи асосӣ оид ба баҳисобгирии сармояи худӣ дар расми 2.1.1. оварда шудааст.

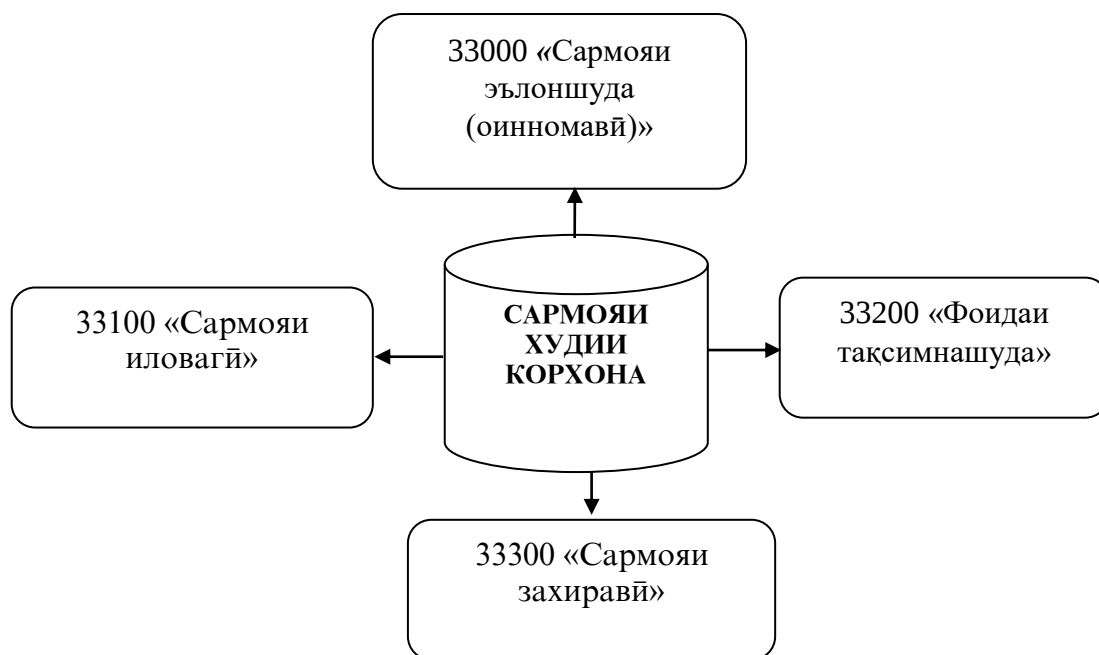
Расми 2.1.1. - Ҳуҷҷатҳои аввалаи асосӣ оид ба баҳисобгирии СХ (сармояи худӣ)

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Барои баҳисобгирии СХ дар «Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва «Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ» [76] ҳисобҳои мушаххас пешбинӣ шудаанд (расми 2.1.2).

Барои ҷамъбасти иттилоот оид ба ҳолат ва ҳаракати сармояи худии корхона дар баҳисобгирии муҳосибӣ ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» пешбинӣ шудааст. Дар баҳисобгирии муҳосибӣ андозаи сармояи худӣ, ки ба ҳисоб гирифта мешаванду дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ инъикос карда мешаванд, ҳатман бояд бо маълумоти ҳуҷҷатҳои таъсисӣ мувофиқат намояд. Бояд фарқият байни маблағи дар оиннома эълоншуда ва маблағи дар баҳисобгирии муҳосибӣ дарҷгардида ҷой надошта бошад. Андозаи сармояи худӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ зери таъсири амалиётҳои ҷорӣ дар ягон ҳолат тағйир намеёбад. Тасҳеҳи андозаи сармояи худӣ танҳо дар ҳолатҳо ва тартиби дар қонунгузорӣ ё ҳуҷҷатҳои таъсисӣ пешбинишуда иҷозат дода мешавад. Бо мақсади тасҳеҳи баҳисобгирии сармояи худӣ он бояд мушаххас гардонида шавад. Дар навбати аввал,

номгӯи зерҳисобҳо бо мақсади дар низоми ягон инъикос намудани сармояи эълоншуда ва андӯхташуда мушаххас карда шавад.

Расми 2.1.2. - Ҳисобҳо барои баҳисобгирии муҳосибии сармояи худии корхона

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Одатан, сармояи худӣ аз тарафи муассисон сари вақт ва пурра пардохт нашуда, дар давраи маҳдуднамудаи қонунгузорӣ пардохт карда мешавад. Вобаста ба ин, сармояи худӣ метавонад ба қисмҳои пардохтшуда ва пардохтнашуда тақсим шавад. Сармояи худии пардохтшуда маблағи ҳақиқии аз муассисон ба ҳисоби саҳмашон ба корхона воридшударо ифода мекунад. Сармояи худии пардохтнашуда қарздорӣ муассисонро дар назди корхона оид ба саҳми онҳо дар сармояи оинномавиرو дар бар мегирад.

Дар доираи баҳодиҳии мавқеи ҳар як қисмати сохтори сармояи худӣ, саҳми он дар ташкили натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона муайян карда мешавад. Дар асоси натиҷаҳои таҳлили гузаронидашуда имкон ба вучуд меояд, ки муттасилии фаъолияти корхона баҳо дода шуда, ҳимояи манфиатҳои қарздиҳандагон, саҳҳомон, манбаъҳои руйпушкунӣ зарар ҳангоми мавҷуд будан, тақсимои фоидаи ба дастовардашуда миёни саҳмдорон таъмин карда шаванд. Сохтори сармояи худии ҚСК «Зуҳал» дар ҷадвали 2.1.1 оварда шудааст.

Чадвали 2.1.1. – Сохтори сармояи худии ҚСҚ «Зухал»

Нишондиҳандаҳо	2021		2022		2023	
	ҳазор сомонӣ	%	ҳазор сомонӣ	%	ҳазор сомонӣ	%
Сармояи худӣ	521077	100,0	577471	100,0	754519	100,0
1. Сармояи оинномавӣ, аз ҷумла	40920	7,9	40920	7,1	40920	5,4
Саҳмияҳои оддӣ	—	—	—	—	—	—
Саҳмияҳои имтиёзнок	—	—	—	—	—	—
Сармояи барилова пардохтшуда	—	—	—	—	—	—
Саҳмияҳои худии бозхаридашуда	—	—	—	—	—	—
2. Сармояи иловагӣ, аз ҷумла	78995	15,2	78973	13,7	78927	10,5
Грантҳо ва маблағгузориҳои мақсаднок	—	—	—	—	—	—
Тасҳҳот аз рӯи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ	67995	13,0	67973	11,8	67927	9,0
Тасҳҳот аз рӯи азнавбаҳодиҳии доройҳои дигар	11000	2,1	11000	1,9	11000	1,5
Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ	—	—	—	—	—	—
Амволи арзишноки бебозгашт қабулшуда	—	—	—	—	—	—
3. Сармояи захиравӣ	8184	1,6	8184	1,4	8184	1,1
4. Фоидаи тақсимнашуда	392978	75,4	449394	77,8	626488	83,0
Фоидаи тақсимнашудаи давраи ҳисоботӣ	—	—	—	—	—	—
Фоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта	—	—	—	—	—	—

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Чӣ хеле, ки маълумоти дар чадвали 2.1.1 оварда нишон медиҳад, сармояи оинномавии ҚСҚ «Зухал» дар соли 2023 - 754519 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи сармояи оинномавии ҚСҚ «Зухал» дар давраи таҳлилшаванда бетағйир боқӣ мондааст, ки муътадили фаъолияти корхонаро ифода мекунад.

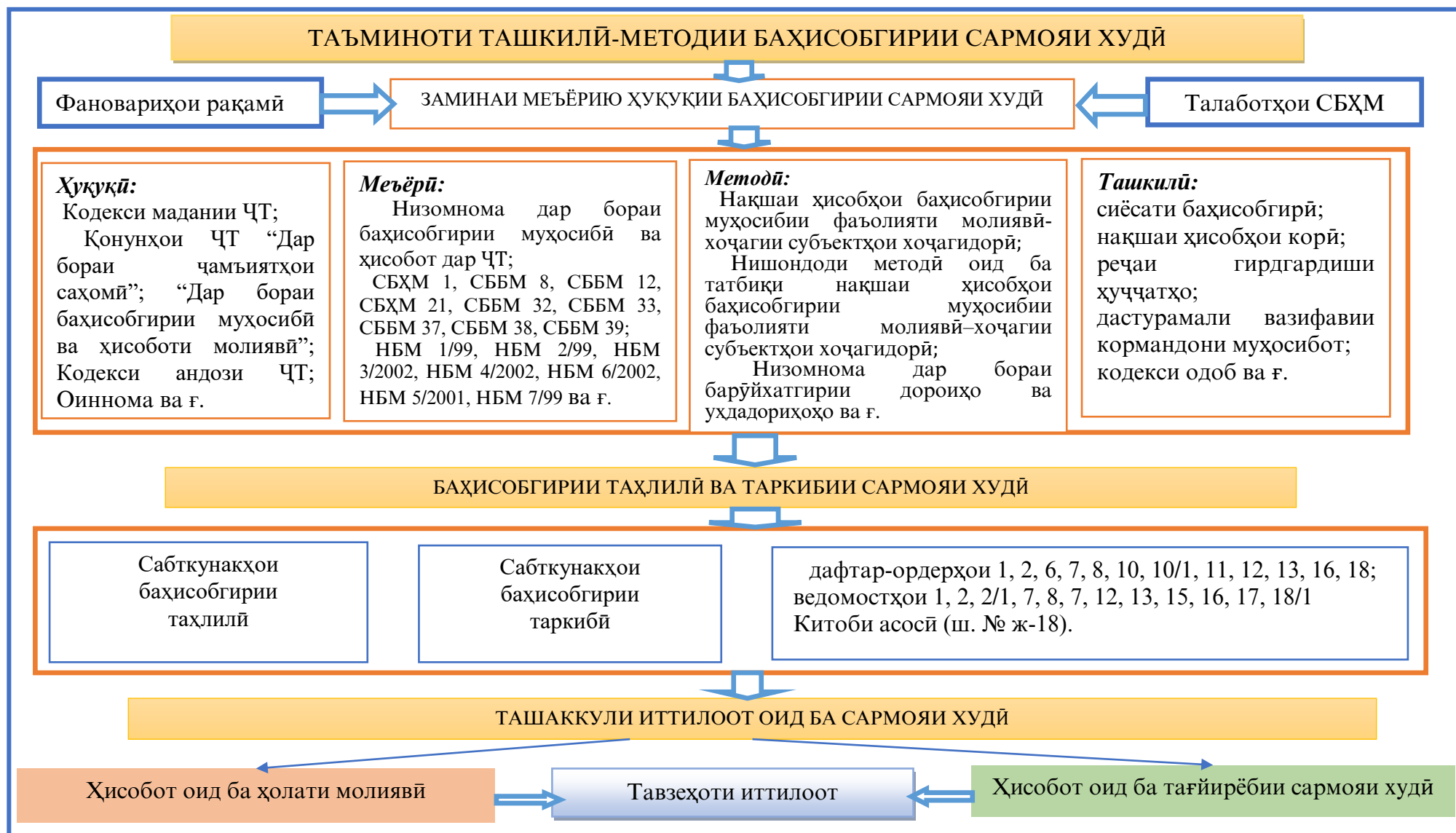
Дар амалияи байналмилалӣ вобаста ба масъалаи баҳисобгирии сармояи худӣ равишҳои гуногун коркард шудааст. Ба ақидаи олимони хориҷӣ Х. Андерсон, Д. Колдуэлл, Б. Нидлз, Э.С. Хендриксен, Р. Энтони, Қ. Рис ва дигарон дар таҳқиқотҳои худ пешниҳод кардаанд, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ сармояи худиро танҳо дар ҳаҷми пардохтшудааш инъикос кардан дуруст аст. Мувофиқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи ташаккулёбии сармояи худӣ, он дар шакли эълоншуда ё

пардохтшуда ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ баррасӣ мегардад. Чунин равиш дар корҳои олимони хориҷӣ наздик, ба монанди И.А. Бабаликова, В.Ф. Палий, М.Л. Пятов, К.А. Рижкова, А.А. Соколов, Я.В. Соколов, А.Н. Хорин ва инчунин олимони ватанӣ Мирзоалиев А.А., Расулов Д.Т., Хушвахтзода Қ.Х. ва дигарон ба назар мерасад. Вобаста ба ҳалли масъалаи мазкур равишҳои гуногунро баррасӣ намуда, пешниҳод намудаанд, ки ҳар ду равиш оид ба инъикоси сармояи худӣ дар ҳисобгирӣ чой дошта метавонад. Равиши яқум вобаста аз эмиссияи ибтидоӣ ё иловагӣ ва, дуюм, аз мутобиқ будани уҳдадорӣҳои шартномаҳои байни саҳомон оиди обуна ба саҳмияҳо.

Таъминоти ташкилӣ-методии баҳисобгирии сармояи худӣ аз заминаи меъёрию ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи худӣ оғоз гардида, методикаи ташкили баҳисобгирии таҳлилӣ ва таркибии сармояи худиро дар бар мегирад. Амалиёти хоҷагидорӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ бо истифодаи усули ҳуҷҷатикунонии пурра ва бетанаффус инъикос карда мешаванд. Ведомостҳои таҳлилӣ ва таркибии баҳисобгирии сармояи худӣ шаклҳои гуногуни баҳисобгирӣ аз рӯи ҳисобҳо дар бар гирифта, дар ниҳоят, ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ ташаккул меёбад (расми 2.1.3).

Дар модели таҳиягардидаи ташкилӣ-методии баҳисобгирии сармояи худӣ фановариҳои рақамӣ дар баробари заминаҳои меъёрию ҳуқуқии ташкили баҳисобгирии сармояи худӣ мақоми хосро касб менамояд. Вобаста аз талаботҳои СБҲМ дар модели мазкур пешбурди баҳисобгирии муҳосибии сармояи худӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ ташаккул ёфта, дар барномаҳои автоматикунонидашудаи коркарди иттилооти муҳосибӣ бо истифода аз фановариҳои рақамӣ роҳандозӣ карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки модели пешниҳодшуда ҳамаи паҳлуҳои таъминоти ташкилӣ-методии баҳисобгирии сармояи худиро дар доираи методикаи амалкунандаи баҳисобгирӣ бо мутобиқ намудани он ба талаботҳои санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунанда ва СБҲМ фаро мегирад.

Расми 2.1.3. - Модели ташкилӣ-методии баҳисобгирии сармояи худӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Таҷрибаи амалии корхонаҳои таҳқиқкардашуда нишон медиҳад, ки дар аксари корхонаҳои ватанӣ баҳисобгирии сармояи худӣ ба таври мукамал ва мутобиқи СБҲМ ба роҳ монда нашудааст. Ҳамзамон дар ин корхонаҳо қоида, тартиб, принципҳо ва услуби ташкили баҳисобгирии сармояи худӣ мушаххас гардонида нашудаанд. Бинобар ин, барои амали намудани ташкили самараноки баҳисобгирии сармояи худӣ тибқи муқаррароти СБҲМ зарурати коркардабароии методикаи замонавии ба СБҲМ асосёфта пеш меояд. Дар расми 2.1.4 амсилаи мукамалгардонидашудаи баҳисобгирии сармояи худӣ мутобиқи СБҲМ оварда шудааст, ки барои истифодабарии амалӣ қобили қабул мебошад.

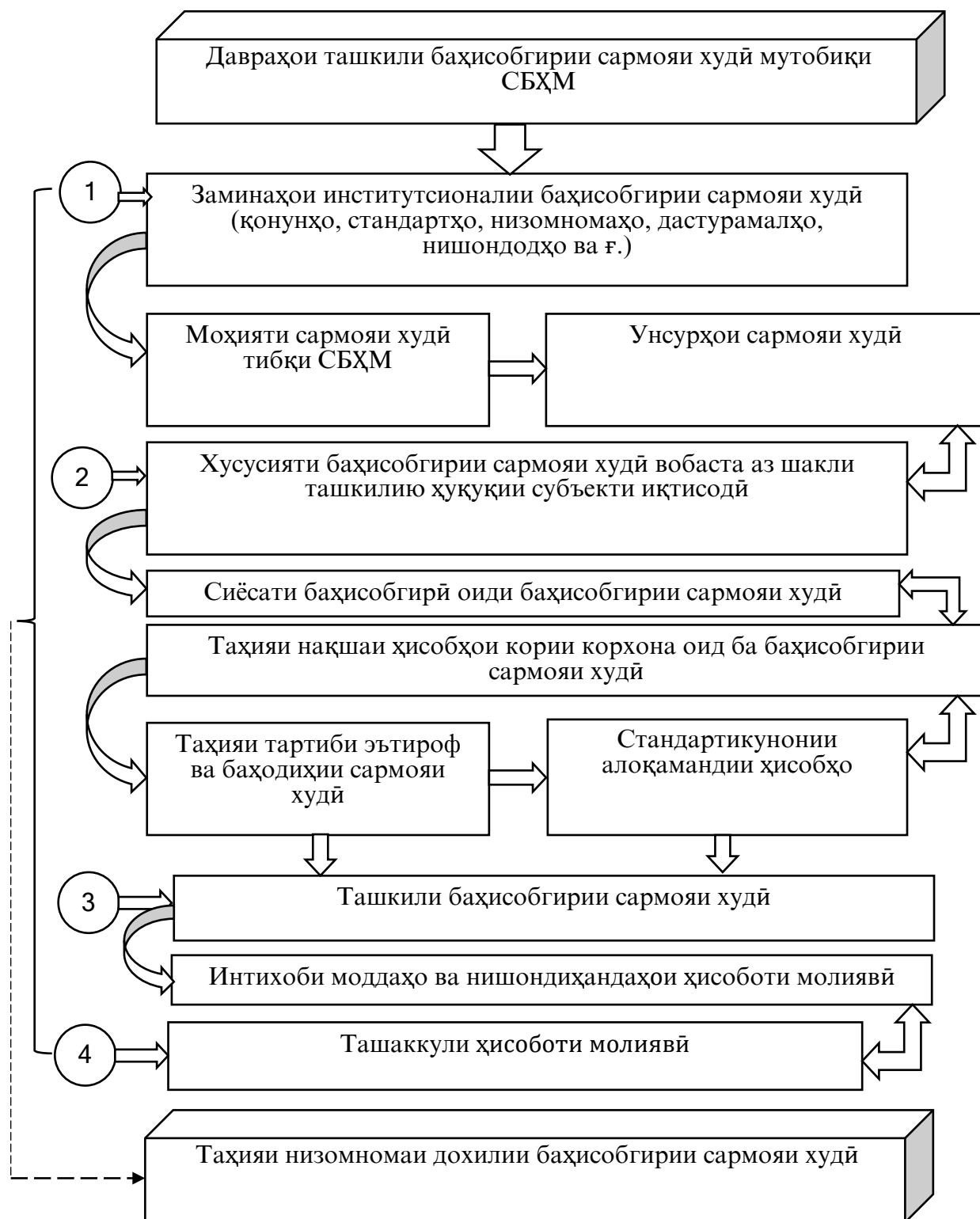
Бояд қайд намуд, ки амсилаи баҳисобгирии сармояи худӣ мутобиқи СБҲМ пешниҳодшуда чор сатҳи ташкили баҳисобгирии сармояи худӣ дар назар дошта мешавад, ки омилҳои зерин заминаи таҳия он мебошанд.

Дар зинаи якум, заминаҳои институтсионалии тартиби ташкил ва пешбурди баҳисобгирии сармояи худӣ (қонунгузорӣ, СББМ, стандартҳои ҷорӣ, низомнома ва дастурамалҳо, нишондодҳои методӣ ва ғ.) мавриди омӯзиш қарор гирифта, моҳият ва вазифаҳои унсурҳои алоҳидаи сармояи худӣ мушаххас карда мешавад.

Пас аз ин, дуҷум, вобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, мансубияти соҳавӣ ва хусусияти фаъолияти корхона тартиби баҳисобгирии сармояи худӣ муайян карда мешавад. Инчунин, сиёсати ҳисобгирӣ оиди баҳисобгирии сармояи худӣ бо назардошти ҷанбаҳои ташкилӣ, техникӣ ва методӣ, коркардабароии нақшаи ҳисобҳои кории корхона оиди баҳисобгирии сармояи худӣ, шаклҳои намунавии баҳамалоқамандии ҳисобҳо, сабткунакҳои истифодашаванда, тартиби эътироф ва баҳодиҳии сармояи худӣ мувофиқи принципҳои СБҲМ таҳия карда мешаванд.

Дар зинаи сеюм, методикаи ташкили баҳисобгирии сармояи худии корхона дар алоқамандӣ аз ғановариҳои рақамӣ вобаста ба хусусияти соҳавии он муайян карда мешавад. Ҳамзамон, тартиби назорати муҳосибии баҳисобгирии сармояи худӣ аз рӯйи амалиёт бо унсурҳои алоҳидаи сармояи

худӣ муқаррар карда мешавад.

Расми 2.1.4. - Амсилаи баҳисобгирии СХ мутобиқи СБҶМ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дар зинаи чорум, вобаста аз моддаҳо ва нишондиҳандаҳои интихобшуда ҳисоботи молиявӣ таҳия ва пешниҳод мегардад.

Барои татбиқи амалҳои дар амсила пешниҳодшуда бояд дар раванди мутобиқсозии СБҲМ корҳои муайян иҷро карда шаванд, аз ҷумла:

- таъмини дастрасии бемаҳдуд ба матни тарҷумашудаи СБҲМ, ташкил кардани пояи иттилоотӣ-методӣ дар сомонаи мақомоти ваколатдори давлатӣ (дастурамалҳо, маводҳои таълимӣ, мақолаҳои илмӣ-амалӣ, маълумот оиди татбиқи амалии СБҲМ дар корхонаҳо);

- дастгирии методологии мутобиқгардонӣ ва ҷорӣ намудани СБҲМ дар фаъолияти корхонаҳо бо роҳи ташкили курсҳои омӯзишӣ, маслиҳатҳои амалӣ оиди принципҳои СБҲМ ва пешбурди ҳисобгирӣ, ҳамохангсозии таҳқиқотҳои илмӣ бо истеҳсолот оиди дар амалия ҷорӣ намудани СБҲМ ва ғ.;

- коркарди заминаҳои методии татбиқи СБҲМ (нишондодҳо, шакли ҳуҷҷатҳо, сабткунакҳо, мутобиқгардонии нармафзори муҳосибӣ ва ғ.);

- мониторинг ва баҳодиҳии раванди ҷорӣ намудани СБҲМ ва ҳалли муаммоҳои бамиёномада.

Муаммои дигари баҳисобгирии сармояи оинномавӣ ташкил ва пешбурди ҳисобгирӣ аз рӯйи унсурҳои алоҳидаи он мебошад. Мувофиқи амалияи пешбурди баҳисобгирӣ ҳоло баҳисобгирии сармояи оинномавӣ дар ҳисоби тавозунии пасивии 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» бо пешбинӣ намудани ҳисобҳои тартиби дуюм, 33010 «Саҳмияҳои оддӣ», 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок», 33030 «Сармояи барилова пардохтшуда», 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» [76] ба роҳ монда шудааст. Мувофиқи методологияи нақшаи ҳисобҳои амалкунанда амалиётҳо вобаста ба ҷараёни ташаккул ва зиёдшавии сармояи оинномавӣ дар ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос карда мешаванд. Арзиши моликияти иловатан гузоштаи иштирокчиён (муассисон) ва саҳомон ҳамчун пардохти саҳм дар сармояи оинномавӣ бо арзиши номиналии саҳмияҳо ё саҳмияҳои харидаи онҳо дар ҳисоби 33030 «Сармояи барилова пардохтшуда» [76] инъикос карда мешавад. Амалиёт оид ба харидории саҳмияҳо ва саҳмияҳои барои фурӯш

пешниҳодшавандаи чамъияти саҳомӣ дар ҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» ба ҳисоб гирифта мешавад.

Бояд қайд кард, ки ҳисоби 33090 барои ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» [76] ҳисоби контрарӣ ба шумор меравад. Мувофиқи Нақшаи ҳисобҳои амалкунанда ташкил ва пешбурди баҳисобгирии сармояи худӣ дар заминаи ҳисобҳои алоҳида, ба ақидаи мо, аз як тараф, имконият фароҳам меорад, ки унсурҳои сармояи худӣ вобаста аз моҳияти иқтисодӣ ва ҳуқуқияшон дар ҳисобҳо инъикос карда шаванд. Аз тарафи дигар, бояд дар низоми баҳисобгирӣ иттилооти машаххас оид ба сохтори унсурҳои сармояи оинномавӣ инъикос карда шуда, истифодабарандагони манфиатдор маълумоти саҳеҳ ва эътимоднокро дар бораи тағйирёбии сармояи худӣ ҷиҳати қабули қарорҳои идоракунии таъмин намояд.

Ба андешаи мо, барои баланд бардоштани иттилоотнокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот, ҳамзамон бо мақсади идоракунии сармояи худӣ аз ҷониби мақомоти идоракунии чамъияти саҳомӣ ба ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» ҳисобҳои тартиби сеюми таҳлилӣ (бо нишон додани ному насаби иштирокчӣ (саҳмдор) дар асоси феҳристи соҳибмулкони) кушодан ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар ин раванд, ба ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» ҳисобҳои тартиби сеюм аз рӯи намуди саҳмияҳои паҳнкардашудаи барориши муайян ва ҳисоби баҳисобгирии таҳлилӣ аз рӯи соҳибмулкони саҳмияҳои паҳнкардашуда тибқи феҳристи саҳмдорон кушода мешавад.

Ҳамин тавр, чунин тарзи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ аз рӯи ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» имконият фароҳам меорад, ки инъикоси иттилоотро оид ба иштирокчиён (саҳмдорон) дар низоми ҳисобҳо ба роҳ монда, ҳуқуқи онҳоро ба суд ҳангоми тақсим намудани фоида таъмин месозад.

Бояд қайд кард, ки мувофиқи моддаҳои 17, 18 ва 25 боби 3 Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61] ҳангоми ташаккули сармояи оинномавӣ «се намуди саҳмия ҷой дорад: а) саҳмияи паҳнкардашуда, ки саҳмдорон харидаанд; б) саҳмияҳои эълоншуда - мувофиқи оинномаи ҷамъият ҳуқуқ дорад дар доираи миқдори саҳмияҳои эълоншуда, иловатан саҳмияҳои иловагӣ паҳн намояд; в) иловатан паҳн намудани саҳмияҳои бозхаридашуда» [61]. Бояд таъakkур дод, дар ҳолати баробар будани маблағи арзиши номиналии саҳмияҳои паҳнкардашуда бо ҳаҷми дар тавозун нишондодашудаи сармояи оинномавӣ баробар будан, он дар ин сурат объекти баҳисобгирии муҳосибӣ ба шумор меравад. Маблағи саҳмияи паҳнкардашуда аз арзиши номиналии саҳмияҳои паҳнкардае, ки дар оинномаи ҷамъияти саҳомӣ дарҷ гардидааст, иборат мебошад. Агар дар давоми як сол саҳмияҳои паҳнкардашуда пурра пардохт карда нашаванд, онҳо ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ эътироф карда намешаванд. Вале истифодаи мафҳуми «саҳмияи эълоншуда» ҷараёни эмиссияи саҳмияи иловагиро сабук мегардонад. Вобаста аз миқдори саҳмияҳои паҳнкардашуда мумкин аст андозаи эмиссияи саҳмияҳо муайян карда шавад, вале танҳо Маҷлиси умумии саҳмдорон метавонад оиди зиёд намудани андозаи сармояи оинномавӣ қарор қабул намояд.

Ҳамин тавр, миқдор ва арзиши номиналии саҳмияҳои миёни муассисон (саҳмдорон) паҳнкарданашуда дар оянда захираи иловагии эмисионии ҷамъияти саҳомӣ баромад мекунад. Вобаста ба ин, ҷамъиятҳои саҳомӣ дар ҳисоботи молиявии худ ба ғайр аз маблағи саҳмияи паҳнкардашуда бояд миқдор, арзиши номиналии саҳмияҳо ва намуди саҳмияҳои эълоншударо нишон диҳанд.

Бинобар ин, бояд андозаи саҳмияҳои эълоншуда, вале паҳннашуда дар ҳисоби контрпассивии тартиби дуюм 33091 «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» ба ҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» бо арзиши номиналиаш инъикос карда шавад. Ба ҳисоби контрпассивии тартиби дуюми 33091 «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» пешниҳод карда мешавад, ки ҳисобҳои тартиби сеюм (ҳисоби таҳлилӣ) барои дар баҳисобгирӣ инъикос

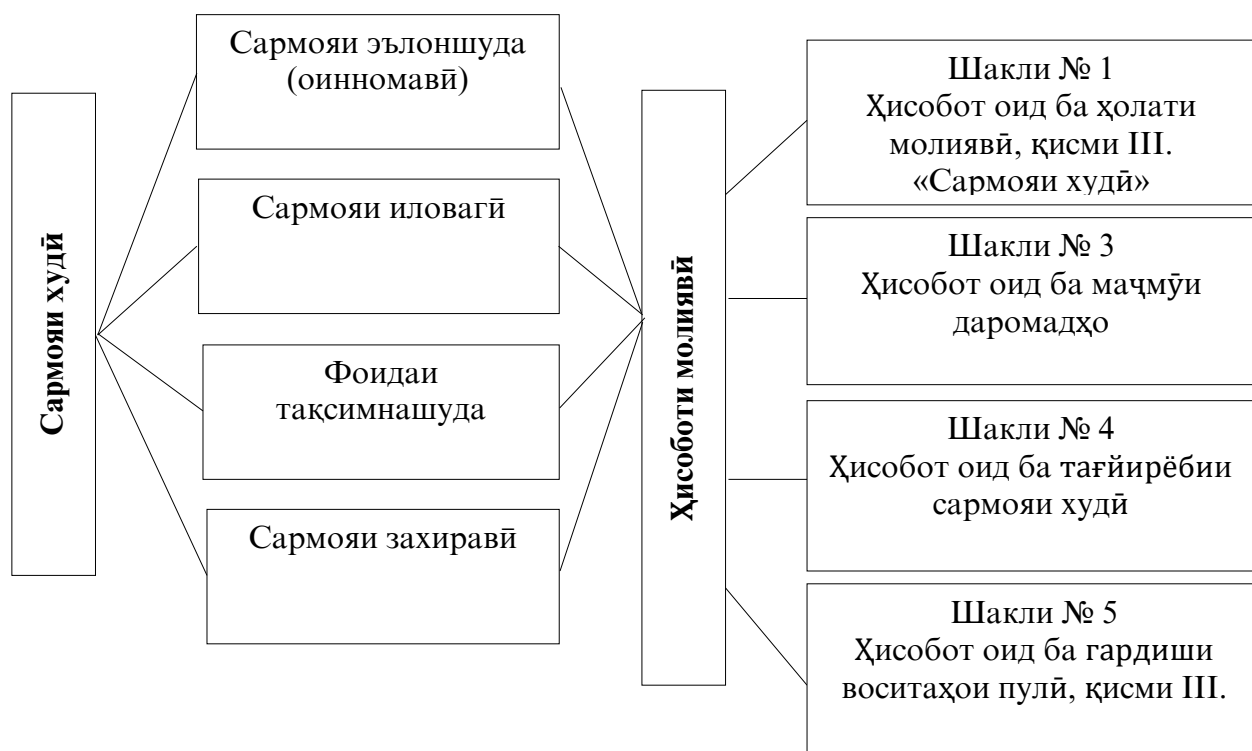
намудани гирифтани як қисми саҳмияҳо аз сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ тавсия дода мешавад: обунаи пардохтнашуда / ё пардохти нопурраи саҳмияҳо аз тарафи муассисон (саҳмдорон), ки ҳуқуқи моликияти саҳмия ба ихтиёри ҷамъияти саҳомӣ мегузарад; бозхариди саҳмияҳои худӣ аз ҷониби ҷамъияти саҳомӣ, ки сабаби кам кардани сармояи оинномавӣ мегардад. Чунин тартиби баҳисобгирии сармояи пардохтнашуда дар нақшаи ҳисобҳои Украина [93] ва методологияи баҳисобгирии он пешбинӣ шудааст.

Агар барои муайян намудани андозаи ҳақиқии сармояи худӣ ҳангоми ташкили ҷамъияти саҳомӣ сармояи обуна аз тарафи муассисон пардохт карда нашавад, ба ақидаи мо, баҳисобгирии он дар ҳисоби тартиби дуюм 33091 «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» ба ҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» [76] ташкил карда шавад. Сармояи обунавии аз тарафи муассисон пардохткарданашуда дар баҳисобгирӣ дар гурӯҳи сармояи обунаи паҳннамуда дар ҳисоби пешниҳоднамудаи 33091 «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» инъикос карда шавад. Дар баробари ин, аз баҳисобгирии он дар ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон (иштирокчиён) аз рӯи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» [76], ки барои инъикоси ҳисоббаробаркуниҳои ҷамъияти саҳомӣ бо иштирокчиён (муассисон) аз рӯи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ пешбинӣ шудааст, даст кашидан ба мақсад мувофиқ мебошад. Зеро ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон (иштирокчиён) аз рӯи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» функсияи танзимкунадоро нисбат ба ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» иҷро намекунад. Дар баробари ин, онро бояд ба инобат гирифт, ки ҳисоби мазкур ҳамчун ҳисоби «ҳисоббаробаркунӣ» гурӯҳбандӣ шудааст ва наметавонад вазифаи дар наздаш гузошташударо иҷро кунад.

Ҳамин тавр, зерҳисоби контрпассивии тартиби дуюми 33091 «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» ба ҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» [76] имконият медиҳад, ки дар баҳисобгирӣ ва ҳисобот андозаи ҳақиқии сармояи оинномавӣ инъикос карда шавад.

Баҳисобгирии сармояи худӣ яке аз қисмҳои муҳими низоми

баҳисобгирии корхона ба шумор меравад. Махсусан, дар ин қисмат пояи иттилоотӣ оид ба андоза ва ҳолати сармояи моликон-саҳмдорон ташаккул ёфта, ба истифодабарандагони манфиатчӯ иттилооти саҳеҳ ва эътимодноқ чихати қабули қарорҳои идоракунӣ пешниҳод карда мешавад. Он, инчунин, ба ташаккули нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ таъсир мерасонад. Боҳамалоқамандии баҳисобгирии сармояи худӣ ва инъикоси он дар ҳисоботи молиявӣ дар расми 2.1.5 оварда шудааст.

Расми 2.1.5. – Боҳамалоқамандии баҳисобгирии СХ ва инъикоси он дар ҳисоботи молиявӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Чӣ хеле ки дар расми 2.1.5 дида мешавад сармояи худӣ дар асоси маълумоти дар низоми ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ инъикосшуда, пас аз ҷамъбаст ва тасҳеҳ шуданашон дар ҳисоботҳои алоҳидаи молиявӣ инъикос карда мешаванд. Иттилооти ҷамъбастшуда, ки дар ҳисоботи молиявӣ инъикос меёбад, аз маълумоти дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ сабтшуда сарчашма мегирад. Ин собит месозад, ки боҳамалоқамандии баҳисобгирии сармояи худӣ ва ҳисоботи молиявӣ тавасути инъикоси маълумоти дар низоми баҳисобгирӣ ҷамъовардашуда амалӣ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки

шакли маъмулии ҳисобот, ки дар он маълумот дар бораи сармояи худии корхона инъикос мегардад, инҳо мебошад: Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ, қисми III (Шакли № 1), Ҳисобот оид ба маҷмуи даромадҳо (Шакли № 3), Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ (Шакли № 4), Ҳисобот оид ба гардиши воситаҳои пулӣ, қисми III (Шакли № 5) [30].

Аз лиҳози баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот тибқи талаботи СББМ 1 сармоя ҳамчун фарқияти байни дороиҳо ва уҳдадорихои корхона муайян карда мешавад [66]. Ба ақидаи Лытнева Н.А. «Сармояи оинномавӣ аз нуқтаи назари баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун арзиши баҳододашудаи саҳмия (барои ҷамъиятҳои саҳомӣ) ё дигар шакли гузориши муассисони ташкилот муайян карда мешавад» [66, с. 15]. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар СББМ намудҳои мушаххаси сармоя нишон дода нашудааст. Дар СББМ 1 танҳо мафҳуми «ҳар як унсури сармоя» навишта шудааст ва дар умум инъикос намудани сармоя ва уҳдадорӣ дар ҳисобот гуфта шудааст. Чунин ҳолат дар амалия ба фаҳмиши гуногуни сармоя оварда мерасонад. Барои мисол, тибқи талаботҳои СББМ тағйирёбии сармояи худӣ, ки дар давоми давраи ҳисоботӣ, ҳангоми гузаронидани амалиёти марбут бо саҳмдорон рӯй додааст, «даромади умумии маҷмӯӣ» номида мешавад.

Даромади умумии маҷмӯӣ тамоми унсурҳои «фоида ё зарар», ва «дигар даромадҳои маҷмӯӣ»-ро дар бар мегирад. Даромад ҳамчун нишондиҳандае, ки ба зиёд шудани сармоя оварда мерасонад, шарҳ дода мешавад. Дар чунин ҳолат унсури якуми даромади умумии маҷмӯӣ «фоида ё зарар» инчунин бояд мафҳуми «даромад» дошта бошад, вале чунин ба назар намерасад. Бояд қайд намуд, ки ба андозаи сармоя инчунин хароҷот таъсир мерасонад, ки он ба кам шудани сармоя оварда мерасонад. Бинобар ин, нофаҳмост, ки чаро дар номгӯи моддаи дахлдори унсурҳои сармоя танҳо мафҳуми «даромад» дида мешавад, вале мафҳуми «хароҷот» ҷой надорад?

Таҳлили шакли ҳисоботҳои мазкур имконият медиҳад, ки дар бораи сатҳи устувории молиявии корхона, пардохтпазирии он, самаранокии истифодабарии дороиҳо, сармоя ва воситаҳои қарзӣ ба таври маҷмӯӣ

маълумот пешниҳод намояд. Дар баробари ин, одатан ҳангоми таҳлили молиявии корхона асосан иттилооти се шакли ҳисоботи молиявӣ - ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ, ҳисобот оид ба фоида ва зарар ва ҳисобот оид ба маҷмуи даромадҳо ба таври васеъ истифода карда мешаванд. Ҳамзамон, ба имкониятҳои таҳлилии ҳисобот оид ба ҳаракати сармояи худӣ тавачҷуҳ карда намешавад. Аз ҷумла, қисми III ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ барои баҳо додани самаранокии гузориши сармоя, кофӣ будани он барои фаъолияти ҷорӣ ва давраи оянда, андоза ва сохтори сармоя, инчунин самаранокии истифодабарии он имконият фароҳам меорад. Дар асоси ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ истифодабарандаи берунӣ метавонанд оид ба мақсаднокии харидории саҳмия ва дороиҳои корхона қарор қабул намоянд, ҳолати молиявӣ ва устувории онро баҳо диҳанд.

Иттилооти ҳисобот оид ба маҷмуи даромадҳо дар чараёни таҳлили молиявӣ имконият медиҳад, ки қобилияти бо захираҳо таъмин будани корхона ва таъмини фаъолияти фойданоки ояндаи он баҳо дода шавад.

Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ дар бораи сарчашмаи ташаккулёбии сармояи худӣ дар давраи ҳисоботӣ маълумот пешниҳод мекунад. Ҳамзамон, дар ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ иттилоот дар бораи зиёд шудани андозаи сармояи худӣ дар натиҷаи барориши саҳмияҳои иловагӣ, ҳангоми аз нав баҳо додани дороиҳои корхона, аз нав ташкил намудани ҷамъияти саҳомӣ (аз ҷумла, муттаҳидкунӣ, якҷоякунӣ, тақсимнамоӣ, ҷудошавӣ, шакливазкунӣ), афзоиши арзиши номиналии саҳмияҳо инъикос карда мешаванд. Қайд кардан лозим аст, ки мувофиқи талаботҳои СБҲМ натиҷаи камшавии сармояи худӣ бояд дар ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ дар моддаи алоҳида инъикос карда шавад. Сохтори ҳисоботи оид ба тағйирёбии сармояи худӣ ва заминаи иттилоотии он имконият фароҳам меорад, ки ба таври иловагӣ ҳангоми таҳқиқи натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидории ҷамъият маълумотҳои Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ ва Ҳисобот оид ба маҷмуи даромадҳо тавсиф карда шуда, ҳаракати сармоя, сабаби тағйирёбии сармоя, сохтор ва таркиби молиявӣ,

сармоя ва фоида дақиқ омӯхта шаванд.

Тибқи муқаррароти СББМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» корхона уҳдадор аст, ки дар ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ «иттилооти зеринро пешниҳод намояд:

- чамъи маҷмуи даромади давра бо пешниҳоди алоҳидаи маблағи чамъбасти, ки ба соҳибмулкони корхонаи асосӣ ва ҳиссаи иштироки ғайриназоратӣ тааллуқ дорад;

- дар бораи ҳар як ҷузъи сармояи хусусӣ – оқибати татбиқ ё ислоҳоти ояндабинӣ, ки тибқи СББМ 8 эътироф шудааст;

- дар бораи ҳар як ҷузъи сармояи хусусӣ – муқоисаи арзиши тавозунӣ дар аввали давра ва санаи анҷоми он, бо ифшои алоҳидаи (ба ҳадди ақал) тағйироте, ки натиҷаи инҳо махсуб меёбад:

- (а) фоида ё зарар;

- (б) дигар маҷмуи даромад;

- (в) амалиёт бо соҳибмулконе, ки ба ин сифат амал менамоянд, бо пешниҳоди алоҳидаи амонатҳои соҳибмулкони ва тақсимоти ба онҳо, инчунин тағйироти дар ҳиссаи моликияти дар корхонаҳои фаръӣ, ки ба гум шудани назорат сабаб намегардад» [133].

Ҳисобот оид ба ҳаракати сармояи худӣ тағйирёбии дороиҳои софи корхонаро дар давоми давраи ҳисоботӣ шарҳ медиҳад. Тағйирёбӣ дар сармояи худӣ маблағи чамъбасти дигар фоида ва зарар, ки дар натиҷаи фаъолияти корхона дар давраи ҳисоботӣ, бидуни амалиёт бо саҳомон ба монанди сармоя ва ҳаққуссаҳми инъикос менамояд. Ҳар як унсури сармояи худӣ дар сутуни алоҳидаи нишон дода мешавад, ҳиссаи ақалият бошад аз сармояи корхонаи модарӣ ҷудо нишон дода мешавад.

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми бароҳмондани баҳисобгирӣ бо истифода аз СБХМ ҷанбаи ҳуқуқии аудит талаб менамояд, ки аудитор муқаррароти стандартҳои дахлдори баҳисобгирии сармояи худиро ба инобат гирад, аммо дар доираи СБХМ стандарти алоҳидае, ки муайянкунандаи тартиби ташкил ва пешниҳоди маълумот дар бораи сармояи худии корхона бошад, мавҷуд

нест. Сабаби мавҷуд набудани стандарти алоҳида дар он аст, ки ҳалли масъалаҳои ташкил ва эътироф дар ҳисобгирӣ инъикос намудани сармояи худӣ аз қонунгузориҳои ҳар як мамлакати алоҳида вобастагӣ дорад.

Масъалаи ташкили баҳисобгирӣ ва дар ҳисоботи молиявӣ инъикос кардани сармояи худӣ ва унсурҳои алоҳидаи он дар бандҳои алоҳидаи СББМ-и мухталиф дарҷ гаштаанд. Ҳамзамон сармояи худӣ дар баробари дороиҳо ва уҳдадориҳои корхона нишондиҳандаи муҳими тавсифкунандаи вазъи молиявии ҷамъияти саҳомӣ мебошад.

Ҳангоми баҳодиҳии вазъи молиявии ҷамъияти саҳомӣ дар асоси маълумоти тавозун бояд дар назар дошт, ки андозаи сармояи худӣ аз баҳодиҳии дороиҳо ва уҳдадориҳо вобастагӣ дорад. Бинобар ин, ҳангоми қисм-қисм фуруши дороиҳои корхона ё худ корхона ҳамчун маҷмуи яклухти моликият арзиши бозорию фуруш ба андозаи сармояи худӣ мувофиқат намекунад, зеро дар ҳисоботи молиявӣ арзиши тавозунии дороиҳо аз арзиши бозорӣ метавонад фарқ кунад.

Дар СББМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» ҳаҷми иттилоот оид ба сармояи корхона, ки бояд ҳатман дар ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ ё дар эзоҳот шарҳ дода шаванд, оварда шудааст. Мувофиқи банди 76 стандарти мазкур «корхона бояд вобаста ба ҳар як синфи сармояи саҳомӣ, хусусият ва самти истифодабарии ҳар як захираи ташаккулдода дар таркиби сармояи худӣ тавзеҳот пешниҳод намояд» [133].

Корхона дар ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ бояд ҳаракати ҳар як унсури сармояро дар давраи ҳисоботӣ шарҳ диҳад (бақия дар ибтидои давра, зиёдшавӣ ё камшавии моддаҳои алоҳида, бақия дар интиҳои давра). Маълумоти мазкур дар ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ дар тавзеҳот оварда мешавад.

Дар вақти гузаронидани санҷиши аудиторию сармояи худӣ аудитор бояд муқаррароти стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявие, ки талаботи алоҳидаро нисбати ташаккул ва тавзеҳоти иттилоот оид ба сармояи корхона пешбинӣ мекунад, ба таври васеъ истифода мекунад.

Ҳамин тавр, масъалаҳои баррасишуда таъминоти иттилоотӣ ва амалии баҳисобгирӣ ва гузаронидани санчиши аудитории сармояи худиро таъмин намуда, эътимодноки ва дақиқии маълумотҳои ҳисоботиро вобаста ба объекти таҳқиқот таъмин менамоянд.

2.2. Хусусияти ташкили баҳисобгирии муҳосибии унсурҳои сармояи худӣ ва роҳҳои такмили он

Тартиби дар баҳисобгирӣ инъикос намудани ташаккули сармояи худии корхонаҳои саноатиро дар мисоли ҷамъиятҳои саҳомии кушода дида мебароем. Сармояи худӣ яке аз компонентҳои асосии сармояи оинномавии ҷамъиятҳои саҳомӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, пеш аз ҳама, таҳқиқи хусусиятҳои ташкил ва пешбурди баҳисобгирии ташаккул ва тағйирёбии сармояи худӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ аз арзиши номиналии саҳмияҳои паҳнкардашуда иборат мебошад. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61] андозаи «сармояи ҳадди ақали оинномавии ҷамъияти саҳомии кушода бояд на камтар аз панҷ ҳазор сомонӣ» [61] бошад.

Дар вақти таъсисёбии ҳамагуна корхона сарчашмаи ибтидоии ташаккули дороиҳои он сармояи оинномавӣ ба ҳисоб меравад. Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои оинномавии худ, яъне гирифтани фоида корхонаҳо «миқдори зиёди ашёи гуногуншаклро истифода мебаранд» [12, с. 229]. Сармояи оинномавӣ андозаи минималии молу мулки ҷамъияти саҳомиро (амвол, дороиҳо, сармояи гардон ва пули нақд) ташкил мекунанд, ки аз тарафи муассисон ҳангоми таъсиси корхона гузошта шуда, дар шакли пулӣ ифода ёфтааст. Он барои таъмини фаъолияти ҷамъияти саҳомӣ дар ҳаҷми муайяннамудаи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ пешбиниамуда гузошта шудааст. Ба ақидаи Қ.Х. Хушвахтзода: «Сармояи оинномавӣ – манбаи асосии бунёдгардии амволи худии корхона, маҷмуи саҳмҳои муассисон дар амволи корхона ҳангоми таъсисёбии вай бо ифодаи пулӣ, манбаи асосии тибқи

хуччатҳои муассис муайянгардида таъминкунанда фаъолияти корхона мебошад» [12, с. 61]. Қайд кардан зарур аст, ки ташкили унсурҳои сармояи худӣ монанди сармояи захиравӣ, фондҳои махсус ва ғоидаи тақсимнашуда дар давраҳои минбаъдаи фаъолияти корхона аз натиҷаи фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ ва сиёсати молиявӣ он оид ба рушди сармояи худӣ вобастагӣ дорад.

Вале заминаи меъёрҳои ҳуқуқии амалкунанда ва мушаххас кардани онҳо бо принципҳо ва қоидаҳои пешбурди ҳисобгирӣ барои ташкили баҳисобгирии ташаккул ва тағйирёбии сармояи худӣ тибқи СБҲМ қонёкунанда нест. Бар замми ин, дар низоми танзимкунии баҳисобгирии ватанӣ санади алоҳидаи танзимкунандаи баҳисобгирии сармояи оинномавӣ ба таври мушаххас коркард карда нашудаанд. Бинобар ин, дар замони муосир зарурати коркарди методологияи баҳисобгирии амалиёти ташаккулёбӣ ва тағйирёбии унсурҳои сармояи оинномавӣ дар таҷрибаи ватании ҳисобгирӣ мақоми хоса пайдо мекунад.

Дар низоми баҳисобгирии корхонаҳои саноатӣ амалиёт вобаста ба ташаккули сармояи оинномавӣ дар асоси саҳмияҳои байни муассисон паҳн карда инъикос карда мешавад. Барои баҳисобгирӣ ва назорати ҳисоббаробаркунииҳои ҷамъияти саҳомӣ бо саҳмдорон (муассисон) оид ба саҳмҳо дар сармояи оинномавӣ дар таркиби ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» қушодани ҳисобҳои тартиби дуҷуми 33010 «Саҳмияҳои оддӣ», 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок», 33030 «Сармояи барилова пардохтшуда», 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» [76] қобили қабул ва ба мақсад мувофиқ мебошад. Ин имконият медиҳад, ки ҳаҷм ва динамикаи тағйирёбии унсурҳои ҷузъии таркибии сармояи худии корхонаҳо ба таври муфассал ва бештар возеҳ инъикос карда шаванд.

Дар санаи бақайдгирӣ ҳамаи саҳмияҳо бо арзиши номиналӣ дар кредити ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» дар мукотибот бо ҳисоби муҳосибӣ 10600 «Қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» [76] инъикос карда

мешаванд. Ҳангоми эълон, пардохт ва бозпас гирифтани саҳмияҳо маълумот аз як зерҳисоби «Сармояи оинномавӣ» ба дигараш интиқол дода мешавад. Арзиши номиналии саҳмияҳои харидашуда маблағи сармояи оинномавии пардохтшуда мебошад, ки дар кредити ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» ва дебити ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон (иштирокчиён) аз рӯи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» [76] инъикос меёбад. Фарқияти дар натиҷаи арзиши саҳмияҳои ҷойгиршуда ҳамчун мукофоти эмиссионӣ дар ҳисоби таркибии 33100 «Сармояи иловагӣ» ба назар гирифта мешавад.

Мувофиқи қонунгузорӣ ҷамъиятҳои саҳомӣ ҳуқуқ доранд, ҳам саҳмияҳои оддӣ (муқаррарӣ) ва ҳам имтиёзнок бароранд. Барои баҳисобгирии таҳлилии саҳмияҳои паҳнкардашуда ба ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» [76] ҳисобҳои тартибӣ дуҷумла вобаста ба намуди саҳмияҳо кушодан зарур мебошад.

Дар давраи фаъолияти ҷамъиятҳои саҳомӣ андозаи сармояи оинномавӣ метавонад тағйир ёбад. Мувофиқи талаботи қонунгузорӣ ҷамъияти саҳомӣ ҳуқуқ дорад танҳо бо қарори маҷлиси умумӣ андозаи сармояи оинномавӣ тағйир диҳад. Зиёд ё кам кардани андозаи сармояи оинномавӣ пас аз ворид намудани тағйири иловаҳо ба оинномаи ҷамъияти саҳомӣ ва бақайдгирии ин тағйирот дар мақомоти ваколатдор сурат мегирад. «Андозаи сармояи оинномавии ҷамъиятҳои саҳомӣ бо роҳи зиёд намудани сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ, бо роҳи зиёд кардани арзиши номиналии саҳмияҳои бароварда ё паҳн намудани саҳмияҳои иловагӣ зиёд кардан мумкин аст» [61]. Дар ҳисобгирӣ пас аз ворид намудани тағйири иловаҳо ба оинномаи ҷамъияти саҳомӣ бояд тасҳеҳот дар сармояи худӣ инъикос карда шавад. Сохтори сармояи худӣ мутобиқи СБҲМ дар расми 2.2.1 нишон дода шудааст.

Мувофиқи моддаи 19 банди якуми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» ҷамъияти саҳомӣ «сармояи оинномавӣ дар ҷараёни фаъолият бо роҳи кам кардани арзиши номиналии саҳмияҳо ё кам кардани миқдори умумии онҳо ё бо роҳи ба даст овардани қисми саҳмияҳо аз

ҷониби ҷамъияти саҳомӣ метавонад кам карда шавад» [61], амалиёти мазкур ба методикаи баҳисобгирии сармояи оинномавӣ дар муҳосиботи ҷамъиятҳои саҳомӣ таъсиргузор аст. Бинобар ин, ҳолати мазкур дар ҳисобгирӣ дақиқ ва пурра мувофиқи талаботи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ, аз ҷумла, СБҲМ ва СББМ инъикос карда шаванд.

Расми 2.2.1. – Сохтори сармояи худӣ мутобиқи СБҲМ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Бо мақсади дар баҳисобгирӣ инъикос намудани миқдор ва маблағи саҳмияҳои паҳнкардашуда ва аз ҷониби ҷамъияти саҳомӣ бозхаридашуда ҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» пешбинӣ шудааст, ки дар он бо ҳаҷми хароҷоти воқеии вобаста аз хариди ҳар як намуди саҳмияҳо (муомилоти дебетӣ) инъикос карда мешавад. Саҳмияҳои худии бозхаридшудаи ҷамъият дар дебити ҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» ва кредити ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» [76] инъикос карда мешавад. Бояд таъakkур дод, ки дар амалияи корхонаҳои таҳқиқкардашуда бозхариди саҳмияҳои барориши

худӣ қариб ки ба назар намерасад, танҳо дар ҶДММ «Нассочи Хучанд» чунин амалиёт як маротиба ба қайд гирифта шудааст, вале амалиёти бозхарид ба таври расмӣ баҳодиҳӣ ва барасмият дароварда нашудааст.

Дар ҷадвали 2.2.2 мукотиботи ҳисобҳо бо истифода аз сатҳи пешниҳодшудаи тафсилот барои маълумоти ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» оварда шудааст.

Ҷадвали 2.2.2. - Усули инъикоси маълумот оид ба баҳисобгирии муҳосибии ҳисоби таркибии 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)»

Амалиётҳои хоҷагидорӣ	Мукотиботи муҳосибӣ	
	Дебет	Кредит
Эълони сармояи оинномавии корхона	10600	33000
Обуна ба саҳмия	10110, 10210	10600
Пардохти саҳмияи обунашуда	33000	
Саҳмияҳои худии бозхаридшуда аз саҳмдорон	10110, 10210	10600
Фурӯши саҳмияҳои аз саҳмдорон бозхаридшуда	10220, 10210	10600
Зиёдшавии сармояи оинномавӣ аз ҳисоби сармояи иловагӣ	10600	33100
Зиёдшавии сармояи оинномавӣ аз ҳисоби фоидаи таксимнашуда	10600	33090, 33200
Кам шудани сармояи оинномавӣ то андозаи дороиҳои соф	33000	10600
Кам шудани сармояи оинномавӣ бо роҳи бозхариди сармояи худӣ	33000	10110, 10210
Кам шудани сармояи оинномавӣ бо роҳи кам шудани арзиши номиналии саҳмия ё ба маблағи саҳм ҳангоми баромадани яке аз муассисон (иштирокчиён)	10600	22010

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Мутобиқи як қатор қоидаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ [61; 134; 138; 139; 141; 144; 143] ҳангоми сармоягузорӣ ва дар ҷараёни фаъолияти корхона сармояи иловагӣ ташаккул меёбад, ки он ба низом дароварда мушаххас карда мешавад.

Ҳамин тавр, андозаи сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ дар натиҷаи зиёдшавии арзиши номиналии саҳмияҳои интишоршуда, бо роҳи паҳн намудани саҳмияҳои иловагӣ ё кам намудани он метавонад тағйир ёбад. Натиҷаи чунин тағйирёбӣ метавонад ба натиҷаи фаъолияти корхона таъсири амиқ гузорад.

Ҷузъиёти дигари калидии сармояи худии корхона сармояи иловагӣ ба

ҳисоб меравад. Сармояи иловагии ҷамъияти саҳомӣ мутобиқи санадҳои ҳуқуқӣ молкияти ҳамаи муассисон ба ҳисоб меравад. Сармояи иловагӣ тағйиротро дар сармояи марбут ба далелҳои ҳаёти иқтисодӣ, ки ба натиҷаи молиявии корхона таъсир намерасонанд, инъикос мекунад.

Тағйирёбии сармоя танҳо дар сурати ворид намудани тағйиру иловаҳо ба оиннома сурат мегирад. Он тағйиротҳое, ки дар натиҷаи тасҳеҳоти дороиҳо ва дигар далелҳои ҳаёти иқтисодӣ ба вуқӯъ меояд, ҳамчун объекти алоҳидаи баҳисобгирӣ баромад мекунад. Аз ин рӯ, ҳамаи сабтҳое, ки маблағи сармояи худиро тағйир медиҳанд, на дар зерҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)», балки дар зерҳисоби иловагии он (ҳисоби 33100 «Сармояи иловагӣ») инъикос карда мешаванд.

Таркиби сармояи иловагӣ мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии қорӣ оид ба баҳисобгирӣ дар қадвали 2.2.3 оварда шудааст.

Қадвали 2.2.3. – Таркиби сармояи иловагӣ мутобиқи санадҳои меъёрий

Санадҳои меъёрий ва дигар ҳуҷҷатҳо	Таркиби сармояи иловашуда
Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, банди 70	маблағи азнавбаҳодихии воситаҳои асосӣ, объектҳои сохтмони асосӣ ва дигар дороиҳои моддӣ корхона, ки муҳлати истифодабарии онҳо аз 12 моҳ зиёд аст; даромади эмиссионии ҷамъияти саҳомӣ (маблағи барзиёд бадастмомада нисбат ба арзиши номиналии саҳмияҳои баровардашуда) ва дигар маблағҳои ба ин монанд.
Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ - хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ	зиёд шудани арзиши дороиҳои ғайригардон, ки аз рӯйи натиҷаҳои азнавбаҳодихии онҳо муайян карда шудаанд; маблағи фарқияти байни арзиши саҳмияҳо аз рӯйи нархи бариловаи арзиши номиналии онҳо фурӯхта шуда бошанд, ба даст омадаанд.
СБҲМ (IAS) 21 «Таъсири тағйироти қурби асъори хориҷӣ», банди 81;	фарқияти қурбӣ вобаста ба ҳисоббаробаркунӣ бо муассисон аз рӯйи саҳмашон, аз ҷумла ҳиссаи дар сармояи оинномавии ташкилот гузошташуда
СББМ 16 «Воситаҳои асосӣ», банди 31	маблағи зиёдшавии арзиши воситаҳои асосӣ дар натиҷаи азнавбаҳодихӣ
СББМ 36 «Беқурбшавии дороиҳо», банди 4	ба ҳолати ҳар як санаи ҳисоботӣ субъект эҳтимолияти қоҳишёбии арзиши объектҳои дороиҳоро бояд баҳо диҳад.
СББМ 38 «Дороиҳои ғайримоддӣ», банди 10	маблағи азнавбаҳодихии дороиҳои ғайримоддӣ дар натиҷаи азнавбаҳодихӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф [30; 105; 132; 135; 40; 142].

Чунон ки дар чадвали 2.2.3 дида мешавад, дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба сармояи иловагӣ (чамъшуда) даромади эмиссионии чамъияти саҳомӣ, афзоиши арзиши воситаҳои асосӣ, азнавбаҳодиҳии дороиҳои ғайримоддӣ ва объектҳои сохтмони асосӣ дохил мешавад. Таҷрибаи корхонаҳои таҳқиқкардашуда нишон медиҳад, ки тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибии сармояи иловагӣ дуруст ба роҳ монда нашуда, муқаррароти дар санадҳои меъёри пешбинишуда аз ҷониби кормандони муҳосиботи корхонаҳо сатҳи назар карда мешавад.

Мо, моҳияти ин унсурҳоро аз рӯйи таркиби пешниҳодшудаи сармояи иловагӣ ва самтҳои истифодаи онҳо, бо асоснок кардани тағйирот ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ оид ба таркиби сармояи иловагӣ, алоқамандии унсурҳои он ва тартиби ҳисобгирии онро муфассалтар ошкор хоҳем кард.

Мутобиқи банди 15 НБМ 4/01 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ», банди 21 [101] НБМ 5/2001 «Баҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ» [104] маблағи «дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ гирифташуда ба ҳисоби ғоидаи тақсимнашуда, агар объект ихтиёрдорӣ карда шавад, ворид карда мешавад» [101]. Ба фикри мо, ин қисмати НБМ бо концепсияи сармоя тибқи СБҲМ ихтилофҳо дорад, зеро ворид намудани натиҷаи азнавбаҳодиҳӣ ба ҳисоби 33200 «Ғоидаи тақсимнашуда» маблағи ғоидаи тақсимнашударо ба таври сунъӣ зиёд нишон медиҳад, аз дигар тараф, дар ҳисоботи молиявӣ маълумоти носоҳеҳ ва безътимодно оид ба ҳисоби 33200 «Ғоидаи тақсимнашуда» пешниҳод менамояд. Он ҳамчун сармояи иловагӣ бояд инъикос карда шавад.

Ҳангоми аз ҳисоби сармояи иловагӣ аз ҳисоб баровардани воситаҳои асосӣ ё дороиҳои ғайримоддӣ, ба даромади дигар дохил кардани маблағи азнавбаҳодиҳӣ бештар мантиқӣ мебошад. Ин методологияи ягонро ҳангоми ба инобат гирифтани натиҷаҳои ҳисобгирии ибтидоӣ ва азхудкунии дороиҳои ғайригардон таъмин менамояд.

Дар вақти ташкил додани сармояи оинномавии чамъияти саҳомӣ ҳангоми ҷойгир кардани онҳо, миёни нархи (фурӯши) саҳмияҳо ва арзиши номиналиашон метавонад таҳфиф ба миён ояд. Ин таҳфиф мувофиқи қонунгузори амалкунанда ва

СБҲМ ҳамчун даромади эмиссионӣ эътироф мегардад ва яке аз унсурҳои сармояи иловагӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҷамъиятҳои саҳомӣ ҳангоми барориши саҳмияҳо вобаста ба саҳмияҳои паҳнкардашаванда, подоши миёнаравҳо дар паҳн кардани саҳмияҳо хароҷот ба миён меояд. Ба фикри муаллиф, баҳисобгирии хароҷоти барориши саҳмияҳо ва ҷойгиркунии саҳмияҳо бояд бо роҳи кам кардани сармояи гузошташуда бо дебити зерҳисоби 33161 «Мукофоти эмиссионӣ» инъикос карда шавад. Агар мукофоти эмиссия нокифоя бошад, маблағи хароҷот ба натиҷаи молиявии корхона ҳисоб карда мешавад.

Сармояи иловагии гузошташуда, инчунин фарқиятҳои мусбати қурбиро дар ҳисоббаробаркунӣ бо муассисон барои саҳмҳо ба сармояи оинномавии корхона бо асъори хориҷӣ дар бар мегирад (банди 14 НБМ 2/99 «Баҳисобгирии дороиҳо ва уҳдадориҳо, арзиши онҳо дар асъори хориҷӣ») [100]. Дар рӯзи ба амонат гузоштани асъори хориҷӣ агар арзиши пасандоз аз арзиши номиналии он камтар бошад, дар ин сурат қарз дар ҳисоби ҳисоббаробаркунӣ бо муассисон инъикос карда мешавад, вале пасандоз пурра гузошташуда ҳисобида намешавад. Ба андешаи муаллиф, фарқияти манфии қурб бояд дар дебити ҳисоби 10600 «Қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» ва кредити зерҳисоби 33140 «Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ» бо усули «баргардонии сурх» инъикос карда шавад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки ҳам фарқияти қурби мусбат ва ҳам манфӣ дар баҳисобгирӣ бо тартиби якхела инъикос карда шаванд.

Ҳамин тариқ, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаи танзими баҳисобгирии муҳосибӣ таркиби якхелаи унсурҳои сармояи иловагӣ нишон дода нашудааст, инчунин номгӯи чунин унсурҳо кушода аст.

Умумикунонӣ ва равшан кардани талаботи нобаробари санадҳои меъёрии дар боло зикршуда имкон дод, ки ба ҳуҷҷатҳои зерин ислоҳот пешниҳод карда шаванд. Ҳамин тавр, ба андешаи мо, бояд ба муҳтавои санадҳои меъёрии зерин [30; 105] тағйиру иловаҳо ворид карда, номгӯи умумикардашудаи унсурҳои сармояи иловагӣ коркард карда шаванд (ҷадвали 2.2.4). Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрӣ тартиби пешбурди баҳисобгирии сармояи иловагиро содда гардонида, методикаи баҳисобгириро ба талаботҳои СБҲМ мутобиқ мегардонад.

**Ҷадвали 2.2.4. – Тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёри оид ба таркиби
унсурҳои сармояи иловагӣ**

Номгуи ҳуҷҷатҳо (санадҳои меъёри)	Меъёри ҳуҷҷате, ки таркиби сармояи иловагиро то ворид намудани тағйирот ифшо мекунад	Меъёри ҳуҷҷате, ки таркиби сармояи иловагиро баъд аз ворид намудани тағйирот ифшо мекунад
Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, банди 68	- маблағи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ, объектҳои сохтмони асосӣ ва дигар дороиҳои моддии ташкилот, ки муҳлати истифодабарии онҳо аз 12 моҳ зиёд аст.	- зиёдшавии арзиши дороиҳои ғайригардон, - объектҳои сохтмони нотамом;
	- даромади эмиссионии ҷамъияти саҳомӣ (маблағи зиёда аз арзиши номиналии саҳмияҳои баровардашуда гирифташуда) ва дигар маблағҳои ба ин монанд.	- даромади эмиссионии ҷамъияти саҳомӣ (маблағе, ки аз арзиши номиналии саҳмияҳои паҳнкардашуда зиёд гирифта шудааст);
	-	- фарқияти қурби ҳангоми ташаккули сармояи оинномавӣ бо асъори хориҷӣ баамаломата;
	-	- маблағи ААИ воситаҳои асосӣ, ки ҳамчун ҳисса ба сармояи оинномавӣ қабул карда шудаанд.
Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ- ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ	- зиёдшавии арзиши дороиҳои ғайригардон, ки аз рӯи натиҷаҳои азнавбаҳодиҳии онҳо муайян карда шудаанд.	- зиёд шудани арзиши дороиҳои ғайригардон, объектҳои сохтмони нотамом.
	- маблағи фарқи байни арзиши фурӯш ва номиналии саҳмияҳое, ки дар раванди ташаккули сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи фурӯши саҳмияҳо бо нархи аз арзиши номиналӣ зиёд гирифта шудаанд.	- даромади эмиссионии ҷамъияти саҳомӣ (маблағе, ки аз арзиши номиналии саҳмияҳои паҳнкардашуда зиёд гирифта шудааст).
	-	- фарқияти қурбӣ ҳангоми ташаккули сармояи оинномавӣ бо асъори хориҷӣ баамаломата;
	-	- маблағи ААИ воситаҳои асосӣ, ки ҳамчун ҳисса ба сармояи оинномавӣ қабул карда шудаанд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асосӣ [30; 105].

Натиҷаи таҳқиқот собит месозад, ки унсури мураккаб ва масъалаи баҳсноки
баҳисобгирии сармояи оинномавӣ, методикаи пешбурди баҳисобгирии сармояи
иловагӣ ба шумор меравад. Ҳамзамон дар миёни олимони ва мутахассисон оид ба

баҳисобгирии сармояи иловагӣ вобаста ба сохтор, таркиби сармояи иловагӣ ва самтҳои истифодаи он ягонагӣ мавҷуд нест. Аз нуқтаи назари амалия ва гурӯҳбандии дуҷумдараҷаи унсурҳои сармояи худӣ, таркиб ва самтҳои истифодаи сармояи иловагӣ дар расми 2.2.2 оварда шудаанд.

Расми 2.2.2. – Таркиб ва самтҳои истифодаи сармояи иловагӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Ҳамин тариқ, барои баҳисобгирии сармояи иловагӣ ба ҳисоби 33100 «Сармояи иловагӣ» кушодани зерҳисобҳо асоснок аст: 33170 «Мукофоти эмиссионӣ»; 33180 «Маблағи андоз аз арзиши иловашуда аз амволи ба сифати саҳм ба сармояи оинномавӣ воридшуда» [76]. Тартиби баҳисобгирии сармояи иловагӣ дар корхонаҳои саноатӣ бояд бо фармони роҳбари корхона оид ба сиёсати ҳисобдорӣ муқаррар карда шавад.

Тадқиқоти гузаронидашуда имкон дод, ки системаи такмилёфтаи ҳисобҳои таҳлилӣ барои баҳисобгирии муфассали амалиёт бо сармоя (ҷадвали 2.2.5) таҳия карда шавад.

Чадвали 2.2.5.- Низоми ҳисобҳои таҳлилий барои баҳисобгирии муфассали амалиёти сармоя

Ҳисоб	Ном	Пешниҳод	
33170	Сармояи иловагӣ	33171	Даромади эмиссионӣ - барои ба назар гирифтани фарқиати мусбӣ ҳангоми ҷойгиркунии саҳмияҳо;
		33172	Андоз аз арзиши иловашуда оид ба пасандозҳо ба сармояи оинномавӣ - барои инъикоси маблағҳои андоз аз пасандозҳои амволӣ
33300	Сармояи захиравӣ	33301	Захираҳои ҳатмӣ - барои баҳисобгирии захираҳои, ки тибқи талаботи қонунгузорӣ ташкил карда мешаванд;
		33302	Захираҳои ихтиёрӣ барои инъикоси захираҳои, ки бо қарори муассисон тибқи оиннома таъсис дода мешаванд

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дар чадвали 2.2.6 нақшаи мукотибаи зерҳисобҳо бо истифода аз сатҳи пешниҳодшудаи тафсилоти маълумот оид ба ҳисоби кулии (синтетикии) 33100 - «Сармояи иловагӣ» оварда шудааст.

Чадвали 2.2.6. - Тартиби инъикоси маълумот дар ҳисоби 33100 «Сармояи иловагӣ»

Амалиёти хоҷагидорӣ	Муросилоти ҳисобҳо (қайдҳои ислоҳӣ)	
	Дебет	Кредит
Баландшавии арзиши воситаҳои асосӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии ибтидоӣ	11000	33100
Баландшавии фарсудашавии ҳисобшудаи воситаҳои асосӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии ибтидоӣ	33100	11100
Баландшавии арзиши дороиҳои ғайримоддӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии ибтидоӣ	11300	33100
Баландшавии истехлоки ҳисобшудаи дороиҳои ғайримоддӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии ибтидоӣ	33100	11390
Баландшавии арзиши объекти сохтмони нотаом дар натиҷаи аз навбаҳодиҳии ибтидоӣ	11090	33100
Баҳодиҳии арзиши воситаҳои асосӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии тақрорӣ	11090	33100
Камшавии фарсудашавии ҳисобшудаи воситаҳои асосӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии тақрорӣ	11180	11100
Баҳодиҳии дороиҳои ғайримоддӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии тақрорӣ	11090	33100
Камшавии истехлоки ҳисобшудаи дороиҳои ғайримоддӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии тақрорӣ	11180	11300
Баҳодиҳии арзиши объекти сохтмони нотаом дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии тақрорӣ	11090	33100
Аз ҳисоб баровардани маблағи азнавбаҳогузори ҳангоми соқиткунии воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ ё сохтмони нотаом	33100	33300
Аз ҳисоб баровардани маблағи ислоҳи истехлоки воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, сохтмони нотаом	33100	11180 11090 11180
Ҳисоб кардани мукофоти эмиссионӣ ҳангоми баландшавии арзиши ҷойгиркунии саҳмияҳо аз арзиши номиналии онҳо ва эмиссияи иловагии саҳмияҳо	33160	33100
Ҳисоб кардани хароҷоти вобаста ба барориши саҳмияҳо аз ҳисоби мукофоти эмиссионӣ	33030	33100

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Сармояи захиравӣ ҷузъи муҳимми сармояи саҳомӣ мебошад. Сармояи захиравӣ маблағҳоеро дар бар мегирад, ки корхона аз ҳисоби фоидаи тақсимнашуда барои мақсадҳои муайян ташкил медиҳад, масалан, ҳангоми мавҷуд набудани дигар маблағҳо, барои рӯйпӯш намудани талафот ва зарар, пардохтани арзиши вомбаргҳо, пардохти ҳаққусаҳм ба дорандагони саҳмияҳои имтиёзнок дар ҳолати норасоии фоида, аз нав харидани саҳмияҳои ҷамъияти саҳомӣ ва ғ.

Ташаккули сармояи захиравӣ аз ҳисоби фоидаи тақсимнашуда сурат мегирад. Инчунин, тибқи оинномаи ҷамъияти саҳомӣ аз фоидаи соф метавонад фонди махсус ташкил кунад.

Самтҳои истифодаи сармояи захиравӣ тибқи санадҳои меъёрӣ дар ҷадвали 2.2.7 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.2.7. – Самтҳои истифодабарии сармояи захиравӣ

Санадҳои меъёрӣ	Самти истифодабарӣ
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ»	– рӯйпӯшкунӣ зарар; – пардохти вомбаргҳо; – хариди саҳмияҳо
Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	– рӯйпӯшкунӣ зарар; – пардохти вомбаргҳо; – хариди саҳмияҳои худӣ
Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ	– рӯйпӯшкунӣ зарар; – пардохти вомбаргҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [61; 76; 105].

Тавре ки дар ҷадвал омадааст «Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ» [76] истифодаи сармояи захиравиро барои харидани вомбаргҳо пешбинӣ накардааст.

Баҳисобгирии тартиби бозхаридани саҳмияҳои худӣ дар шарҳи зерҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда»-и нишондоди мазкур оварда шудааст. Зерҳисоби мазкур барои ҷамъоварии маълумот оид ба мавҷудият ва ҳаракати саҳмияҳои худӣ пешбинӣ шудааст, ки дар он

чамъияти саҳомӣ амалиёти муҳосиби чараёни аз саҳмдорон саҳмияҳои худиро барои бозфурӯш ё бекоркунии минбаъда харидааст, инъикос менамояд. Дар ин ҳолат бозхаридани саҳмияҳо бо сабтҳои муҳосибӣ ҳамроҳ карда мешаванд: «кредити ҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» дар мукотибот бо ҳисобҳои 33010 ва 33020 ба андозаи маблағе, ки ба арзиши номиналии саҳмияҳои барҳамдодашуда баробар аст, инъикос карда мешавад» [76].

Ба мақсад мувофиқ аст, ки баҳисобгирии таҳлилӣ аз рӯйи ҳисоби 33300 «Сармояи захиравӣ» аз рӯйи намуди захираҳо гузаронида шавад. Ин ҳамзамон ба ғайр аз ба амал баровардани назорат аз болои истифодаи мақсадноки ҳар як захира имконият медиҳад, ки имкони ташаккули захираҳо дар ҳисоби 33200 «Ҷоидаи тақсимнашуда» истисно карда шавад.

Корхонаҳои саноатӣ, ки чамъиятҳои саҳомии оммавӣ мебошанд, вазифадоранд, ки тибқи талаботи қонунгузори амалкунандаи ҚТ ва оинномаи чамъияти саҳомӣ сармояи захиравӣ таъсис диҳанд [61]. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки дар ҳисоби 33300 «Сармояи захиравӣ» зерҳисобҳои зерин қушода шаванд (ин инчунин аз талаботи меъёрӣ оид ба ифшои маълумот дар ҳисоботи молиявӣ [133] бармеояд):

33310 «Сармояи захиравӣ, ки тибқи қонун ташкил карда шудааст»;

33320 «Сармояи захиравӣ, ки мутобиқи оинномаи корхона ташкил карда шудааст».

Дар ҷадвали 2.2.8 тартиби баҳисобгирии сармояи захиравӣ (боҳамалоқамандии ҳисобҳои 33300 ва 33200) вобаста ба ҷудо кардани ду зерҳисобҳои дар боло зикргардидаи ҳисоби таркибии 33200 (ки аён аст) ва зарурати тартиб додани мукотибаи онҳо бо ҳисобҳои ҳисоби 33300 пешниҳодкардаи муаллиф оварда шудааст.

**Чадвали 2.2.8. – Тартиби инъикоси маълумот дар ҳисоби 33300
«Сармояи захиравӣ»**

Амалиёти хоҷагидорӣ	Муросилоти ҳисобҳо	
	Дебет	Кредит
Ташаккули сармояи захиравӣ барои пӯшонидани зарар аз ҳисоби фоидаи тақсимнашуда	33310	33220
Пӯшонидани зарар аз ҳисоби воситаҳои сармояи захиравӣ	33220	33310
Ташаккули сармояи захиравӣ бо мақсадҳои дигар	33210	33310

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Нишондодҳои нақшаи ҳисобҳо ба ҳисоби 33200 «Фоидаи тақсимнашуда» зерҳисобҳои алоҳидаро пешбинӣ намекунад, аммо Дастурамал оид ба он тавсия медиҳад, ки дар ҳисобгирӣ баҳисобгирии ҷудогонаи маблағҳои фоидаи тақсимнашуда, ки ба бунёд ва хариди амволи нав равона шудаанд, ба роҳ монда шавад. Тавре ки таҳқиқот нишон дод, ба ҳисоби 33210 «Фоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта» кушодани зерҳисобҳои 33211 «Даромади тақсимнашуда», 33212 «Фойдаҳои тақсимнашуда дар муомилот», инчунин кушодани ҳисобҳои 33230 «Даромади тақсимнашудаи истифодашуда», 33240 «Зарари пӯшиданашудаи солҳои гузашта» ба мақсад мувофиқ мебошад.

Мо тартиби зерини ташаккул ва истифодаи фоидаи тақсимнашуда (зарари пӯшонданашудаи) корхонаҳоро бо истифода аз зерҳисобҳои аз ҷониби мо дар ҳисоби 33200 кушодашуда пешниҳод мекунем.

Ҳангоми гузаронидани ислоҳоти тавозун маблағи фоидаи соф ё зарари соли ҳисоботӣ, ки дар ҳисоби таркибии 33200 «Фоидаи тақсимнашуда» нишон дода шудааст, ба зерҳисоби 33210 «Фоидаи тақсимнашудаи давраи ҳисоботӣ» гузаронида мешавад. Соли оянда дар асоси қарори маҷлиси саҳмдорон фоида тақсим карда мешавад ё зиён баргардонда мешавад. Аз дебити зерҳисоби 33210 «Фоидаи тақсимнашудаи давраи ҳисоботӣ» дивидендҳо ба муассисони (иштирокчиёни) корхона ҳисоб карда мешаванд, ба сармояи захиравӣ тарҳҳо гузаронида мешаванд, маблағ барои зиёд кардани сармояи оинномавӣ ва пӯшонидани талафоти солҳои гузашта ҷудо

карда мешавад. Пас аз инъикоси ин муомилот, бақияи ҳисоби таркибии 33210 маблағи фоидаи тақсимнашударо нишон медиҳад, ки то қарори навбатии корхона бетағйир мемонад.

Дар ин ҳолат, фоидаи тақсимнашудаи соли ҳисоботӣ ба кредити зерҳисоби 33210 «Фоидаи тақсимнашуда давраи ҳисоботӣ» ворид карда мешавад. Маблағи зиён дар зерҳисоби 33210 «Фоидаи тақсимнашудаи давраи ҳисоботӣ», ки дар давраи ҳисоботӣ ташаккул ёфтааст, метавонад аз ҳисоби сармояи захиравӣ ва фоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта кам карда шавад. Зарари боқимонда дар дебети зерҳисоби 32240 «Зарари пӯшониданашудаи солҳои гузашта» ҳисоб карда мешавад.

Дар кредити зерҳисоби 33210 «Фоидаи тақсимнашудаи давраи ҳисоботӣ» маблағи умумии даромади тақсимнашуда дар байни саҳмдорон ҷамъ карда мешавад. Аслан, бақияи ин зерҳисоб арзиши маблағеро, ки саҳмдорон барои рушди истеҳсолоти корхонаҳо ҷамъ кардаанд, тавсиф мекунад. Дар вақти истифодаи фоида маблағи дахлдор дар кредити ҳисоби таркибии 33230 «Даромади тақсимнашудаи истифодашуда» инъикос карда мешавад. Ҳангоми қабули объекти дороиҳои ғайримуқаррарӣ барои баҳисобгирии муҳосибӣ дар як вақт сабтҳо дар дебети суратҳисобҳои 11000 «Воситаҳои асосӣ», 11300 «Дороиҳои ғайримоддӣ» ва кредити ҳисоби таркибии 11660 «Сармоягузорӣ ба дороиҳои ғайримоддӣ» тавсия дода мешавад, ки истифодаи фоида дар дебети ҳисоби 33212 «Фоидаи тақсимнашуда дар муомилот» ва кредити ҳисоби 33230 «Фоидаи тақсимнашудаи истифодашуда». Ин маълумотро дар бораи истифодаи фоидаи тақсимнашуда барои хариди амвол таъмин мекунад. Бақияи кредитӣ дар зерҳисоби 33212 «Фоидаи тақсимнашуда дар муомилот» маблағи бақияи озоди фоидаи тақсимнашуда ва бақияи кредитӣ дар ҳисоби таркибии 33230 «Фоидаи тақсимнашудаи истифодашуда» маблағи фоидаи истифодашударо нишон медиҳад. Самтҳои истифодаи фоидаи тақсимнашуда тибқи муқаррароти пешбинишуда дар ҷадвали 2.2.9 нишон дода шудаанд.

Чадвали 2.2.9. – Дастурҳо оид ба истифодаи фоидаи тақсимнашуда

Санади меъёрӣ	Самти истифодабарӣ
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ»	– пардохти дивидендҳо; – бунёди фонди захиравӣ
Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ	– пардохти даромади саҳҳомони корхона; – ҷудокунӣ ба сармояи захиравӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф [61; 76].

Корхона, мувофиқи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии танзимкунандаи баҳисобгирӣ метавонад фоидаи тақсимнашударо барои зиёд кардани андозаи сармояи оинномавӣ ва ё рӯйпӯш намудани зарари солҳои қаблӣ истифода барад.

Тартиби пешниҳодшудаи баҳисобгирии муҳосибӣ бо истифода аз зерҳисобҳои пешниҳодшудаи барои ҳисоби таркибии 33200 қушодашуда, ки имкон медиҳад дар баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамаи соҳаҳои истифодабарии фоидаи бадастовардаи корхона инъикос карда шаванд, дар чадвали 2.2.10 оварда шудааст.

Чадвали 2.2.10. – Тартиби инъикоси маълумот дар баҳисобгирии муҳосибии 33210 «Фоидаи тақсимнашуда дар давраи ҳисоботӣ»

Амалиёти ҳочагидорӣ	Муросилоти ҳисобҳо	
	Дебет	Кредит
<i>Аз ҳисоб баровардани фоидаи софи соли ҳисоботӣ</i>		
Ташаккули сармояи захиравӣ барои пӯшонидани зарар аз ҳисоби фоидаи тақсимнашуда	33300	33200
Самти воситаҳои фоидаи тақсимнашуда барои зиёдкунии сармояи оинномавӣ	33200	33300
Самти воситаҳои фоидаи тақсимнашуда барои пӯшонидани зарари соли гузашта	33200	33900
<i>Аз ҳисоб баровардани зарари софи соли ҳисоботӣ</i>		
Ҷуброни зарар аз ҳисоби саҳми муассисон (иштирокчиёни) ташкилот	33200	10600
Ҷуброни зарар аз ҳисоби воситаҳои сармояи захиравӣ	33200	33300
Ҷуброни зарар аз ҳисоби воситаҳои сармояи иловагӣ	33200	33100
Ҷуброни зарар аз ҳисоби воситаҳои сармояи оинномавӣ ҳангоми пастишавии он то сатҳи дороиҳои соф	33200	33100
Ҷуброни зарар аз ҳисоби воситаҳои фоидаи тақсимнашудаи соли гузашта	33200	33210
Зарари рӯйпӯшнашуда дар тавозуни ташкилот нигоҳ дошта шудааст	33200	33220
Истифодаи фоида аз маблағгузориҳои сармоягузорӣ	33200	11600
Фоидаи софро, ки аз ҷамъбасти соли ҳисоботӣ гирифта шудааст, барои истифода равона карда шудааст	33200	33330
Фоидаи софи соли ҳисоботӣ ба пардохти дивидендҳо равона карда мешавад	33200	22240
Фоидаи соф барои зиёд кардани сармояи оинномавӣ аз ҳисоби маблағҳои фоидаи истифодашуда равона карда мешавад	33200	33000

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти гузаронида нишон дод, ки кушодани зерҳисобҳои тартиби дуюм ба ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» ба мақсад мувофиқ мебошад. Барои баҳисобгирии сармояи гирифташуда пешниҳод карда шудааст, ки ҳисоби алоҳидаи 33080 «Сармояи гирифташуда» истифода шавад. Зеро, зерҳисобҳои тартиби дуюм имконият фароҳам меоранд, ки дар ҳисобгирӣ ташаккули, ҳаракат ва тағйирёбии сармояи оинномавӣ дар давраи ҳисоботӣ мушаххас инъикос карда шуда, дар ҳолати зарурӣ дар тавзеҳот ба ҳисоботи молиявӣ пешниҳод карда шавад.

Инчунин, ба санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи таркиби сармояи иловагӣ бо нишон додани номгуӣ ягонаи унсурҳои сармояи иловагӣ ворид нумудани тағйирот ба мақсад мувофиқ мебошад.

2.3. Тавзеҳоти иттилоот оид ба сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявии корхонаҳои саноатӣ

Дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ методикаи муайяни тартиб додани ҳисоботи молиявӣ вобаста ба иттилоот оид ба сармояи худӣ ташаккул ёфтааст. Вале, чӣ хеле ки таҳқиқоти гузаронидашудаи масъалаҳои баҳисобгирии сармояи худӣ (нисбати инъикоси сармояи захиравӣ, ғоидаи тақсимнашуда ва ғайра) нишон дод, муаммалгардонии қоидаҳои ташаккул ва тавзеҳоти иттилоот оид ба таркиб ва ҳаракати унсурҳои сармоя дар ҳисоботи молиявӣ дар давраи ниҳонии чараёни пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ пеш меояд.

Заминаҳои танзими меъёрию ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ ба таъминоти иттилооти идоракунии сармояи худии корхона таъсир мерасонад. Ҳамзамон, заминаҳои танзими меъёрию ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташаккули ҳисоботи молиявиро дар қисмати тавзеҳоти иттилоот оид ба сармояи худӣ, дар доираи ду сатҳи ҳуҷҷатҳо ҷудо намудан мумкин аст. Номгуӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи сатҳи ҷумҳуриявӣ ва дохилии субъекти иқтисодӣ, ки тартиб ва присиҳҳои ташаккул ва истифодабарии сармояи худиро танзим менамояд, дар ҷадвали 2.3.1 оварда шудааст.

Маълумоти дар ҷадвал овардашуда нишон медиҳад, ки санадҳои меъёрию

ҳукукии ҷумҳуриявӣ ҷанбаҳои ташаккул, ҳисобгирӣ, истифодабарии сармояи худиро аз ҷониби корхона новобаста аз шакли ташкилию ҳукукии он, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, хусусияти андозбандӣ, принсипҳо ва тартиби тазҳезоти унсурҳои сармояи худӣ, инчунин тартиби ифшои иттилот дар бораи дорандагони саҳмияро барои истифодабарандагони манфиатҷӯй ва ғайраро танзим менамояд.

Ҷадвали 2.3.1. - Номгуйи санадҳои меъёрию ҳукукии танзимкунандаи сатҳи ҷумҳуриявӣ ва дохилии субъекти иқтисодӣ

№ р/т	Сатҳи санадҳои меъёрию ҳукукӣ	Номгуйи санадҳои меъёрию ҳукукии сатҳи ҷумҳуриявӣ, дохилии субъекти иқтисодӣ
I	Санадҳои меъёрию ҳукукии ҷумҳуриявӣ	Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
		Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон
		Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ»
		Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ»
		Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд»
		Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2012, № 154 «Дар бораи тадбирҳои иловагии танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ»
		СББМ 1; СБХМ 2; СББМ7; СББМ 8; СББМ 16; СББМ 32; СББМ 33; СББМ 37; СББМ 38; СББМ 39
		Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ
		Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллии ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд
II	Санадҳои дохилии субъекти иқтисодӣ	Ҳуҷҷатҳои таъсискунӣ
		Оинномаи корхона
		Суратмаҷлиси ҷаласаи умумии саҳомон (моликон)
		Низомномаи сиёсати корхона оид ба ҳаққусаҳм
		Сиёсати баҳисобгирии корхона
		Дастурамал дар бораи муҳосиботи корхона

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Санадҳои дохилии танзимкунанда аз ҷониби субъекти иқтисодӣ мустақилона таҳия карда шуда, тасдиқ карда шуда, номгуйи ҳуҷҷатҳои

мазкур барои ҳар корхона инфиродӣ мебошад.

Яке аз унсурҳои калидии сармоя дар корхонаҳо сармояи худӣ ба шумор меравад. Сохтори қисми «Сармояи худӣ», ки дар шакли ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ) дар Дастурамал [30] тавсия дода шудаанд, бо мақсади баланд бардоштани сифати иттилооти ба истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ пешниҳодшаванда, зарурати мукамалгардонии онҳоро тақозо менамояд.

Иттилоот оид ба сармояи худии корхона ҳатман дар ҳисоботи молиявӣ инъикос карда мешавад. Маълумоти ҳисоботи молиявӣ ба истифодабарандагони дохилӣ ва берунӣ имконият медиҳад, ки дар бораи ҳолати молиявии корхона ақидаи худро иброз кунанд. Бинобар ин, дар айни замон масъалаи эътимоднокии маълумот ва саҳеҳии ташаккули нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ вобаста ба сармояи худӣ мубрам боқӣ мемонад.

Маълумот оид ба сармояи худӣ ҳам дар Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ ва ҳам Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ [30] нишон дода мешавад. Дар Ҳисобот оид ба ҳолати молиявии сармояи худӣ дар қисми III «Сармояи худӣ» инъикос карда мешавад. Расман муҳтавои қисми III Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ «Сармояи худӣ» бо мазмуни СБҲМ мувофиқат мекунад. Бояд ёдовар шуд, ки дар қисми мазкури Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» инъикос карда намешаванд ва дар қисми I.A. Дороиҳои кӯтоҳмуддат (гардон) ҳамчун «Қарздорӣ муассисон» инъикос карда мешавад, ки мантиқан нодуруст мебошад.

Ҳоло аз тарафи корхонаҳо шаклҳои ҳисоботи молиявӣ «Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» [30] истифода мешаванд, ки аз шакли пештар истифодашаванда вобаста ба инъикоси сармояи худӣ фарқ мекунанд ва бо СБҲМ хеле наздик мебошанд. Қайд кардан зарур аст, ки ин шакли ҳисоботҳо барои истифодабарандагон сарчашмаи ягонаи иттилоотӣ оид ба корхонаҳое,

ки нисбати онҳо манфиатдор мебошанд, ба ҳисоб мераванд. Бинобар ин, нишондиҳандаҳои дар ҳисоботи молиявӣ инъикосшаванда бояд онҳоро бо иттилооти кофӣ ва зарурӣ оид ба ҳолати молиявӣ, ҳолати амволӣ ва самаранокии фаъолияти корхона таъмин намоянд.

Дар «Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» [30] қайд карда шудааст, ки дар қисми III Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ унсурҳои зерини сармояи худӣ инъикос карда мешаванд: сармояи эълоншуда (оинномавӣ); сармояи иловагӣ; фоидаи тақсимнашуда; сармояи захиравӣ [30].

Сармояи эълоншуда (оинномавӣ) бо андозае, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисии корхона ба қайд гирифта шудааст, инъикос карда мешавад. Дар баробари ин, оё иштирокчиён саҳми худро пурра дар давраи ҳисоботӣ пардохт намудаанд, аҳаммият надорад. Яъне, агар саҳмияҳо пурра пардохт нашуда бошанд, он гоҳ истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ андозаи ҳақиқии сармояи худиро дида наметавонанд, зеро қарздорӣ муассисон дар қисми I.A. Дороиҳои кӯтоҳмуддат (гардон) ҳамчун «Қарздорӣ муассисон» дар таркиби қарздорӣ дебиторӣ инъикос карда мешавад (алоҳида қарздорӣ муассисон тавзеҳот карда намешавад). Ба ақидаи мо, дар таркиби пасивӣ Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ моддаи иловагии «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» ворид карда шавад ва онро дар қисми III Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ пас аз моддаи «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» бо нишонаи «тарҳ» инъикос карда шавад.

Чунин равиш имконият медиҳад, ки қоидаи баҳисобгирӣ ва дар ҳисобот пешниҳод намудани иттилоот оид ба сармоя ба амалияи байналмилалӣ ҳамоҳанг карда мешавад. Тавассути чунин амал тартиби мантиқии таҳияи ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ тасдиқ карда мешавад ва андозаи сармояи худӣ корхона бо маблағи дороиҳои софи корхона наздик мешавад, зеро мувофиқи санадҳои меъёрию ҳукуқии амалкунанда, ҳангоми ҳисобкунии доороиҳои софи корхона қарздорӣ муассисон аз рӯйи гузориши

сахмҳо ба сармояи оинномавӣ тарҳ карда мешавад. Пешбинӣ намудани моддаи алоҳидаи иловагии «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳнашуда» дар таркиби қисми пасиви Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ ба истифодабарандагони иттилооти ҳисоботи молиявӣ имконият медиҳад, ки оид ба ҳиссаи саҳмияҳои пардохтнашудаи ҷамъияти саҳомӣ хулоса барорад ва ҳангоми таҳлили ҳолати молиявӣ инро ба инобат гирад. Чунин амалро дар асоси маълумотҳои шакли ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ дар «Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» [30] оварда шудаанд, умуман имконият надорад.

Ҳамин тавр, равиши мазкур имконият медиҳад, ки дар ҳисоботи молиявӣ ҳам миқдори саҳмияҳои эълоншуда ва ҳам миқдори саҳмияҳои дар ҳақиқат пардохтшуда инъикос карда шаванд. Дар ин замина, талаботи принципи пуррагии инъикоси унсурҳои сармоя дар ҳисобгирӣ риоя гардида, сифати нишондиҳандаи дар ҳисоботи молиявӣ пешниҳодшаванда оид ба сармояи худӣ беҳтар мегардад.

Инчунин, пас аз моддаи «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» дар сатри алоҳида мувофиқи шакли истифодашавандаи пешниҳоди нишондиҳандаҳо дар пасиви тавозун, арзиши саҳмияҳои худии бозхаридшуда нишон дода мешавад. Моддаи «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» барои моддаҳои «Саҳмияҳои оддӣ» ва «Саҳмияҳои имтиёзнок» моддаи мутақобила ба шумор рафта, бақияи он дар қисми «Сармояи худӣ»-и Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ бо нишонаи «тарҳ» инъикос карда мешавад. Мутобиқи муқаррароти санадҳои меъёрӣ ҷамъиятҳои саҳомӣ метавонанд саҳмияҳои худиро барои фурӯши минбаъда ё барои кам кардани андозаи сармояи оинномавӣ бозхарид намоянд. Дар моддаи «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» саҳмияҳо барои аз эътибор соқит кардан нишон дода мешавад. Арзиши онҳо дар қавс нишон дода мешавад. Саҳмияҳои барои фурӯши минбаъда харидоришуда дар моддаи мазкур нишон дода намешавад. Арзиши онҳо дар қисми II.A. активи тавозун дар моддаи «Дигар ҳисобҳо барои пардохт» сатри 203 нишон дода

мешавад.

Қайд менамоем, ки дар «Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, ки мутобиқи Стандартҳои милли ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» [30] тавзеҳоти дақиқ ва пурра оид ба пешниҳоди иттилоот дар ҳисоботи молиявӣ мувофиқи талаботи СБҲМ пешниҳод карда нашудааст ва ин сабаби нафаҳмо мондани баъзе иттилоот дар ҳисоботи молиявӣ мегардад, аз ҷумла оид ба унсурҳои алоҳидаи сармояи худӣ.

Аз ҳисоботи молиявии соли 2012 сар карда, «дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ сармояи иловагӣ аз рӯйи чор модда тақсим карда шудааст:

- грантҳо ва маблағгузориҳои мақсаднок;
- тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ ва дороиҳои дигар;
- фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ;
- дигар сармояи иловагӣ» [30].

Дар алоҳидагӣ ҷудо намудани моддаҳо дар таркиби сармояи иловагӣ дар ҳисоботи молиявӣ ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро моддаҳои мазкури сармояи иловагӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ объектҳои якхела нестанд.

Дар методологияи тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ сармояи захиравӣ дар тавозун дар як сатр инъикос карда мешавад. Ҷамъияти саҳомӣ аз ҳисоби маблағҳои худӣ метавонад захираҳои гуногунро, ки ба қонунгузориҳои амалкунанда муҳолифат намекунад, ташаккул диҳад. Тартиби муқаррагардидаи пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ ба корхонаҳо имконият намедиҳад, ки иттилоот оид ба ташаккули сармояи захиравӣ дақиқ инъикос карда шавад. Бинобар ин, барои қабули қарори идоракунӣ зарурати мушаххас инъикос намудани маълумот оид ба ҷузъиёти сармояи захиравӣ дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ ба миён меояд ва онҳо бояд дар сатрҳои алоҳида аз рӯйи ду модда нишон дода шавад:

- а) сармояи захиравӣ, ки мувофиқи қонунгузорӣ ташаккул дода шудааст;
- б) сармояи захиравӣ, ки тибқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ташаккул дода

шудааст.

Чунин чудо намудани сармояи захиравӣ аз рӯи моддаҳо, аз як тараф, ба таҳлил шудани ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ мусоидат менамояд, аз дигар тараф, ба пурзур шудани назорат ва идоракунии самараноки воситаҳои сармояи захиравӣ мусоидат мекунад.

Ҷоидаи тақсимнашуда, инчунин дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ дар як сатр инъикос карда мешавад. Дар интиҳои давраи ҳисоботӣ нишондиҳандаи ҷоидаи тақсимнашуда ҳамчун бақияи ҳисоби 33200 «Ҷоидаи тақсимнашуда» инъикос карда мешавад. Бақияи дебетии ҳисоби 33229 «Зарарҳои ҷамъшуда», бақияи дебити ҳисоби 33200 «Ҷоидаи тақсимнашуда»-ро ифода мекунад [76]. Чунин инъикос намудани ҷоидаи тақсимнашуда (зарарҳои ҷамъшуда) пурра ва дақиқ натиҷаҳои молиявиро аз рӯи давраҳои ҳисоботӣ нишон дода наметавонад. Дар ҳолати дар як сатр инъикос намудани ҷоидаи тақсимнашуда (зарарҳои ҷамъшуда) дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ, истифодабарандагони оянда (потенсиалӣ) натиҷаи молиявии ниҳони бадастовардаи корхонаро дақиқ аз рӯи давраҳои алоҳида муайян карда наметавонанд, инчунин имкон надоранд, ки нисбати ҷоида ва зарар хулоса бароранд. Вале тартиби мазкур ба корхона шароит фароҳам меояд, ки зарари давраи ҳисоботиро аз ҳисоби миқдори зиёди ҷоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта рӯйпӯш намояд. Аз сабаби шаффоф набудани инъикоси нишондиҳандаҳои ҷоидаи тақсимнашуда дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ соҳибмулкони имконияти қабул намудани қарорро оид ба рӯйпӯш намудани зарар аз ҳисоби дигар сарчашмаҳо, масалан, имконияти истифода намудани сармояи захиравиро аз даст медиҳанд.

Бинобар ин, истифодабарандагон барои қонунгардонидани талаботи худ, оид ба гирифтани маълумоти дақиқ дар бораи натиҷаҳои молиявии корхона маҷбур мешаванд аз дигар шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, ба монанди ҳисобот оид ба маҷмуи даромадҳо (Шакли № 3) ё ки ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ (Шакли №4) истифода намоянд, ки на ҳама вақт қулай мебошад.

Чамъиятҳои саҳомӣ мувофиқи банди 1 моддаи 36 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ» [61] чун қоида «соле на кам як маротиба (метавонад ҳар семоҳа ё нимсола) оид ба пардохти суди саҳмияҳо аз рӯйи саҳмияҳои паҳнкардашуда қарор қабул кунад» [61]. Гарчанде натиҷаи молиявии чамъбастии фаъолияти корхона ҳоло муайян карда нашудааст. Бинобар ин, шакли истифодашавандаи ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ иттилоотро оид ба суди пардохтшудаи давраи ҳисоботӣ тавзеҳот намедихад. Чунин иттилоот барои сармоягузориҳои потенциалӣ ва ҳақиқӣ нишондиҳандаи муҳим ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, ба ақидаи мо, сатри ғоидаи тақсимнашуда дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ чунин навишта шавад; ғоидаи тақсимнашуда (зарарҳои чамъшуда), зеро корхона на танҳо ғоида, инчунин дар баъзе давраҳо метавонад дар натиҷаи фаъолиятш зарар бинад. Бар замми ин, сатри пешниҳодшудаи ғоидаи тақсимнашуда (зарарҳои чамъшуда) бояд аз рӯйи чор модда дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ инъикос карда шавад: «Ғоидаи тақсимнашуда (зарарҳои соқитношуда) солҳои гузашта», «Ғоидаи тақсимнашуда (зарарҳои чамъшуда) соли ҳисоботӣ», «Пардохти суд аз ғоидаи давраи ҳисоботӣ» ва «Ғоидаи софӣ ба афзоиши сармоя равонгардида» (бо нишонаи «тарҳ» ҳамчун моддаи мутақобил ба моддаи «Ғоидаи тақсимнашуда» нишон дода мешавад).

Ҳамин тавр, ба чунин моддаҳо ҷудо намудани «Ғоидаи тақсимнашуда (зарарҳои чамъшуда)» ба инъикоси ҳақиқии нишондиҳандаҳои ташаккулёфтаи натиҷаҳои молиявӣ имконият медиҳад, инчунин моликонро бо иттилоот дар бораи истифодабарии сарчашмаҳои худӣ барои руйпуш намудани зарари давраи ҳисоботӣ таъмин менамояд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, моддаҳои қисми III Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ вобаста ба инъикоси объективӣ ва шафофии иттилоот дар ин қисм тасҳеҳи ҷиддиро талаб мекунад. Ҷудо намудани унсурҳои сармояи худии корхона дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ), пеш аз ҳама, манфиатҳои истифодабарандагони иттилооти муҳосибӣ муайян менамояд. Қисми III Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ бо дарназардошти

хамаи тағйиротҳои пешниҳодшуда дар ҷадвали 2.3.2 оварда шудааст.

Аз таҳлили Қисми III ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ дида мешавад, ки:

- аз ҷониби иштирокчиён (саҳмдорон) сармояи эълоншуда (оинномавӣ) пурра пардохт шудааст ё пардохт нашудааст;
- оё муқаррароти санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ дар вақти ташаккули сармояи захиравӣ пурра риоя карда шудааст;
- андозаи натиҷаи молиявии корхона дар давраи ҳисоботӣ чӣ қадар аст ва чӣ қадар барои пардохти суди (дивиденди) саҳмия сарф шудааст.

Ҷадвали 2.3.2. – Инъикоси иттилоот оид ба сармояи худӣ дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ

Соҳтори қисми III. «Сармояи худӣ» мувофиқи санадҳои амалкунанда [30]	Пешниҳоди муаллиф оид ба Соҳтори қисми III. «Сармояи худӣ»
Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)	Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)
аз он ҷумла:	аз он ҷумла:
Саҳмияҳои оддӣ	Саҳмияҳои оддӣ
Саҳмияҳои имтиёзнок	Саҳмияҳои имтиёзнок
Сармояи барилова пардохтшуда	Сармояи барилова пардохтшуда
Саҳмияҳои худии бозхаридшуда	Саҳмияҳои худии бозхаридшуда
	<i>Саҳмияҳои эълоншудаи паҳнашуда (-)</i>
Сармояи иловагӣ	Сармояи иловагӣ
аз он ҷумла:	аз он ҷумла:
Грантҳо ва маблағгузориҳои мақсаднок	Грантҳо ва маблағгузориҳои мақсаднок
Тасҳҳот аз рӯи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ ва дороиҳои дигар	Тасҳҳот аз рӯи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ ва дороиҳои дигар
Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ	Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ
Дигар сармояи иловагӣ	Дигар сармояи иловагӣ
	<i>Ҷоида (зарар) аз ҳечирониҳои селҳои пулӣ</i>
	<i>Ҷоида (зарар) аз тағйирёбии арзиши одилонаи воситаҳои молиявӣ</i>
	<i>Ҷоида (зарар)-и актуарӣ аз нақшаҳои нафақагӣ</i>
Ҷоидаи тақсимнашуда	Ҷоидаи тақсимнашуда (зарарҳои ҷамъшуда)
	<i>Ҷоидаи тақсимнашудаи (зарарҳои ҷамъшуда) соли ҳисоботӣ</i>
	<i>Ҷоидаи тақсимнашудаи (зарарҳои соқиднашуда) солҳои гузашта</i>
	<i>Пардохти суд аз ҷоидаи давраи ҳисоботӣ (-)</i>
	<i>Ҷоидаи софӣ ба афзоиши сармоя равангардида (-)</i>
Сармояи захиравӣ	Сармояи захиравӣ
	<i>Сармояи захиравӣ, ки мувофиқи қонунгузорӣ ташаккул дода шудааст</i>
	<i>Сармояи захиравӣ, ки тибқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ташаккул дода шудааст</i>

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Чунин равиш мусоидат мекунад, ки ҳисоботи молиявӣ барои истифодабарандагон фаҳмо ва мувофиқ бошад. Ин ба онҳо имконият медиҳад, ки ҳолати молиявии корхонаро дар давраи ҳисоботӣ баҳо дода, қарорҳои асосноки идоракуниро қабул намоянд.

Ҳамин тавр, аз ҳисоби васеъ намудани ҳаҷм ва нишондиҳандаҳои дар ҳисоботи молиявӣ тавзеҳшаванда баланд бардоштани сифати иттилоот таъмин карда мешавад ва ба ин васила иттилоотнокии шакли ҳисобот баланд гардида, хусусияти сифатии иттилоот «бамавридӣ» амалӣ карда мешавад, ки талаботи СБҲМ мебошад.

Дар мисоли маълумоти ҶСК «Зуҳал» меёри пешниҳодшудаи инъикоси сармояи худиро дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ дида мебароем. Дар сатрҳои 1 ва 2 ҷадвали 2.3.3 сохтори қисми III ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ, ки дар «Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» [30] нишон дода шудааст. Дар сатрҳои 3 ва 4 ҷадвали мазкур сохтори сармояи худӣ мувофиқи пешниҳоди муаллиф инъикос карда шудааст.

Аз маълумоти дар ҷадвали 2.3.2 овардашуда метавон як қатор хусусиятҳои мусбат ва манфии тавзеҳоти иттилоотро оид ба ҷузъиёти сармояи худии корхонаи саҳомии таҳқиқшаванда ҷудо кард, аз ҷумла:

1. Чӣ тавре ки қисми III «Сармояи худӣ» аз ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ мувофиқи шакли амалкунанда дида мешавад, корхона дар ҳолати хуби молиявӣ қарор дорад, зеро ғоидаи тақсимнашуда ҳиссаи зиёдро ташкил медиҳад (626488 ҳазор сомонӣ), яъне 83,0 %. Вале, ин ҳиссаи ғоидаи тақсимнашуда маънои онро надорад, ки вазъи молиявии корхона мусбат арзёбишаванда аст, зеро маълумот дар бораи бузургии сармояи қарзӣ мавҷуд нест.

2. Маълум нест, ки сармояи захиравӣ чӣ тавр ташаккул ёфтааст – тибқи қонунгузорӣ ё ҳуҷҷатҳои таъсисӣ.

3. Инчунин, маълум нест, ки ғоидаи тақсимнашуда ба соли ҳисоботӣ ё

солҳои гузашта тааллуқ дорад.

4. Илова бар ин, аз ҳисоботи таҳлилшаванда дида намешавад, ки оё сармояи эълоншуда (оинномавӣ) аз ҷониби муассисон (саҳмдорон) пурра пардохт шудааст ва ё қарздории онҳо дар назди ҷамъият ҷой дорад.

5. Бояд тазаккур дод, ки дар дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявии ҚСҚ «Зухал» маълумот оид ба маблағи сармояи эълоншуда дида намешавад, гарчанде қонунгузорӣ пешбинӣ мекунад, ки кадом миқдори саҳмияҳо ба саҳмияҳои оддӣ ва саҳмияҳои имтиёзнок тааллуқ доранд, нишон дода нашудааст.

6. Ҳамзамон талаботи қонунгузории амалкунанда ва тибқи СБҲМ доир ба миқдори саҳмияҳо ба саҳмияҳои оддӣ ва саҳмияҳои имтиёзнок тааллуқ доранд, дарҷ нагаштаанд.

Ҷадвали 2.3.3. – Инъикоси иттилоот оид ба сармояи худӣ дар ҚСҚ «Зухал» ба санаи 01.01.2023 (ҳазор сомонӣ)

Соҳтори қисми III. «Сармояи худӣ» мувофиқи санадҳои амалкунанда [30]	Дар аввали давраи ҳисоботӣ (01.01.2023)	Соҳтори қисми III. «Сармояи худӣ» дар асоси методикаи муаллиф	Дар аввали давраи ҳисоботӣ (01.01.2023)
1	2	3	4
Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)	40920	Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)	40920
аз он ҷумла:		аз он ҷумла:	
Саҳмияҳои оддӣ		Саҳмияҳои оддӣ	31082
Саҳмияҳои имтиёзнок		Саҳмияҳои имтиёзнок	8593
Сармояи барилова пардохтшуда		Сармояи барилова пардохтшуда	
Саҳмияҳои худӣ бозхаридшуда		Саҳмияҳои худӣ бозхаридшуда	
		Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда (-)	1245
Сармояи иловагӣ	78927	Сармояи иловагӣ	78927
аз он ҷумла:		аз он ҷумла:	
Грантҳо ва маблағгузории мақсаднок		Грантҳо ва маблағгузории мақсаднок	
Тасҳеҳот аз рӯи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ ва доройҳои дигар	78927	Тасҳеҳот аз рӯи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ ва доройҳои дигар	67927
Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ		Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ	
Дигар сармояи иловагӣ		Дигар сармояи иловагӣ	11000
		Ҷоида (зарар) аз ҳечиронии селҳои пулӣ	

		Фоида (зарар) аз тағйирёбии арзиши одилонаи воситаҳои молиявӣ	
		Фоида (зарар)-и актуарӣ аз нақшаҳои нафақавӣ	
Фоидаи тақсимнашуда	626488	Фоидаи тақсимнашуда (зарарҳои ҷамъшуда)	626488
аз он ҷумла:		аз он ҷумла:	
		Фоидаи тақсимнашудаи (зарарҳои ҷамъшуда) соли ҳисоботӣ	274194
		Фоидаи тақсимнашудаи (зарарҳои соқиднашуда) солҳои гузашта	352294

		Пардохти суд аз фоидаи давраи ҳисоботӣ (-)	
		Фоидаи софӣ ба афзоиши сармоя равонгардида (-)	
Сармояи захиравӣ	8184	Сармояи захиравӣ	8184
аз он ҷумла:		аз он ҷумла:	
		Сармояи захиравӣ, ки мувофиқи қонунгузорӣ ташаккул дода шудааст	
		Сармояи захиравӣ, ки тибқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ташаккул дода шудааст	8184
ҶАМЪ аз рӯйи қисми III. «Сармояи худӣ»	754519	ҶАМЪ аз рӯйи қисми III. «Сармояи худӣ»	754519

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ ва маълумоти баҳисобгирии ҚСР “Зуҳал”

Чӣ хеле ки аз маълумоти Китоби асосӣ дида мешавад, маблағи ҳиссаи саҳмияҳои оддӣ ва саҳмияҳои имтиёзнок дар сармояи эълоншуда (оинномавӣ) мавҷуд аст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки муҳосиботи ҚСР «Зуҳал», хубтараш сармуҳосиби корхона талаботи санадҳои маъёрию ҳуқуқиро ҳангоми таҳияи ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ сарфи назар кардааст.

Дар асоси гуфтаҳои боло ба хулоса омадан мумкин аст, ки моддаҳои пешниҳодкардашуда дар сохтор ва шакли ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ иттилоотнокии ҳисоботро нисбат ба шакли истифодашаванда хеле баланд мебардорад ва қодир аст истифодабарандагони ҳисоботи молиявиро бо маълумоти саҳеҳ ва эътимоднок оид ба сармояи худӣ таъмин намояд.

Сохтори сармояи эълоншудаи (оинномавӣ) ҚСҚ «Зухал» - ро дар асоси пешниҳоди муаллиф дида мебароем. Сараввал, ҳиссаи саҳмияҳои оддӣ ва саҳмияҳои имтиёзнокро дар таркиби сармояи эълоншуда (оинномавӣ) дида мебароем. Мувофиқи маълумоти Китоби асосӣ Саҳмияҳои оддӣ – 31082 ҳазор сомонӣ, саҳмияҳои имтиёзнок – 8593 ҳазор сомонӣ ва саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда -1245 ҳазор сомонино ташкил медиҳанд, ки дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ бо маблағи умумӣ 40 920 ҳазор сомонӣ инъикос гардиданд. Инчунин, таҳлили шакли пешниҳоднамудаи муаллиф нишон медиҳад, ки 626 488 ҳазор сомонӣ фоидаи тақсимнашуда (зарарҳои ҷамъшуда)-и соли ҳисоботӣ набуда, танҳо 274194 ҳазор сомонӣ фоидаи тақсимнашудаи (зарарҳои ҷамъшуда) соли ҳисоботӣ мебошад, ва 352294 ҳазор сомонӣ фоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта мебошад. Инчунин, дида мешавад, ки 11000 ҳазор сомонӣ маблағи амволи арзишноки бебозгашт қабулшуда мебошад, ки дар тавозун ҳамчун дигар сармояи иловагӣ нишон дода шудааст. Сармояи захиравӣ бошад, ба маблағи 8184 ҳазор сомонӣ тибқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ташаккул дода шудааст.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили гузаронидашудаи ҳисоботи молиявии пешниҳодкардашуда дида мешавад, ки қарздорӣ муассисон аз рӯйи ҳисса дар сармояи эълоншуда (оинномавӣ) 1 245 ҳазор сомонино ташкил медиҳад ва корхона талаботи моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ»-ро [61] риоя накардааст. Бинобар ин, дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ маблағи умумии сармояи эълоншуда (оинномавӣ) нишон дода шудааст. Мувофиқи банди 1 моддаи 27 қонуни мазкур «Саҳмияҳои ҷамъияти саҳомӣ, ки ҳангоми таъсиси он тақсим шудаанд, бояд дар давоми як сол аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии ҷамъияти саҳомӣ пурра пардохта шаванд» [61]. Ва дар ҳолати пардохт нашудан «ҳуқуқи моликияти ба саҳмия, ки нархи паҳн кардани он ба маблағи пардохтнашуда баробар аст (арзиши молу мулк, ки барои пардохти саҳмия интиқол наёфтааст) ба ихтиёри ҷамъияти саҳомӣ мегузарад» [51]. Дар қисми сармояи иловагӣ маблағи амволи арзишноки бебозгашт қабулшуда нишон дода нашудааст. Инчунин, маблағи фоидаи тақсимнашудаи ҚСҚ «Зухал» аз рӯйи давраҳои ташаккулёбиашон нишон дода нашудааст.

Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармоя мутобиқи СББМ 1 қисми калидии ҳисоботи молиявии корхона ба шумор меравад. Дар ҳисоботи оид ба тағйирёбии сармоя вобаста ба динамикаи тағйирёбии ҳар як унсурҳои алоҳидаи сармояи худӣ дар соли ҷорӣ ва давраҳои солҳои гузашта дар алоҳидаги пешниҳод карда мешавад, инчунин маълумот оид ба дороиҳои софи корхона дар давраи баррасишаванда тавзеҳот дода мешавад.

Мувофиқи талаботи СББМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» [133] ва Дастурамал [30], ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ хатман «бояд маълумотҳои зеринро дошта бошад:

- маблағи амалиёт бо соҳибони сармояи худии ба сифати дорандагони сармояи худӣ амалкунанда, бо ҷудокунии тақсимои ғоида ба манфиати соҳибони сармояи худӣ;

- бақияи ғоидаи тақсимотнашуда (яъне, ғоидаи андухташуда ё зарари ҷамъшуда) дар аввали давра ва дар санаи ҳисоботӣ ва инчунин тағйироти мушаххас дар давоми давра;

- қиёс байни арзиши балансии ҳар як намуди аъзоҳаққӣ ба сармояи худӣ ва ҳар як захираи сармоявӣ дар аввал ва охири давра, бо ошкоркунии алоҳидаи ҳар як тағйирот;

- маблағи маҷмуи даромадҳо, ки дар шакли алоҳидаи ҷамъи маблағҳо нишон дода шуда, ба саҳомони корхонаи модарӣ ва ҳиссаи назоратнашавандаи соҳибият мансубанд;

- аз рӯйи ҳар як ҷузъиёти сармояи худӣ;

- таъсирбахшии истифодабарии усули ретроспективӣ ё ин ки азнавҳисобкунии ретроспективие, ки мутобиқи талаботи СББМ 8 «Сиёсати баҳисобгирӣ, тағйирот дар арзёбии муҳосибӣ ва ҳатогиҳо» эътироф карда шудаанд;

- маблағи амалиёт бо соҳибмулконе, ки ба сифати соҳибмулк амал менамоянд, бо ҷудо намудани онҳо ба ҳаққи соҳибмулкони ва тақсимот ба соҳибмулкони дар алоҳидагӣ;

- таҳқиқи (муқоисаи) байни арзиши тавозунии ҳар як ҷузъиёти сармояи худӣ

ва ошкоркунии алоҳидаи ҳар як тағйирот ба аввал ва охири соли ҳисоботӣ» [30; 133].

Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ дар шакли уфуқӣ таҳия карда мешавад. Ҳаракати сармояи худӣ дар сутунҳои ҳамчун унсурҳои сармоя ҷойгир шудаанд: сармояи оинномавӣ, сармояи иловагӣ, сармояи захиравӣ, фоидаи (зарари) тақсимнашуда ва ҳиссаи саҳомони корхонаи модарӣ. Дар сатрҳо омилҳои ба зиёдшавӣ ё камшавии унсурҳои сармояи худӣ таъсир мерасонанд, нишон дода шудааст. Дар сатри қисми «Тасҳеҳот барои аввали давраи ҳисоботӣ» мухтасар маълумот дар бораи тағйироти ворид намуда, дар сиёсати баҳисобгирӣ, тартиби ислоҳи хатоҳои ҷиддӣ ва андозаи бақияи ҳисобкардашуда барои аввали давраи ҳисоботӣ нишон дода шудааст. Дар сатри қисми «Маҷмуи даромади давраи ҳисоботӣ» андозаи фоидаи (зарари) ҳолиси давраи ҳисоботӣ ва маҷмуи даромадҳои ғайриамалиётӣ нишон дода шуда, маҷмуи даромадҳои ғайраамалиётӣ бо нишон додани сарчашмаҳои зиёдшавӣ ё камшавиашон оварда шудааст, аз ҷумла камомад (афзоиш) аз рӯйи азнавбаҳогузори амвол, камомад (афзоиш) аз рӯйи азнавнархгузори сармоягузориҳо, ҳечироникунонии воридоти пулӣ ва фарқиятҳои курбӣ ҳангоми интиқоли маблағҳо бо ҷузъҳои хориҷӣ.

Маълумот дар бораи аъзоҳаққи соҳибмулкони, эмиссияи саҳмияҳо, бозпасгирии сармоя аз тарафи соҳибмулкони, ҳаққусаҳм, тағйирёбии сохтори захираҳо, бозхаридаи саҳмияҳои худӣ (воситаҳои ҳиссавӣ) ва маҳдудиятҳои пешбинишуда дар тақсими фоида дар сатри «Тағйиротҳои ба соҳибмулкони вобаста» оварда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки мувофиқи СББМ 1 «Тавзеҳот дорои иттилооте мебошад, ки маълумоти ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ, ҳисобот (ҳисоботҳо) дар бораи фоида ё зарар ва дигар маҷмуи даромад, ҳисоботи марбут ба тағйирёбии сармояи хусусӣ ва ҳисобот дар бораи гардиши воситаҳои пулиро пурра месозад. Дар тавзеҳот маълумоти дорои хусусияти сифатӣ ва рамзкушоии моддаҳо, ки дар ҳисоботи ишорашуда нишон дода мешаванд, инчунин маълумот дар бораи моддаҳои, ки меъёрҳои эътирофро дар ҳисоботи ишорашуда қонеъ наменамояд, ифшо мегардад» [133]. Сохтори тавзеҳоти иттилот оид ба сармояи худӣ дар

ҳисоботи молиявӣ дар замимаи 2 нишон дода шудааст.

Мувофиқи банди 106 СББМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» «корхона бояд ҳисобот дар бораи тағйирот дар сармояи хусусиро, ки бевосита маълумоти зеринро дар бар мегирад, пешниҳод намояд:

а) фоида ё зарар;

б) дигар маҷмуи даромад;

в) амалиёт бо соҳибмулконе, ки ба ин сифат амал менамоянд, бо пешниҳоди алоҳидаи амонатҳои соҳибмулкони ва тақсимот ба онҳо, инчунин тағйирот дар ҳиссаи моликият дар корхонаҳои фаръӣ, ки ба ғум шудани назорат сабаб намегардад» [133].

Таҳқиқот нишон дод, ки корхонаҳои саҳомии омӯхташуда дар тавзеҳот маълумоти пурраро оид ба ҷузъиёти сармояи худӣ мувофиқи СБХМ пешниҳод намеkunанд. Пурра пешниҳод накардани маълумот дар бораи ҷузъиёти сармояи худӣ раванди қабули қарорҳои идоракуниро вобаста ба идоракунии сармояи худӣ аз тарафи истифодабарандагони манфиатҷӯ, махсусан самҳдорон ва соҳибмулкони мушкил гардониди, вақти иловагиро барои гирифтани тавзеҳот талаб мекунад. Дар баробари ин, ҳангоми гузаронидани санҷиши аудиторӣ бар аудитор сарбории иловагӣ пеш меояд. Маълумот оид ба тавзеҳоти ҷузъиёти сармояи худӣ дар ҷадвали 2.3.4 пешниҳод карда шудааст.

Маълумоти дар ҷадвал овардашуда нишон медиҳад, ки на ҳамаи корхонаҳои таҳқиқкардашуда дар тавзеҳот оид ба ҳисоботи молиявӣ маълумоти пурраро оид ба ҷузъиёти сармояи худӣ мувофиқи СБХМ пешниҳод меkunанд. Танҳо ҚСК «Зуҳал», ҚСК «Комбинати маъдантозакунии Адрасмон», ҚСК «Комбинати фузулоти нодири Ленинобод» миқдор, намуд ва арзиши номиналии саҳмияҳо, тағйирёбии сармояи худиро дар тавзеҳот пешниҳод намудаанд. Инчунин, ин корхонаҳо маълумотро оид ба суди (дивиденди) саҳмия, фоида ба як саҳмия, суди саҳмия аз рӯи категорияи саҳмдорон дар тавзеҳот пешниҳод кардаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ҚСК «Комбинати маъдантозакунии Адрасмон» тақсимои фоидаи тақсимнашуда (зарари рӯйпӯшношуда) аз рӯи солҳо, суди (дивиденди) саҳмия аз рӯи категорияи саҳмдорон, фоида ба як саҳмия дар тавзеҳот пурра нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.3.4. – Таҳлили вазъи ифшои маълумот оид ба чузъиёти сармояи худӣ дар ҷамъиятҳои саҳомӣ

Ҷамъияти саҳомӣ	Маълумот дар бораи чузъиёти сармояи худӣ				Эзоҳ
	Сармояи оинномавӣ	Сармояи иловагӣ	Сармояи захиравӣ	Ҷоидаи тақсимаҷуд/зарари рӯйпушнагардида	
ҚСҚ «Зуҳал»	Микдор, намуд ва арзиши номиналии саҳмияҳо	Таркиби сармояи иловагӣ аз рӯи унсурҳо	-	судӣ (дивиденди) саҳмия, ҷоида ба як саҳмия	Маълумот нопурра аст. Микдори миёнабаркашидаи саҳмияҳо, сиёсати судӣ мавҷуд нест
ҚСҚ «Комбинати маъдантозакунии Адрасмон»	Микдор, намуд ва арзиши номиналии саҳмияҳо, тағйирёбии сармояи худӣ	Таркиби сармояи иловагӣ аз рӯи унсурҳо	Андозаи захира бо % аз сармояи оинномавӣ	Тақсими ҷоидаи тақсимаҷуд (зарари рӯйпушношуда) аз рӯи солҳо, судӣ саҳмия аз рӯи намуд ва категорияи саҳмияҳо, ҷоида ба як саҳмия	-
ҚСҚ «Комбинати фузулоти нодирӣ Ленинобод»	Микдор, намуд ва арзиши номиналии саҳмияҳо, тағйирёбии сармояи оинномавӣ, пардохти сармояи оинномавӣ, микдори саҳмияҳои паҳнкардашуда	Таркиби сармояи иловагӣ аз рӯи унсурҳо	Сармояи захиравӣ бо % аз сармояи оинномавӣ	судӣ (дивиденди) саҳмия, ҷоида ба як саҳмия, судӣ саҳмия аз рӯи категорияи саҳмдорон	
ҚСҚ «Қолинҳои Гулистон»	Маълумот нест	Маълумот оид ба чузъиёт ва манбаҳо мавҷуд нест	-	-	Маълумоти ҳисоботи молиявӣ нопурра
ҚСҚ «Комбинати консервабарории Хучанд»	Маълумот нест	Маълумот оид ба чузъиёт ва манбаҳо мавҷуд нест	-	-	Маълумоти ҳисоботи молиявӣ нопурра

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дигар корхонаҳо (ҚСК «Қолинҳои Гулистон», ҚСК «Комбинати консерватории Хучанд»), умуман, тавзеҳотро на дар ҳисоботи молиявӣ ва дар алоҳидагӣ омода накардаанд. Чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки дар ҷамъиятҳои саҳомии таҳқиқшуда ҳангоми пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ талаботи Дастурамал ва СБҲМ-ро ба инобат намегиранд. Сабаби асосӣ набудани тавсияҳои методӣ оид ба дар бастаи ҳисоботи молиявии пешниҳодшаванда овардани шарҳу тавзеҳоти иловагӣ мебошад. Зеро пешниҳод намудани тавзеҳоти иловагӣ ба моддаҳои алоҳидаи ҳисоботи молиявӣ иттилоотнокии маълумоти пешниҳодшавандаро на танҳо барои саҳомон, инчунин барои истифодабарандагони манфиатҷӯӣ зиёд менамояд. Аз тарафи дигар, ҳуди моликони ва менечерони ҷамъиятҳои саҳомӣ ба тавзеҳоти моддаҳои алоҳидаи ҳисоботи молиявӣ тавачҷуҳ зоҳир намекунанд. Дар баробари ин, сатҳи касбӣ ва салоҳияти муҳосибони корхонаҳо беҳбудиро талаб мекунад.

Бинобар ин, агар дар бастаи ҳисоботи молиявӣ номгӯии иттилооти тавзеҳшаванда дар бораи унсурҳои алоҳидаи сармояи худӣ дар шакли ягонакарда пешниҳод карда шавад, иттилоотнокии маълумоти пешниҳодшаванда баланд гардида, ба манфиати кор мебошад. Мукамалгардони номгӯии маълумоти тавзеҳшаванда дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ ва ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ аз рӯи шакли пешниҳоднамудаи муаллиф дар қадвали 2.3.5 оварда шудааст.

Бояд қайд намуд, ки шакли пешниҳоднамуда доираи зиёди маълумотро дар бораи сармояи худӣ аз ҷумла, миқдор, намуд ва нархи саҳмияҳо, азнавбаҳодиҳии дороиҳо, подоши эмиссионӣ, афзоиш ё камшавии сармояи худӣ, тағйирёбии сохтори сармояи саҳомӣ, арзиши номиналии саҳмияҳои барои барориш иҷозатдошта ва ғайраро фаро мегирад.

Дар баробари ин, бояд ҳар як ҷамъияти саҳомӣ вобаста ба хусусияти фаъолиятҳои низомии нишондиҳандаҳо ва маълумотҳои асосноккардашударо дар бораи унсурҳои сармояи худӣ, ки дар ҳисоботи молиявӣ тавзеҳот дода мешаванд, ташаккул диҳад.

Чадвали 2.3.5. – Тавзеҳоти иттилоот дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ ва тағйирёбии сармояи худӣ

Сармояи оинномавӣ	Номгӯии муассисон, аз ҷумла таъсир ба таркиби онҳо (афзоиш ё камшавии сармояи худӣ)	Динамикаи сохтори саҳмияи худӣ дар андозаи сармояи худӣ	Маълумот дар бораи тағйирёбии сохтори сармояи саҳомӣ аз рӯи ҳар як намуди саҳмияҳои паҳншуда	Миқдор ва арзиши номиналии саҳмияҳои барои барориш иҷозатдошта	Муқоисаи сармояи оинномавӣ бо бузургии дороиҳои соф
Саҳмияи худии бозхаридшуда аз саҳомон	Миқдор, намуд ва нархи саҳмияи худии бозхаридшуда аз саҳомон	Мақсади бозхариди саҳмияи худии аз саҳомон	-	-	-
Азнавбаҳодиҳии дороиҳои ғайригардон	Сабаби азнавбаҳодиҳӣ	Давравии гузаронидани азнавбаҳодиҳӣ	Усулҳои давравии гузаронидани азнавбаҳодиҳӣ	Вазни қиёсии азнавбаҳодиҳии дороиҳои ғайригардон дар андозаи умумии сармояи иловагӣ ва сармояи худӣ дар умум	-
Сармояи иловагӣ	Маълумот оид ба подоши эмиссионӣ	Таносуби подоши эмиссионӣ нисбат ба андозаи номиналии сармояи худӣ бо %	Андозаи фарқати қурбӣ ҳангоми пардохти сармояи худӣ бо асъори хориҷӣ	Андозаи маблағи ААИ аз рӯи дороиҳои ба сифати гузориш ба сармояи оинномавӣ	Вазни қиёсии ҳар як унсури сармояи иловагӣ ба андозаи умумии он
Сармояи захиравӣ	Ҳисаи фоидаи софӣ ба ташкили сармояи захиравӣ равонгардида	Сохтори динамикаи сармояи захиравӣ дар ба андозаи умумии сармояи худӣ	Таносуди сармояи захиравӣ дар охири сол бо андозаи сармояи оинномавӣ дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ	Иттилоот оид ба намуд, мақсади ташаккули сармояи захиравӣ	Самти истифодабарии сармояи захиравӣ
Фоидаи тақсимношуда/зарари рӯйпушнагардида	Сиёсати судӣ (андоза, динамика, пардохти судӣ аз рӯи намуди саҳмияҳо, давравияти пардохти суд)	Таносуби маблағи сармояи оинномавӣ ва захиравӣ нисбат ба андозаи дороиҳои соф	Самти истифодабарии фоидаи тақсимношуда	Сохтори фоидаи тақсимношуда (зарари рӯйпушнагардида) дар андозаи умумии сармояи худӣ	Сарчашмаи рӯйпушкунии зарар (агар мавҷуд бошад)

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Ҳамин тавр, тавзеҳоти иттилоот оид ба ҷузъҳои сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявӣ ба муассисони (саҳмдорони) ҷамъиятҳои саҳомӣ имконият фароҳам меорад, ки қарорҳои асосноки идоракунӣ оид ба идоракунии сармояи худӣ қабул карда шавад. Вобаста ба ин, истифодабарандагони дохилӣ ва берунаи ҳисоботи молиявӣ имконият пайдо мекунанд, ки маълумоти пурра ва эътимоднокро оид ба ҷузъҳои сармояи худӣ ба даст оранд.

БОБИ 3. РУШДИ МЕТОДИКАИ САНЧИШИ АУДИТОРИИ САРМОЯИ ХУДӢ

3.1. Ташаккули сарчашмаҳои иттилоотии аудити сармояи худӣ

Санчиши аудиторӣ, одатан, муттасил гузаронида мешавад, ки дар доираи ин давраҳои санчиш аудит иҷроиши расмиёти муайянро пешбинӣ менамояд. Дар баробари ин, тартиби иҷроиши давраҳо ва муҳтавои онҳо фарқ мекунад ва аз тафаккури касбии аудитор вобастагӣ дорад. Аммо, эҳтиёҷи иттилоотии аудит барои гирифтани маълумоти эътимодноқ, дақиқ ва саривақтӣ аз ҷониби аудитор барои анҷом додани супориши гирифташуда маъмулан зиёд аст. Маълумоти ба дастовардаи аудитор барои хулосабарорӣ бояд кофӣ бошад. Аудитор бояд миқдори далелҳои кофӣ, ки ҳуди ӯ мустақилона муайян мекунад, бигирад. Дар чараёни аудит танҳо иттилооти муфид, ки дар асоси он хулоса оид ба иброи эътимоди ҳисоботи молиявӣ бароварда мешавад, истифода карда мешавад. Иттилооти ба дастовардаи аудитор танҳо дар ҳама он ҳолат муҳим ва саривақтӣ мебошад, ки агар он муносиб ва моддӣ бошад, яъне муҳим ва ба талаботҳои муайян ҷавобгӯ бошад (ҷадвали 3.1.1).

Ҷадвали 3.1.1. – Муҳимияти иттилоот ҳангоми аудит

Талабот	Муҳтавои талабот
Эътимоднокӣ	Саҳеҳӣ, ҳақиқӣ ва дақиқии иттилоот, ки бо пуррагӣ ва сифати ҳуҷҷати дар асоси он таҳияшуда, таян карда шудааст
Возеҳӣ	Фаҳмо ва дастрас будани иттилоот ба шахсон ва корхонаҳое, ки метавонад ба онҳо муфид бошад
Саривақтӣ	Бамавқеии иттилоот дар давраи муайяни вақт
Далелнокӣ	Мавҷудияти сарчашмаи иттилоот, ки имконият медиҳад, маълумотро боварибахш ҳисоб намоянд
Ҳақоният	Мувофиқати иттилоот ба воқеият
Муқоисашавандагӣ	Имконияти муқоиса намудани маълумоти мувофиқи корхонаҳои гуногун, инчунин корхона дар давраҳои гуногуни вақт

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аудитор маълумоти дар шакли гуногун (хаттӣ ва шифохӣ) бадастовардаашро истифода намуда, онро ҳамчун далели шайъӣ ҳангоми таҳияи хулоса истифода мекунад. Одатан маълумоти ғункардаи аудитор нусхаи хуччатҳои хаттӣ ва барасмият даровардашуда мувофиқи талаботи қонунгузорӣ мебошад, ки бо имзо ва муҳр тасдиқ шудааст. Аудитор метавонад иттилооте, ки тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ барасмият дароварда нашудаанд, ҳангоми хулосабарорӣ ба онҳо пурра таъя намояд.

Дар вақти гузаронидаи санҷиш аудитор маълумотро дар бораи сармояи худӣ аз сарчашмаҳои дохилӣ, одатан маълумоти дар сабтқунакҳои баҳисобгирӣ ва хуччатҳои аввала дарҷгардида, истифода менамояд. Вобаста ба васеъ истифода бурдани шакли журнал-ордерии баҳисобгирии муҳосибӣ ва фарқияти гуногун дар таъминоти барномавӣ ҳангоми автоматикунонии баҳисобгирӣ муайян намудани сарчашмаи далелҳои аудитори сармояи худӣ бевосита барои расидан ба ҳадафҳои аудит ва иброи эътимод оид ба нишондиҳандаҳои объекти аудит нақши калидиро иҷро мекунад.

Таъиноти гуногуни унсурҳои сармояи худӣ, коркарди методикаи мувофиқи баҳисобгирии ташаккул ва истифодабарии ҳар як унсури алоҳидаи сармояи худӣ талаб мекунад. Пешбурди баҳисобгирии алоҳидаи унсурҳои сармояи худӣ зарурати дида баромадани заминаи иттилоотии ин унсурҳоро пешбинӣ мекунад. Сармояи худӣ яке аз унсурҳои сармояи оинномавӣ ба ҳисоб рафта, андозаи он танҳо дар доираи қонунгузори амалқунада тағйир дода мешавад. Мутобиқи моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61] «сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ аз арзиши номиналии саҳмияҳои паҳнкардае, ки саҳмдорон ба даст овардаанд, мурағтаб мегардад» [61].

Тибқи нақшаи ҳисобҳои амалқунада барои гирд овардани маълумот дар бораи сармояи оинномавӣ ҳисоби пасивии 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» пешбинӣ шудааст. Ҷамъиятҳои саҳомӣ ба ҳисоби мазкур зерҳисобҳои тартиби дуҷуми зеринро мекушоянд: 33010 «Саҳмияҳои оддӣ», 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок», 33030 «Сармояи барилова пардохтшуда» ва

33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда» [76]. Ҳамин тавр, ташаккули сармояи оинномавӣ ва тағйирёбии андозаи он мувофиқи тартиби муқаррашуда дар ҳисобгирӣ бо навишти муҳосибӣ аз рӯйи ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» дар доираи зерҳисобҳои пешбинишуда ба роҳ монда мешавад. Амалиёт оид ба ҳаракати иттилоот аз рӯйи ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» дар журнал-ордери №12 ва маълумотҳои таҳлилӣ (машинограммаҳо) мешаванд.

Дар оинномаи ҷамъияти саҳомӣ ба ғайр аз маълумотҳои дигар, муҳлат ва шакли пардохти сармояи оинномавӣ аз ҷониби муассисон дарҷ карда мешавад. Дар ҷараёни гузаронидани санҷиш аудитор дар бораи бақайдгирии давлатӣ, санаи интишор ва паҳн кардани сармояи иловагӣ, ҷой доштани қарздорӣ муассисон дар назди ҷамъият оид ба харидани саҳмия, муҳлати пардохти қарздорӣ муассисон маълумот ҷамъ намуда, таҳқиқ менамояд.

Аудитор дар вақти санҷиш маълумоти мазкурро аз шаҳодатномаи бақайдгирии давлатӣ, шакли ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ), ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ, Китоби асосӣ ва Китоби ҳазинавӣ, ведомостҳои №1, ва №2 гирифта метавонад. Аз муассисон ва иштирокчиён воридшавии воситаҳои пулӣ ва амвол барои гузориш ба сармояи оинномавӣ дар қисми кредити ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» дар алоқамандӣ бо дебити ҳисобҳои воситаҳои пулӣ ва дигар дороиҳо нишон дода мешавад. Аз ин хотир аудитор омӯзиши маълумоти журнал-ордери рақами 8-ро низ сарфи назар намекунад. Ба аудитор лозим аст, ки ҷиҳати муътамад гардонидани маълумоти бархе аз регистрҳои ҳисобгирӣ ҳуҷжатҳои тасдиқкунандаи барасмиятдарории даромадшавии воситаҳои пулӣ ва дигар моликиятро, ба монанди, ҳуҷжатҳои барасмиятдарории амалиёти ҳазинавӣ, санади даромадкунии захираҳои моддӣ ва дороиҳои ғайригардон, нусхаи воридшавии воситаҳои пулӣ ба ҳисобҳои бонкӣ ва ғайраро санҷида барояд. Дар бархе маврид баҳодиҳии амволи ба сифати гузориш ба сармояи оинномавӣ воридшуда аз ҷониби коршиносони махсус амалӣ намуда шуда, аз

рӯйи натиҷаи он санад тартиб дода мешавад, ин ҳам бояд мавриди омӯзиши аудитор қарор бигирад.

Дар моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61] ҳуқуқи шахсони ҳуқуқӣ нисбати зиёд кардани андозаи сармояи оинномавӣ дарҷ карда шудааст. Ҳангоми тасмими гирифтани оид ба зиёд кардани ҳаҷми сармояи оинномавӣ дар ҷамъияти саҳомӣ ин қарор танҳо аз тарафи Маҷлиси умумии саҳомон қабул карда мешавад, ки зарурати таҳқиқи суратмаҷлиси умумии саҳмдорон, инчунин нусхаи қарори Шурои саҳмдорон пеш меояд. Ҳангоми гузаронидани аудити сармояи оинномавӣ иттилооти дар журнал-ордери №13 инъикосгардида ва маълумотҳои таҳлилии он метавонад муфид бошад, зеро дар баъзе ҳолатҳо барои гирифтани далелҳои аудиторӣ санҷиши фуруши саҳмияҳои аз саҳмдорон бозхаридашуда муҳим мебошад, ки бо роҳи санҷиши навиштҳои ҳисоби 66070 «Дигар даромадҳои ғайриамалиётӣ» муайян кардан мумкин аст. Ҳангоми санҷиши аудитори сармояи оинномавӣ бо назардошти мавҷудияти намуди гуногуни миқдори саҳмияҳо аз Феҳристи саҳмдорони ҷамъияти саҳомӣ ва эълонияҳои эмиссия истифода кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар вақти ташаккули пояи иттилоотии аудит ба ташкили баҳисобгирии амалкунандаи сармояи оинномавӣ диққат додан зарур аст. Мувофиқи «Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ - хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ» [76] пас аз қайди давлатии ҷамъияти саҳомӣ маблағи гузориши муассисон (саҳмдорон), мувофиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ дар кредити ҳисобҳои 33010 ва 33020 дар мукотибот бо ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» [76] инъикос карда мешавад.

Пардохти маблағи ҳақиқии саҳмияҳо аз ҷониби муассисон дар кредити ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» дар мукотибот бо ҳисобҳои воситаҳои пулӣ, захираҳо ва дороиҳои ғайригардон инъикос карда мешавад. Мувофиқи нақшаи ҳисобҳо ва нишондоди методии амалкунанда маблағи сармояи оинномавӣ пас аз

кайди давлатии чамъияти саҳомӣ бояд аз дебети ҳисоби 10600 «Қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» ва кредити ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» инъикос карда шавад. Ҳамин тавр, дар дебети ҳисоби 10600 «Қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» маблағе нишон дода мешавад, ки дар асл қарздории муассисон аз рӯйи гузориш ба сармояи оинномавӣ ба ҳисоб меравад. Чунин тарзи баҳисобгирии сармояи оинномавӣ аз лиҳози мазмуни иқтисодӣ ва гурӯҳбандии воситаҳои хоҷагӣ дар ҳисобгирӣ мантиқан нодуруст мебошад.

Ба ақидаи мо, тартиби инъикоси маблағи ҳақиқии сармояи пардохтшуда пас аз бақайдгирии давлатӣ дар дебети ҳисобҳои воситаҳои пулӣ ва дигар дороиҳои ғайригардон ва кредити ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнок» ба мақсад мувофиқ аст. Дар ин сурат, дар дебети ҳисоби 10600 «Қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» дар алоқаманди бо ҳисоби 33000 «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» маблағи қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмияҳои паҳнкардашуда ва эълоншудаи чамъияти саҳомӣ инъикос карда мешавад.

Унсури дигари сармояи худӣ сармояи иловагӣ мебошад. Барои чамъбасти иттилоот оид ба сармояи иловагӣ ҳисоби пасивии 33100 «Сармояи иловагӣ» пешбинӣ шудааст. Дар ҳисоби мазкур чамъияти саҳомӣ метавонад ҳисобҳои тартиби дуум кушояд, ба монанди, 33110 «Грантҳо ва маблағгузориҳои мақсаднок», 33120 «Тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ», 33130 «Тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии дороиҳои дигар», 33140 «Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ», 33150 «Амволи арзишноки бебозгашт қабулшуда» ва 33160 «Дигар сармояи иловагӣ» [76]. Баҳисобгирии иттилоот оид ба сармояи иловагӣ аз рӯйи зерҳисобҳои номбаркардашуда дар журнал-ордери №12 ва маълумотҳои таҳлилӣ (машинограммаҳо) ба он ба роҳ монда мешавад. Ҳангоми пешбурди баҳисобгирии автоматикунонидашудаи ҳисоби 33100 «Сармояи иловагӣ»

модули таҳлили ҳисобҳоро аз рӯи ҳисоби мазкур ба мақсад мувофиқ аст. Инчунин дар вақти санҷиши эътимоднокии маълумот оид ба сармояи иловагӣ аз рӯи Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (шакли 1) ва Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармоя (Шакли № 4) муқоиса намудани маълумотҳои китоби асосӣ, дигар сабткунакҳои баҳисобгирӣ ва ҳуҷҷатҳои аввала ба маврид мебошад.

Мувофиқи Нишондоди методӣ ҳолат ва ҳаракати сармояи оинномавӣ «дар натиҷаи азнавбаҳодихии воситаҳои асосӣ дар ҳисоби 33120 «Тасҳеҳот аз рӯи азнавбаҳодихии воситаҳои асосӣ» инъикос карда мешавад» [76]. Аудитор бо роҳи муқоиса намудани маблағи арзиши ибтидоии воситаи асосии аз нав баҳододашуда ва маблағи фарсудашавии ҷамъшуда дақиқӣ ва дурустии тартиби ҳисобкунии азнавбаҳодихиро муайян мекунад. Дар бораи воситаҳои асосие, ки аз нав баҳо дода шудаанд, аудитор маълумтро аз варақаҳои инвентарӣ, ведомости муқоисавӣ ва санади барӯйхатгирӣ, санади қабули воситаҳои асосӣ, санади таъмири ҷорӣ ва асосии воситаҳои асосӣ ба даст меорад. Чӣ ҳеле ки маълум аст, азнавбаҳодихии воситаҳои асосӣ мувофиқи банди 29 СББМ 16 «Воситаҳои асосӣ» [135] корхона бояд модели баҳисобгирӣ аз рӯи хароҷоти ҳақиқӣ, ё модели баҳисобгирӣ аз рӯи арзиши азнавбаҳододашударо қабул намояд ва ин сиёсатро нисбати ҳамаи синфҳои воситаҳои асосӣ татбиқ намояд.

Мувофиқи модели баҳисобгирӣ аз рӯи хароҷоти ҳақиқӣ, пас аз эътироф шудани воситаи асосӣ ба сифати дорой объект аз рӯи арзиши аслӣ бо тарҳ кардани хӯрдашавии андӯхташудаи воситаҳои асосӣ ва зарарҳои андӯхташуда аз беқурбшавӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Агар корхона дар сиёсати ҳисобгирии худ модели баҳисобгирӣ аз рӯи хароҷоти ҳақиқӣ барои синфҳои алоҳидаи (ё ҳамаи синфҳои) воситаҳои асосӣ интиҳоб намояд, ягон ҳел азнавбаҳодихӣ гузаронида намешавад. Объекти воситаҳои асосӣ аз рӯи арзиши аслӣ (ҳақиқӣ) баҳисоб гирифта шуда, хӯрдашавӣ ҳисоб карда мешавад. Дар ҳолати ҷой доштани аломати беқурбшавӣ тест гузаронида мешавад.

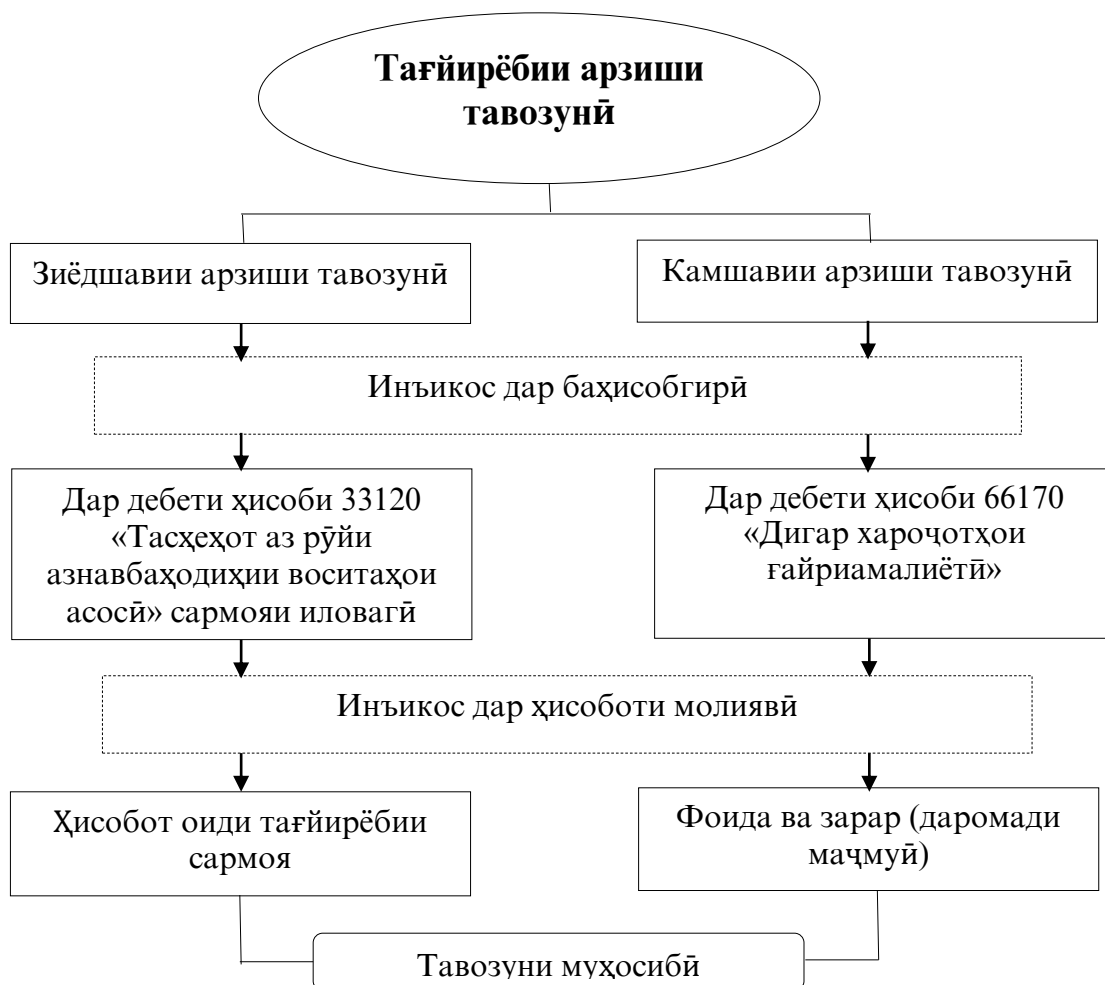
Моделҳои баҳисобгирӣ аз рӯйи арзиши азнавбаҳододашуда, пас аз эътироф шудани воситаи асосӣ ба сифати дорой бо арзиши азнавбаҳодихӣ, ки арзиши одилонаи ин объектро дар санаи азнавбаҳодихӣ бо тарҳ кардани хӯрдашавии андӯхташуда ва зарарҳо аз беқурбшавӣ ба ҳисоб гирифта мешавад, инъикос менамояд. Одатан, азнавбаҳодихии арзиши одилонаи объекти воситаҳои асосӣ аз ҷониби баҳогуззори касбӣ иҷро карда мешавад. Бояд қайд кард, ки модели баҳисобгирии воситаҳои асосии азнавбаҳододашуда, ки дар СБҲМ нишон дода шудааст, тартиби эътирофи арзиши азнавбаҳододашудаи дороиҳои ғайригардонро таъмин менамояд.

Маъмулан раванди азнавбаҳодихии объектҳои воситаҳои асосӣ бо истифодаи усулҳои индекси нархҳо ё азнавҳисобкунии ростиҳатта амалӣ карда мешавад. Бинобар ин, дар мавриди истифодашавии индекси нархҳо ба аудитор лозим аст, ки бо коэффитсенти азнавбаҳодихӣ ва дар мавриди истифодашавии усули ростиҳатта бо ҳуҷҷатҳои расмӣ тасдиқкунандаи арзиши одилонаи объекти дороиҳои ғайригардон шиносӣ пайдо кунад. Бузургии тасҳеҳ, ки дар натиҷаи азнавҳисобкунӣ ё аз ҳисоб соқит кардани истехлоки андӯхташудаи воситаҳои асосӣ пайдо шудааст, як қисми маблағи умумии афзоиш ва ё камшавии арзиши тавозуниро ташкил медиҳад. Тағйирёбии арзиши тавозунии дороиҳо дар натиҷаи азнавбаҳодихӣ дар расми 3.1.1 нишон дода шудааст.

Пас аз азнавбаҳодихӣ дар санаи анҷом додани амалиёти мазкур дар асоси арзиши бадастомадаи воситаҳои асосӣ ва фарсудашавии ҷамъшуда аз нав ҳисоб карда шуда, дар дебити ҳисоби 33120 «Тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодихии воситаҳои асосӣ» ва кредити ҳисоби 11100 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ» [76] инъикос карда мешавад. Дар вақти санҷиш ба аудитор зарур аст, ки барои баҳодихии ҳолати мазкур маълумотҳои Китоби асосӣ, журнал-ордерҳои № 10 ва 12, маълумотҳои таҳлилиро аз рӯйи журнал-ордери №13 таҳқиқ намояд. Камшавии арзиши воситаҳои асосӣ дар натиҷаи азнавбаҳодихӣ аз рӯйи дебити ҳисоби 66170 «Дигар хароҷотҳои ғайриамалиётӣ» дар мукотибот бо ҳисоби кредити 11000 «Воситаҳои асосӣ»

инъикос карда мешавад.

Маъмулан, натиҷаи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ дар дебити ҳисоби 11000 «Воситаҳои асосӣ» дар муқотибот бо кредити ҳисоби 33120 «Тасҳеҳот аз рӯи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ» инъикос карда мешавад.

Расми 3.1.1. - Тағйирёбии арзиши тавозуни дороиҳо дар натиҷаи азнавбаҳодиҳӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Қисми зиёди сармояи худии корхонаро сармояи фарсудаҷавӣ ташкил мекунад, ки андозаи он аз ҳиссачудокунӣҳои фарсудаҷавӣ аз рӯи воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ ташкил мекунанд. Дар баробари ин, воситаҳои асосӣ ҳиссаи бештари сармояи фарсудаҷавӣ ифода мекунанд, зеро ҳиссаи дороиҳои ғайримоддӣ хеле ночиз мебошад. Барои баҳисобгирии иттилоот оид ба фарсудаҷавии воситаҳои асосӣ, ки ба моликияти корхона мебошанд, инчунин ба иҷрои амалиётӣ дода шудаанд, ҳисоби 11100 «Фарсудаҷавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ» пешбинӣ шудааст. Дар нақшаи ҳисобҳо нишон дода шудааст, ки

корхона метавонад вобаста гурӯҳбандии воситаҳои асосӣ зерҳисобҳои алоҳидаро пеш барад. Маблағи ҷамъшудаи фарсудашавии воситаҳои асосӣ дар кредити ҳисоби 11100 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ» дар алоқаманди бо ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом», дар ҳолати таъиноти истеҳсолӣ доштани воситаи асосӣ ба харочотӣ ба истеҳсоли маҳсулот дохил карда шавад. Ҳиссачудокунӣ фарсудашавии воситаҳои асосии таъиноти маъмурӣ-ҳочагӣ дошта, дар дебити ҳисоби 55321 «Харочоти фарсудашавии воситаҳои асосӣ» ва кредити ҳисоби 11100 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ» бурда мешавад. Баъдан маблағи дар дебити ҳисоби 55321 «Харочоти фарсудашавии воситаҳои асосӣ» ҳар моҳ ба дебити ҳисоби 55000 «Арзиши аслии захираҳои ғуруҳташуда, кор ва хизматҳо» [76] соқит карда мешавад. Аз рӯйи воситаҳои асосии ба иҷора додани корхонаи иҷорадиҳанда ҳиссачудокунӣ фарсудашавиро вобаста аз инъикоси воридшавии маблағ аз рӯйи кредити ҳисоби 11100 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ» ба дебити ҳисоби 66170 «Дигар харочотҳои ғайриамалиётӣ» инъикос карда мешавад. Чунин тартиби баҳисобгирии фарсудашавӣ аз тарафи аудитор ба сифати сарчашмаи асосии иттилоот истифода намудани китоби асосӣ, журнал-ордерҳои №10 ва 13, инчунин маълумотҳои таҳлилиро ба онҳо пешбинӣ менамояд.

Инчунин, аудитор маълумотро оид ба муҳлати истифодабарии фоиданокӣ объект, арзиши ибтидоӣ ва бақиявии востаҳои асосӣ, вақти боқимондаи муҳлати истифодабарии объект дар рафти санҷиши фарсудашавӣ санҷида барояд. Барои ин аудитор маълумотҳои ведомости баҳисобгирии синфӣ (гурӯҳӣ) ҳаракати воситаҳои асосиро аз рӯйи ҳар як зерсохтори истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ, ҳуҷҷатҳои техникӣ, варақаи инвентарӣ, ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ (санади қабули супоридани воситаҳои асосӣ, санади ба истифода додани объектҳо, санади таъмири асосӣ ва мучаҳҳазгардонии воситаҳои асосӣ, маълумотномаи бонкӣ ва нусхаи супоришномаҳои пулгузаронӣ ва ғ.) ва дигар иттилоот вобаста ба ҳаракати воситаҳои асосиро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад.

Инчунин, объекти диққати махсуси аудитор натиҷаи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ, ки пояи ҳисобкунии фарсудашавиро комилан тағйир медиҳад, ба

ҳисоб меравад. Тартиби гузаронидани азнавбаҳодиҳӣ истифодабарии иттилооти ҳисоби 33120 «Тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ» пешбинӣ мекунад, ки дар боло ба таври кофӣ дида шудааст.

Яке аз масъалаҳои ҳалталаби объектҳои баҳисобгирӣ ва аудити сармояи худӣ истеҳлоки дороиҳои ғайримоддӣ ба ҳисоб меравад. Тартиби баҳисобгирӣ ва пешниҳоди иттилоот оид ба ин намуди дороиҳо дар СББМ 38 «Дороиҳои ғайримоддӣ» оварда шудааст. Инчунин, дар стандарти мазкур омадааст, ки «муҳлати хизмати муфиди дороиҳои ғайримоддӣ набояд аз бист сол аз лаҳзае, ки дорои барои истифодабарӣ омодааст ё давраи амалӣ субъект» [142] зиёд бошад. Истеҳлоки дороиҳои ғайримоддӣ дар зерҳисоби пасивии 11390 «Истеҳлоки чамъшудаи дороиҳои ғайримоддӣ» ба ҳисоб гирифта мешавад. Зеро истеҳлоки ҳисобкардашуда дар кредити зерҳисоби 11390 «Истеҳлоки чамъшудаи дороиҳои ғайримоддӣ» дар алоқамандӣ бо дебити ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом», агар фарсудашавии дороиҳои ғайримоддӣ ба хароҷоти истеҳсоли маҳсулот соқит карда шавад.

Ҳиссачудокуниҳои фарсудашавии дороиҳои ғайримоддӣ, ки бо чараёни фурӯши маҳсулот (корҳо, хизматрасонӣ) алоқаманд дар дебити ҳисоби 55270 «Хароҷот оид ба фарсудашавӣ ва истеҳлок» ва агар бо мақсадҳои маъмурӣ истифода бурда шаванд дар дебити ҳисоби 55322 «Хароҷоти истеҳлоки дороиҳои ғайримоддӣ» ва кредити ҳисоби 11390 Истеҳлоки чамъшудаи дороиҳои ғайримоддӣ баҳисоб гирифта мешавад. Баъдан, маблағи дар дебити ҳисобҳои 55270 «Хароҷот оид ба фарсудашавӣ ва истеҳлок» ва 11390 «Истеҳлоки чамъшудаи дороиҳои ғайримоддӣ» ҳар моҳ ба дебити ҳисоби 55000 «Арзиши аслии захираҳои фурӯхташуда, кор ва хизматҳо» [76] аз эътибор соқит карда мешавад.

Бинобар ин, сарчашмаи асосии иттилоот журнал-ордерҳои № 10 ва 10/1 ба шумор меравад. Агар дар давраи санҷидашаванда воридшавӣ ё хориҷшавии дороиҳои ғайримоддӣ ҷой дошта бошад ва он ба андозаи истеҳлоки ҳисобкардашуда таъсир расонад, он гоҳ ба аудитор маълумоти иловагӣ зарур аст. Сарчашмаҳои иттилоотии ҳангоми санҷиши аудиторӣ истифодашаванда аз роҳҳои

воридшавии дороиҳои ғайримоддӣ алоқаманд мебошад. Агар дороиҳои ғайримоддӣ аз дигар корхонаҳо ё шахсони воқеӣ харидорӣ шуда бошад, аудитор маълумотҳои дар журнал-ордерҳои №1, 2, 2/1, 7, 8, ведомостҳои № 7 ва 18/1, санади воридшавии дороиҳо, варақаи баҳисобгирии таҳлилии ҳисоббаробаркуниҳо бо дебиторон ва кредиторон инъикосгардидаро меомӯзад.

Дар ҳолати гузоштани дороиҳои ғайримоддӣ ба сифати ҳисса ба сармояи оинномавӣ аудитор ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ва журнал-ордери № 8-ро санҷида мебарояд. Агар дар давраи гузаронидани санҷиши аудиторӣ дороиҳои ғайримоддӣ хориҷ шуда бошанд, он гоҳ аудитор маълумотҳои дар журнал-ордерҳои №8, 12, 13 ва маълумоти таҳлилӣ ба журнал-ордерҳои №12 ва 13, ведомостҳои № 1, 2, 2/1, 16, инчунин санади қабули дороиҳои ғайримоддӣ, шартномаи фурӯш, санади хориҷшавии дороиҳои ғайримоддӣ, маълумотномаи бонкӣ ва нусхаи талабномаи пулгузаронӣ, ордери даромади ҳазинавӣ, ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи хориҷшавии дороиҳои ғайримоддиро истифода менамояд. Инчунин, ҳагоми санҷиши аудиторӣ ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ истифода карда мешавад.

Масъалаи дигари баҳисобгирии сармояи иловагӣ тағйирёбии сармояи иловагӣ дар натиҷаи эмиссияи саҳмия мебошад. Дар ин маврид ба аудитор лозим аст, ки ба маълумоти ҳуҷҷатҳои ибтидоии барасмиятдорорӣ мисли ордери даромади ҳазина, маълумотномаи бонкӣ, нусхаҳо аз ҳисобҳои бонкӣ ва асъорӣ, санади даромадкунии захираҳои моддӣ ва дороиҳои ғайригардон, ҳамчунин ҳисобгирӣ ғайрӣ фактҳои бадастории даромад аз интишор ва паҳнкунии саҳмияҳо, ба таври эътимодноқ баҳо додани ҳаҷми он, асоснокии сабтҳо дар регистрҳои ҳисобгирӣ, ба монанди Китоби асосӣ, Китоби ҳазина, журнал-ордери № 8-ро омӯзад. Дар вақти санҷиш иттилооти дар феҳристи саҳмдорони ҷамъияти саҳомӣ ва эълумияи эмиссионӣ барои аудитор муҳим мебошад.

Ба ғайр аз даромади эмиссионӣ, ки дар ҳисоби 33300 «Сармояи иловагӣ» нишон дода мешавад, дар зерҳисоби «Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ» фарқияти қурбӣ низ инъикос карда мешавад. Фарқияти қурби асъор мувофиқи СББМ 21 «Таъсири тағйироти қурби асъори хориҷӣ» ба ҳисоб гирифта мешавад. Мувофиқи банди 8-и СББМ 21 агар амалиёт бо сармоягузориҳо

ба мафҳуми «амалиёт бо асъори хориҷӣ» ҷавобгӯ бошанд, дар вақти эътироф намудан бо қурби расмӣ асъори хориҷии ҳисобии БМТ бо сомонӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар санаи ҳисоботӣ бақияи дороиҳои бо асъори хориҷӣ баҳисобгирифташуда дар асоси қурби расмӣ БМТ аз нав ҳисоб карда мешавад. Ҳамин тавр, аудитор ҳуҷҷатҳои таъсисёбии корхонаро санчида мебарояд. Агар, дар ҳақиқат, ҳисса аз ҷониби муассисон бо асъори хориҷӣ гузошта шуда бошад, он гоҳ аудитор бо ҳуҷҷатҳои аввала шинос мешавад (китоби асосӣ, журнал-ордери № 8 аз рӯйи кредити ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи сахмҳо ба сармояи оинномавӣ»). Аудитор воришавии маблағи ҳиссаи муассисонро дар асоси маълумоти ордери даромади ҳазинавӣ, воришавии маблағ ба ҳисоби бонкии асъорӣ, маълумотномаи бонкӣ, инчунин қайди китоби ҳазинавӣ таҳқиқ менамояд. Дар вақти санчиш маълумотномаи Бонки миллии Тоҷикистон оид ба қурби расмӣ асъори хориҷӣ нисбат ба сомонӣ дар санаи воридшавии ҳисса ва имзо намудани ҳуҷҷатҳои таъсисӣ аз рӯйи намуди асъорӣ муайян омӯхта мешавад. Барои санчиш аз тарафи аудитор маълумоти китоби ҳазинавӣ, китоби асосӣ, журнал-ордерҳои №8 ва 12, маълумотҳои таҳлилӣ (машинограммаҳо) ба журнал-ордери №12 истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр, дар бораи ҳисоби 33100 «Сармояи иловагӣ» ва ба зерҳисобҳои ба он кушодашуда ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки он барои баҳисобгирии маблағҳо, ки корхона ба даст меорад (ё аз даст медиҳад) ва аз натиҷаи фаъолияти амалиётӣ он вобаста нест, пешбинӣ шудааст.

Сарчашмаи асосии маблағгузорию рушди самтҳои гуногуни фаъолияти корхона сармояи захиравӣ ба ҳисоб меравад. Номгӯии захирахое, ки корхона ташкил мекунад, бояд дар ҳуҷҷатҳои таъсисии корхона ва сиёсати ҳисобдорӣ нишон дода шавад. Сармояи захиравӣ мутобиқи қонунгузорӣ ё ки бо қарори сахҳомон ва иштирокчиён, аз ҳисоби Ҷоидаи тақсимнашуда соли гузашта ё соли ҳисоботӣ ташкил карда мешавад. Дар вақти гузаронидани санчиш аудитор ба асоснокии сабтҳои ҳисоби 33200 «Ҷоидаи тақсимнашуда» диққат медиҳад ва маълумотҳои журнал-ордерҳои №12 ва 15, маълумотҳои таҳлилӣ (машинограммаҳо) ба журнал-ордери №12, сметаи хароҷот аз ҳисоби Ҷоидаи соф

анҷомдода, суратчаласаи маҷлиси саҳомон (моликон)-ро ба таври васеъ таҳлил намуда, далелҳои аудиторӣ ҷамъ менамояд.

Маълумотро дар бораи андозаи фоидаи софи корхона ва захираҳое, ки мувофиқи оиннома ё қонунгузории амалкунанда ташкил карда шудаанд аудитор аз ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (Шакли № 1), ҳисобот оид ба Маҷмуи даромадҳо (Шакли № 3), ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ (Шакли № 4) ва эзоҳот ба ҳисоботи молиявӣ ба даст меорад. Андозаи сармояи худӣ дар қисмати фоидаи соф ва захираҳои ташаккулёфта аз маблағи фоидаи соли ҳисоботӣ вобастаги дорад, ки онро корхона дар ҳисобот оид ба Маҷмуи даромадҳо инъикос менамояд. Вобаста аз унсурҳои таҳқиқкардашудаи сармояи оинномавӣ дар ҷадвали 3.1.2 сарчашмаи иттилоотии аудити сармояи худӣ аз рӯи унсурҳои асосии он оварда шудааст. Дар баробари ин, сарчашмаи иттилоотии аудити сармояи худӣ санаҳои меъёрию ҳуқуқӣ, сабткунакҳои баҳисобгирии таҳлиلى ва таркибии сармояи худӣ, инчунин иттилооти ғайриҳисобгирӣ ва маълумоти иловагиро вобаста ба сармояи ҷамъият фаро мегирад.

Бояд қайд намуд, ки сохтори сармояи худӣ воситае мебошад, ки ба ҳолати молиявии корхона таъсир мерасонад. Аудити сармояи худӣ таҳқиқи ҳисоботи молиявиро вобаста ба қонунӣ будани тағйирёбии андозаи он дар назар дорад. Қобилияти овардани даромад хусусияти асосии сармояи корхона мебошад.

Аудити сармояи худӣ санҷиши амалиётро вобаста ба ташаккул, истифодабарӣ ва тағйирёбии унсурҳои сармояи корхона пешбинӣ мекунад. Пай дар пайии чараёни гузаронидани аудити сармояи худӣ аз санҷиши мувофиқати оиннома бо қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ, сохтор ва шакли ташкилию ҳуқуқии ҷамъият, соҳаи фаъолият, доштани иҷозатномаи пешбурди фаъолият, тартиби ташаккул ва тағйирёбии сармояи худӣ, омӯзиши сохтор ва таркиби он, самти истифодабарии сармояи захиравиро дар бар мегирад. Андозаи сармояи худии корхона ва мувофиқати он ба дороиҳои софи корхона муайян карда мешавад.

Ҷадвали 3.1.2. – Сарчашмаи иттилоотии аудити сармояи худӣ аз рӯйи унсурҳои асосии он

Объектҳои аудит	Сарчашмаҳои иттилоотии аудит					
	Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои таъсисӣ	Сабткунакҳои баҳисобгирӣ			Иттилооти ғайриҳисобгирӣ, ҳуҷҷатҳои аввала	Маълумоти иловагӣ
		Ҳисобот	Сабткунакҳои баҳисобгирӣ таркибӣ	Сабткунакҳои баҳисобгирӣ таҳлилий		
1	2	3	4	5	6	7
Сармояи оинномавӣ	Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ» [61]; Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ муҳосибии фаъолияти молиявӣ–ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ; Оинномаи чамъият ва тағйирот ва иловаҳо ба он, ки ба қайд гирифта шудааст; Шаҳодатномаи қайди давлатӣ; Феҳристи саҳмдорони чамъияти саҳомӣ; Эълomiaҳои эмиссия; Сиёсати баҳисобгирӣ	Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (Шакли №1); Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ (Шакли №4)	Китоби асосӣ, журнал-ордерҳои № 8,12,13	Маълумотҳои таҳлилий (машинограммаҳо) ба журнал-ордерҳои №12 ва 13; ведомости №1, 2, 2/1; Китоби ҳазинавӣ	Суратмаҷлиси ҷаласаи умумии саҳмдорон ё нусхаи он; нусхаи қарори Шурои директорон; санади баҳодиҳии моликият, ки ҳамчун саҳм ба сармояи оинномавӣ гузошташуда; ҳуҷҷатҳои аввала (нусхаи маълумотномаи бонкӣ, ордери даромади ҳазинавӣ, санади ворид намудани моликият, маълумотномаи бонкӣ оид ба воридшавии воситаҳои пулӣ ба ҳисоби ҳисоббаробаркунӣ ё асбӯрӣ)	Ҳисобкунии дороиҳои софӣ чамъият
Сармояи иловагӣ	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ» [61]; СББМ 1 «Пешниҳоди	Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (Шакли № 1);	Китоби асосӣ, журнал-ордерҳои	Маълумоти таҳлилий ба журнал-ордерҳои №12 ва 13; ведомости №	Қарордоҳо, шартномаҳо; қурби асбӯр дар санаи муайян ки Бонки миллии	-

ҳисоботи молиявӣ»; СББМ 7 «Ҳисобот дар бораи ҳаракати воситаҳои пулӣ»; СББМ 8 «Сиёсати ҳисобдорӣ, тағйирот дар баҳодиҳии муҳосибӣ ва хатоҳо»; СББМ 16 «Воситаҳои асосӣ»; СББМ 32 «Воситаҳои молиявӣ: пешниҳод»; СББМ 37 «Уҳдадорҳои арзёбишаванда, уҳдадорҳои шартӣ ва дороиҳои шартӣ»; СББМ 38 «Дороиҳои ғайримоддӣ»; СББМ 39 «Воситаҳои молиявӣ: эътироф ва арзёбӣ»; Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; Дастурамал оид ба тартиби таҳияи намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ; Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ; Оинномаи ҷамъият ва тағйирот ва иловаҳо ба он, ки ба қайд гирифта шудааст	Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ (Шакли № 4)	№8, 10, 12, 13	1,2, 2/1, 18, 18/1; китоби ҳазинавӣ (аз он ҷумла бо асъори хориҷӣ); китоби баҳисобгирии анбории захираҳо; варақаи инвентарӣ	Тоҷикистон муқаррар кардааст; ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи арзиши бозори воситаҳои асосӣ; индекси тағйирёбии арзиши фондҳои асосӣ; ордери даромади ҳазинавӣ, маълумотномаи бонкӣ; санади қабули молиявӣ; санади барӯйхатгирии сохтмони нотаом; санади қабули воитаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримолиявӣ; борхати қабули захираҳо	
--	---	-----------------------	--	--	--

Фарсудашави и воситаҳои асосӣ	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», Меъёрҳои ягонаи ҳисоб намудани истехлоки (хурдашавии) воситаҳои асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Нақшаи воситаҳои асосие, ки ба гурӯҳҳои истехлоки дохил мегарданд; СББМ 16 «Воситаҳои асосӣ»; СББМ 36 «Беқуршавии дорониҳо»; Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ; Дастурамал оид ба тартиби таҳияи намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ; Оинномаи ҷамъият ва тағйирот ва иловаҳо ба он, ки ба қайд гирифта шудааст	Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (Шакли № 1); Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ (Шакли № 4)	Китоби асосӣ, журнал-ордерҳои № 1, 2, 6, 7, 8, 10, 10/1, 11, 12, 13, 16	Маълумотҳои таҳлилий (машинограммаҳо) ба журнал-ордерҳои №12 ва 13; ведомости №7. 12, 15. 18. 18/1; ведомости баҳисобгирии гурӯҳии ҳаракати воситаҳои асосӣ; ведомости ҳисобкунии истехлок аз рӯи ҳар як зерсохтор; варақаи инвентарии баҳисобгирии воситаҳои асосӣ; варақаи баҳисобгирии таҳлилии ҳисоббаробаркуниҳо бо дебиторон ва кредиторон; Китоби ҳазинавӣ; ҳангоми истифодаи барномаи “1С: Корхона” гардиши ҳисоби 11100; маълумотнома-ҳисобкунии фарсудашавӣ	Шартномаи иҷораи воситаҳои асосӣ; Шартномаи хариди воситаҳои асосӣ; сиёсати ҳисобдорӣ; коэффисиенти миёнаи соҳавии азнавбаҳодихӣ; ҳуҷҷатҳои тасдиқунандаи арзиши бозории воситаҳои асосӣ; санади қабулу пешниҳоди воситаҳои асосӣ; санади ба кор андохтани воситаҳои асосӣ; санади хориҷ кардани воситаҳои асосӣ; санади барӯйхаттирии сохтмони нотаом; маълумотномаи бонкӣ; нусхаи супоришномаи пулгузаронӣ; ордери хароҷоти ҳазинавӣ; расид ба ордери даромади ҳазинавӣ	Ҳисоби маблағи ҳақиқии андоз аз фоида; Ҷадвали коркарди РТ-6
--	--	---	---	---	---	--

Истеҳлоки дороиҳои ғайримоддӣ	Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ»; СББМ 38 «Дороиҳои ғайримоддӣ»; СББМ 36 «Беқуршавии дороиҳо»; Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар ҚТ; Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ; Дастурамал оид ба тартиби таҳияи намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ; Оинномаи ҷамъият ва тағйирот ва иловаҳо ба он, ки ба қайд гирифта шудааст; Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (Шакли № 1)	Китоби асосӣ; Журнал-ордерҳои № 1. 2, 2/1, 7, 8. 10, 10/1, 12. 13, варақаи баҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ	Маълумоти таҳлили ба журнал-ордерҳои №12 ва 13; ведомости № 1, 2, 2/1, 7, 16, 17, 18/1; варақаи баҳисобгирии таҳлили ҳисоббаробаркунӣ о бо дебиторон ва кредиторон; Китоби ҳазинавӣ	Шартномаи таъсиссбӣ; шартномаи истифода намудани таълифот; шартномаи иҷозатномадихӣ; Шарнома оид ба таҳвили «ноу-хау»; шартномаи хариду фуруш; санади қабули дороиҳои ғайригардон; маълумотномаи бонкӣ; нусхаи супоришномаи пулгузаронӣ; ордери хароҷоти ҳазинавӣ; расид ба ордери даромади ҳазинавӣ	Ҷадвали коркарди РТ-6
Сармояи захиравӣ	Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [61]; СББМ 37 «Уҳдадорҳои арзёбишаванда, уҳдадорҳои шартӣ ва дороиҳои шартӣ»; Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар ҚТ; Дастурамал оид ба тартиби таҳияи намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки	Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (Шакли № 1); Ҳисобот оид ба ҳаракати сармояи худӣ (Шакли № 4)	Китоби асосӣ; Журнал-ордери №12, варақаи баҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ	Маълумоти таҳлили ба журнал-ордери №12, ҳангоми ташкили баҳисобгирии автоматикунонида шудаи бо истифода аз барномаи “1С; Корхона” гардиши ҳисоби 33300 (китоби асосӣ),	Суратмаҷлиси ҷаласаи умумии саҳмдорон ё нусхаи он; нусхаи қарори Шурои директорон	-

	мутобиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ; Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ; Оинномаи ҷамъият, суратчаласаи маҷлиси саҳҳомон (муассисон)			таҳлили ҳисоби 33300, ведомости гардишӣ-бақиявӣ		
Фоидаи тақсимна шуда	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ»; СББМ 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ», СБХМ 12 «Андозҳо аз фоида»; Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар ҚТ; Дастурамал оид ба тартиби таҳияи намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ; Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ; Оинномаи ҷамъият, суратчаласаи маҷлиси саҳҳомон (муассисон)	Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (Шакли №1), ҳисобот оид ба Маҷмуи даромадҳо (Шакли №3), ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ (Шакли №4), Шакли № 5 Ҳисобот оид ба гардиши воситаҳои пулӣ	журнал-ордерҳои № 1, 2, 6, 7, 8, 10, 10/1, 11, 12, 13, 16	маълумотҳои таҳлилий (машинограммаҳо) ба журнал-ордери №12, сметаи хароҷот аз ҳисоби фоидаи соф, китоби ҳазинавӣ	суратчаласаи маҷлиси саҳомон (моликон), сиёсати ҳисобдорӣ	-

Сарсашма: таҳияи муаллиф.

Ҳамин тавр, ҳисоботи молиявии аудитшуда барои истифодабарандагон (моликон, саҳомон, ҳаридорон, молтаъминкунандагон, қарздиҳандагон ва ғ.) сарчашмаи асосӣ ва ягонаи маълумот барои қабули қарорҳо баромад намуда, ҳамчун низоми иттилоотии пурра баромад мекунад. Дар ин шароит барои амалияи аудит гурӯҳбандии дурустии унсурҳои сармояи худӣ ва сарчашмаҳои иттилоотии он аҳамияти калон дорад. Дар таҳқиқот, муаллиф гурӯҳбандии умумии сармояро пешниҳод намудааст, ки оид ба таркиби унсурии сармояи худӣ, ташаккули сарчашмаи иттилоотӣ ва мукамалгардонии баҳисобгирӣ ва аудити сармоя асос шуда метавонад. Бо мақсади таҳқиқоти маҷмуъии равишҳои методии сармояи худӣ сарчашмаи таъминноти иттилоотии он вобаста аз унсурҳои асосиаш тафриқабандӣ шудааст.

3.2. Мукамалгардонии методикаи гузаронидани санчиши аудитории сармояи худӣ

Раванди ташаккулёбии иқтисоди рақамӣ ва васеъ истифодашудани фановарӣ дар ҳисобгирӣ ва аудит такмили заминаҳои методии гузаронидани аудити сармояи худӣ ва унсурҳои алоҳидаи онро ба миён мегузорад. Мақсади аудити сармояи худӣ ибрози ақидаи мустақил оид ба саҳеҳии иттилооти дар ҳисоботи молиявӣ инъикосгардида вобаста ба ташаккул, ҳаракат ва тағйирёбии сармояи худӣ, инчунин мувофиқати он ба талаботи қонунгузории амалкунанда ва асосҳои концептуалии ҳисоботи молиявӣ ба шумор меравад.

Таҳқиқоти анҷомдода нишон медиҳад, ки масъалаҳои таъминоти ташкилӣ ва методии аудити сармояи худӣ дар заминаҳои таъминоти иттилоотию иртиботӣ бо фановариҳои рақамӣ пурра ҳал карда нашудааст. Бар замми ин, муттасилии гузаронидани санчиши ташаккул ва тағйирёбии сармояи онномавӣ дар доираи давраҳо ва марҳилаҳои гуногун методикаи умумикардашудаи санчишро фаро намегиранд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки пеш аз гузаронидани санчиши сармояи худӣ ҳар як давраи ҳаракати унсурҳои сармояи худиро таҳлил намудан ба

мақсад мувофиқ мебошад. Бо ин мақсад методикаи объектии аудити ҳар як унсури сармояи худӣ, ки байни ҳам алоқаманд мебошанд, дар намуди умумӣ таҳия карда шудааст (расми 3.2.1).

Расми 3.2.1. – Схекаи методикаи объектии аудити унсурҳои сармояи худӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

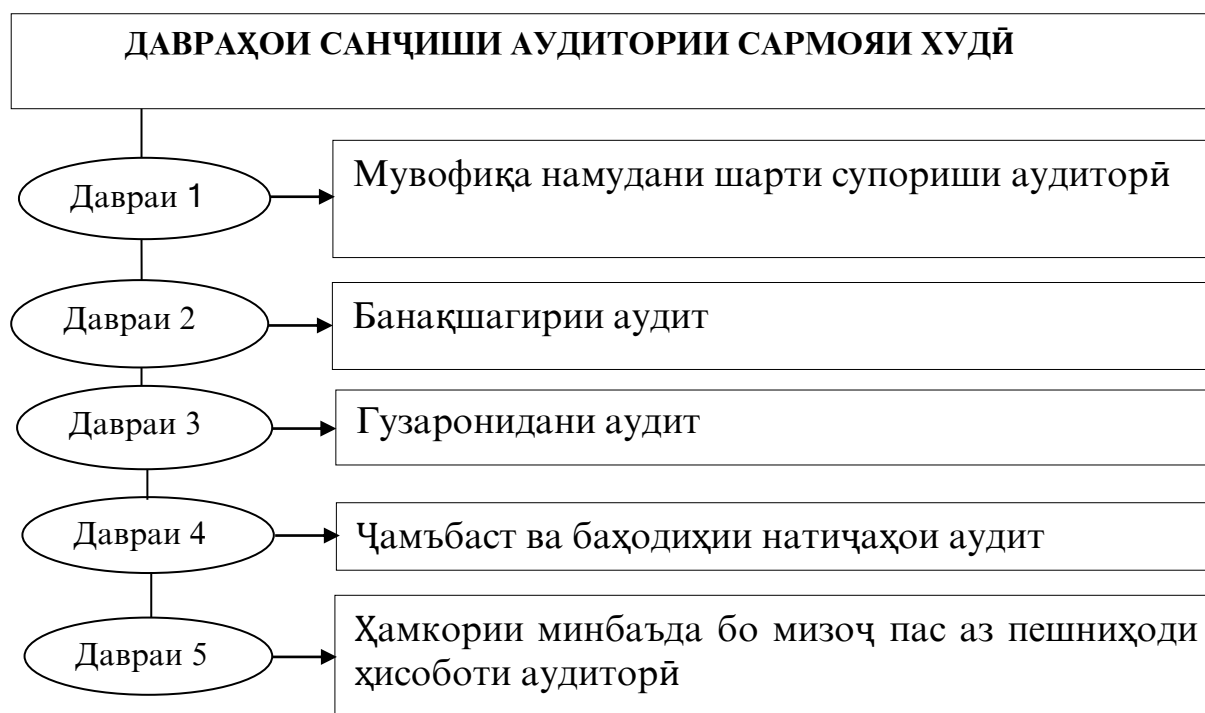
Мутаасилии иҷроиши расмиёти аудиторӣ аз рӯйи объектҳои пешниҳоднамудаи аудити сармояи худӣ вобаста ба пайдарпайии амалиномии он ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро санчиши аудитории ҳар як унсури сармояи худӣ барои мақсади мушаххас ва бадастории маълумоти бозътимод оиди ҳар як унсури алоҳида анҷом дода мешавад. Аз тарафи дигар,

гузаронидани санчиши аудитори аз рӯи объектҳои пешниҳоднамудаи аудити сармояи худӣ сифати баланди ҳисоботи аудиториро оид ба натиҷаҳои санчиши сармояи худӣ таъмин менамояд. Масалан, мақсади аудити сармояи захиравӣ қонунӣ ташкил кардани он, ташаккул ва истифодабарии сармояи захиравӣ, риояи дуруст инъикос намудан дар ҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон аудитор мувофиқати маълумоти ҳисоботи молиявӣ, Китоби асосӣ ва сабткунакҳои таҳлилӣ ва таркибии баҳисобгириро аз рӯи ҳисоби 33300 «Сармояи захиравӣ» санчида мебарояд. Бинобар ин, дар вақти гузаронидани санчиши сармояи оинномавӣ объекти аудит дар ҳисобгирӣ инъикос намудани ҳодисаҳое, ки бо ташаккулёбӣ ва тағйирёбии унсурҳои сармояи худӣ алоқаманд, баромад мекунанд.

Дар таҳқиқотҳои илмӣ ва таҷрибаи амалии ширкатҳои аудиторӣ вобаста ба моҳият, марҳилаҳо ва давраҳои гузаронидани санчиши аудитории сармояи худӣ ва унсурҳои алоҳидаи он ақидаҳои гуногун дида мешавад. Дар баробари ин, амалия ташкилотҳои аудиторӣ нишон медиҳад, ки барои самаранок гузаронидани аудити сармояи худӣ, ҷанбаҳои рақамӣ ба таври зарурӣ татбиқ карда намешавад. На дар ҳама ҳолатҳо давраҳои пешниҳодшуда иттилооти пурраю саҳеҳро оид ба вазъи молиявӣ, ки имконияти ақидаи мустақили эътимодноки изҳор карданро фароҳам меорад, дар бар мегирад. Бархе аз олимони ватаниву ҳам хориҷӣ давраҳои зиёди аудитро тавсия кардаанд, ки ин харҷи маблағи зиёдатири талаб мекунад ва, дар баробари ин, ба сифати аудити сармояи худӣ таъсири назаррас намерасонанд.

Вобаста ба натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда мувофиқи талаботҳои СБА чараҳои гузаронидани аудити сармояи худиро ба чунин давраҳои ҷудо намудан мумкин аст: мувофиқа намудани шартҳои супориши аудиторӣ; банақшагирии аудит; гузаронидани аудит; ҷамъбасти ва баҳодиҳии натиҷаҳои аудит; ҳамкории минбаъда бо мизоҷ пас аз пешниҳоди ҳисоботи аудиторӣ (расми 3.2.2). Чунин тартиб ва пайдарпайии тақсими дурусти корҳо, ки дар интиҳо барои ташаккули ақидаи аудиторӣ заурур мебошад, таъмин

менамояд. Инчунин, иҷроиши корҳоро байни давраҳои пешбинишуда тақсим намуда, аудитор истифодабарии расмиётҳои таҳлилиро ҳангоми гузаронидани санҷиши сармояи худӣ ва ҷамъбасти натиҷаҳои аудит муайян месозад.

Расми 3.1.2. - Давраҳои асосии санҷиши аудитории сармояи худӣ
Сарчашма: таҳия муаллиф.

Давраи якум, мувофиқа намудани шарти супориши аудиторӣ. Аудит бо мурочиати хаттии мизоҷ ба ташкилоти аудиторӣ (аудитори мустақил) оид ба гузаронидани аудити ҳисоботи молиявӣ вобаста ба иброи ақидаи мустақил нисбати эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ оғоз меёбад. Ташкилоти аудиторӣ барои гузаронидани аудит ба мизоҷ посух дода, барои гузаронидани аудити мустақил қарор қабуд мекунад. Мувофиқи талаботи СБА аудитор бояд бовари ҳосил кунад, ки «барои гузаронидани санҷиши аудиторӣ замина мавҷуд аст, аз ҷумла:

- мувофиқати принципи оморасозии ҳисоботи молиявии мизоҷ ба асосҳои консепсияи ҳисоботи молиявӣ;
- розигии роҳбарияти субъекти санҷидашавандаро вобаста ба ҳуқуқ ва уҳдадорихояш мегирад, аз он ҷумла:

а) оморасозии ҳисоботи молиявӣ тибқи принципҳои истифодашавандаи ташаккули ҳисоботи молиявӣ, дар ҳолати зарурӣ, пешниҳоди одилонаи он;

б) ташкили чунин низоми назорати дохилӣ, ки ба ақидаи роҳбарияти субъекти санҷидашаванда, барои оморасозии ҳисоботи молиявии таҳрифоти муҳим надошта зарур аст, ҳатто дар натиҷаи қаллобӣ ё хатоғӣ;

в) ба аудитор додани имконият:

- дастрасӣ ба тамоми иттилооти ба роҳбарият маълум, ки он ба оморасозии ҳисоботи молиявӣ алоқаманд аст (ҳисобгирӣ ва баъзе ҳуҷҷатҳо ва дигар маълумот);

- маълумоти иловагӣ, ки аудитор метавонад аз роҳбарият бо мақсади гузаронидани аудит талаб намояд;

- дастрасии бемахдуд ба кормандони корхона, ки аз онҳо аудитор меҳода далелҳои аудитории заруриро гирад» [117].

Бо мақсади аз байн бурдани нофаҳмӣ вобаста ба гузаронидани санҷиш аудитор ба мизоч то оғози санҷиш мактуб-ухдадорӣ равон мекунад. Шакл ва талаботи иттилоотии ҳуҷҷати мазкур гуногун мебошад ва аз намуди корҳои аудиторӣ ва шартҳои санҷиши аудиторӣ вобастагӣ дорад. Аудитор мактуб-ухдадориро омода намуда, розигии худро вобаста ба мақсад, объекти аудит ва ҳаҷми он, ухдадориҳои менечмети корхона вобаста ба ҳисоботи пешниҳодшаванда, ухдадориҳои ташкилоти аудиторӣ, ҷавобгарии тарафайн оид ба саҳеҳии ва эътимоднокии изҳорот ва шакли пешниҳоди ҳисоботи аудиторӣ ба мизоч пешниҳод мекунад.

Давраи дуум, банақшагирии ҷараёни санҷиши аудиторӣ ба ҳисоб меравад. Маҳаки асосии гузаронидани ҳамагуна аудит банақшагирии санҷиши аудиторӣ ба ҳисоб меравад, зеро аз мушаххас ва дақиқ тартиб додани он сифати натиҷаи иҷроиши санҷиш вобастагӣ дорад. Ҳамзамон, дар доираи он стратегия ва тактикаи санҷиши аудитории саармоияи худӣ муқаррар карда мешавад. Стратегияи санҷиши аудиторӣ дар нақшаи умумии аудит оварда мешавад ва онҳо байни ҳам алоқаманд мебошанд.

Дар нақшаи умумии аудит расмиёти аудиторӣ барои расидан ба

мақсади ниҳони аудит мушаххас оварда мешаванд, ки иҷроиши саривақтӣ ва босифати вазифаҳои аудити сармояи худӣ ва иброи эътимод оид ба ҳисоботи молиявии аудитшаванда равона шудааст. Аудитор дар нақшаи аудит намуд, мазмун ва вақти иҷроиши расмиётҳои аудитории аудити сармояи худиро ба таври мушаххас нишон медиҳад. Нақшаи санҷиши аудиторӣ то оғози санҷиш таҳия шуда, миқдор ва ҳаҷми расмиётҳои пешбинишуда метавонад бо мақсади баланд бардоштани самаранокии иҷроиши шартҳои санҷиши аудиторӣ тағйир дода шаванд. Новобаста аз оғози санҷиши аудиторӣ агар дар корхона аудити мувофиқатӣ гузаронида шавад, аудитор метавонад бо натиҷаи санҷиши қалбӣ шинос шавад. Ҷанбаҳои назариявӣ - методологии таҳияи барномаи аудитро таҳқиқ намуда, Саҳартсева И.И. қайд мекунад, ки: «Дар вақти гузаронидани аудит, ки ба маълумоти санҷиши пешакӣ асос ёфтааст, бодикқат омӯхтани ҳуҷҷатҳои кории аудитори қаблӣ аз рӯйи ҳисоби сармоя дар давраи муайян зарур мебошад ва муайян кардани кифоягии он ки оё равиши аудитори қаблӣ аз рӯйи чунин масъалаҳо, ба монанди зиёдшавии муҳим ва хориҷшавии муҳими сармоя, санҷиши ҳуқуқи молиявӣ ба сармоя ва суратмаҷлисҳои тасдиқкунандаи харид, санҷиши кифоягии тавзеҳоти (шарҳи) иттилоот дар замимаҳо ба ҳисоботи молиявӣ; санҷиши мавҷудияти уҳдадориҳо ва ҳуқуқҳои барои мусодираи сармояи асосӣ ва гардонҳои қарзҳо, гарав ва ғ. зарур мебошад» [115, с. 282]. Дар баробари ин, ба аудитор зарур аст, ки дар давраи аудити пешакӣ амалиёти муҳимро ба ҳуҷҷат барасмиятдароварда, расмиёти санҷиши аудиториёро татбиқ намояд, ба кифоягии далелҳои гирифтааш боварӣ ҳосил намояд.

Дар ҷараёни ташаккули барномаи аудит интиҳоби расмиёти аудит мавқеи хосро касб мекунад, зеро он самаранокии санҷиши аудиториёро таъмин менамояд. Дар ин давра, диққати махсус ба муайян кардани таркиби расмиёти аудит аз рӯйи муҳимият равона мегардад, ки он барои гирифтани далелҳои аудиторӣ оид ба мавҷудияти ё ҷой надоштани таҳрифоти муҳим ё хатоӣ дар ҳисоботи молиявии санҷидашаванда иҷро карда мешавад.

Яке аз ҷабҳаи муҳим дар давраи банақшагирии сармояи худии корхона муайян кардани сатҳи мақбули муҳиммият мебошад. Муайян кардани сатҳи муҳиммият аз тарафи аудитор ҳангоми ташаккул ва пешниҳоди хулоса аз натиҷаи санҷиш, ки иброи эътимодно оид ба нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии корхона зарурат аст. Тибқи СБА 320 [70] ҳангоми банақшагирии аудит ба аудитор зарур аст, ки ӯ чунин тартиботҳои аудиториеро интихоб намояд, ки пастишавии хавфҳои аудиториеро то сатҳи мақбул таъмин карда тавонанд. Дар баробари ин, дар нақшаи умумии аудит бояд андозаи хавфи аудиторӣ ва сатҳи муҳиммият дарҷ карда шаванд.

Давраи сеюм, ин худ чарағни гузаронидани санҷиши аудиториеро дар бар мегирад. Дар ин давра, аудитор саҳеҳӣ ва дақиқии иттилооти ҳисоботи молиявӣ ва маълумоти баҳисобгириро оид ба ташаккул ва ҳаракати сармояи худиро таҳқиқ намуда, бо роҳи тестикунонӣ дурустии инъикоси маълумотро оид ба ташаккул ва истифодабарии сармояи худиро дар низоми амалкунандаи баҳисобгирӣ ва низоми назорати дохилиро баҳо медиҳад.

Вобаста ба натиҷаи тестикунонӣ аудитор самт, марҳила, усул ва расмиёти аудиториин истифодашавандаро муайян менамояд, хусусияти фаъолияти корхона ва ҳаҷми аудити сармояи худиро баҳогузорӣ мекунад. Самти асосӣ, объект ва методи аудит, инчунин расмиёти аудиториин дар рафти гузаронидани аудити сармояи худӣ пешниҳодшуда дар ҷадвали 3.2.1 оварда шудааст.

Маълумоти ҷадвали 3.2.1. нишон медиҳад, ки расмиёти аудиториин санҷиши сармояи худӣ метавонад вобаста аз усулҳои ташкил ва самти гузаронидани аудит дигаргун карда шавад. Вале гузаронидани аудит аз рӯйи ин самтҳо ба аудитор барои иброи ақида оид ба дурустии бақайдгирӣ, ворид намудани тағйирот ба ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, тағйирёбии сохтори сармояи худӣ, ташаккули сармояи захиравӣ, самти истифодабарии фоидаи тақсимнашуда шароит фароҳам меорад. Инчунин, аудитор инъикоси иттилоотро оид ба ташаккул ва тағйирёбии андозаи сармояи оинномавӣ дар низоми ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии мизоҷ баҳо дода, дар ҳисоботи аудиторӣ эътимоднокии ҳисоботи молиявиро инъикос менамояд.

Ҷадвали 3.2.1. – Расмиёти аудитории тавсияшаванда дар рафти аудити сармояи худӣ

Унсурҳои сармояи худӣ	Самтҳои асосии аудит	Усули тестикунонӣ	Объекти аудит	Методи аудит	Номгуи масъалаҳое, ки дар рафти аудити сармояи худӣ омукта мешаванд
Сармояи ойнномавӣ	Аудити сохтори сармояи ойнномавӣ	Тестикунонии пурра	Ҳиссаи муассисон дар сармояи ойнномавӣ	Санчиши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ; Санчиши мувоиқати фаъолияти амалиётӣ бо маълумоти баҳисобгирӣ ва қоидаҳои муқарраршуда; Санчиши	Санчиши тартиби бақайдгирии ҳуҷҷатҳои таъсисии ҷамъият дар мақомоти ваколатдори давлатӣ; Санчиши риояи қонунгузори амалқунанда оид ба ворид намудани воситаҳо ба ивази ҳуқуқи корпоративӣ; Санчиши кифоягии ҷалби захираҳо барои маблағгузори фаъолият аз ҷониби эмитентҳои ҳуқуқи корпоративӣ
	Аудити андозаи сармояи ойнномавӣ	Тестикунонии пурра	Андозаи сармояи ойнномавӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ дарҷ гардидааст	арифметикӣ; Санчиши таҳлилӣ ва мантиқӣ	Санчиши мувофиқати андозаи сармояи худӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ нишондодашуда ба маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи мизоч
			Ташаккули андозаи эълоншудаи сармояи ойнномавӣ		Санчиши ҳақиқии вориднамудани дороиҳо бар ивази ҳуқуқи корпоративӣ; Санчиши дурустии муайянқунии арзиши одилонаи дороиҳои ғайримолиявӣ, ки аз тарафи муассисон барои пардохти саҳм ба сармояи ойнномавӣ ворид шудаанд
			Зиёд кардани сармояи ойнномавӣ		Санчиши тартиби азнавбақадгирии ҳуҷҷатҳои таъсисӣ дар мақомоти ваколатдорӣ давлатӣ; Санчиши сарчашмаи зиёд кардани андозаи сармояи ойнномавӣ; Санчиши суратмаҷлиси Маҷлиси умумии саҳмдорон оид ба қабули ҷунин қарор бо додани беш аз 25 фоизи овозҳо; Санчиши ҳуҷҷатҳое, ки қарздории муассисонро аз рӯйи саҳми пешакӣ тасдиқ меқунанд

			Кам кардани сармояи оинномавӣ		Санчиши тартиби азнавбақайдгирии ҳуҷҷатҳои таъсисӣ; Санчиши суратмаҷлиси умумии саҳмдорон; Санчиши мувофиқи мақсад будани кам кардани андозаи сармояи оинномавӣ тибқи талаботи қонунгузори амалкунанда; Санчиши мавҷудияти огоҳии хаттии кредиторон дар хусуси кам кардани ҳаҷми сармояи оинномавӣ; Санчиши дурустӣ ва саривақтии пардохти саҳми ба муассис тааллуқдошта, ҳангоми баромадни ӯ аз ҳайати интирокчиёни ҷамъият
	Аудити пардохти қарздорҳои муассисон аз рӯи саҳм ба сармояи оинномавӣ	Тестикунони интиҳобӣ	Шакли саҳм ба сармояи оинномавӣ		Санчиши ҳуҷҷатҳое, ки ҳақиқати ворид намудани дороиҳоро бар ивази ҳуқуқи корпоративӣ тасдиқ мекунанд
			Муҳлати пардохти қарздорӣ муассисон аз рӯи саҳм ба сармояи оинномавӣ		Санчиши саривақтии ворид намудани дороиҳоро бар ивази ҳуқуқи корпоративӣ; Санчиши тартиби дар низоми ҳисобдорӣ мизоч амалиётҳо, ки пардохт намудани қарздорӣ муассисон аз рӯи саҳм дар сармояи оинномавӣ
Сармояи иловагӣ	Аудити аъзоҳои иловагии муассисон зиёда аз андозаи сармоя бақайдгирфташуда	Тестикунони пурра	Андозбандии ҳиссаи иловагӣ		Санчиши хусусияти ҳиссаи иловагӣ гузошташуда ба фаъолияти хоҷагии мизоч; Санчиши дурустии андозбандии ҳиссаи иловагии муассисон ва маблағи фоизҳои ҳисобкардашуда аз рӯи кумаки молиявӣ баргарданда
	Аудити азнавбаҳодихӣ дороиҳо	Тестикунони интиҳобӣ	Азнавбаҳодихӣ (тахфифи) дороиҳои ғайригардон		Санчиши дурустии ҳисобкунии азнавбаҳодихӣ (тахфифи) дороиҳои ғайригардон ва тағйирёбии андозаи истеҳлоки онҳо; Санчиши асоснокии инъикоси натиҷаи азнавбаҳодихӣ (тахфифи) дороиҳои ғайригардон

					дар баҳисобгирӣ
Сармоя захиравӣ	Аудити сармояи захиравӣ	Тестикун онии интиҳобӣ	Истифодабарии сармояи захиравӣ		Санчиши риояи андозаи сармояи захиравӣ дар оиннома пешбинишуда, қонунӣ будани истифода бурдани он; Санчиши дурустии ҳиссачудокунии ҳарсола тибқи қонунгузорӣ ба сармояи захиравӣ; Санчиши асоснокии инъикоси амалиётҳо аз рӯи сармояи захиравӣ дар ҳисобгирӣ ва ҳисобот
Ғоидаи тақсимнашуда	Аудити ғоидаи тақсимнашудаи соли ҳисоботӣ	Тестикун онии пурра	Ғоидаи тақсимнашудаи соли ҳисоботӣ		Санчиши асоснокии ҳаҷми ғоида то андозбандӣ, андозаи хароҷоти шартӣ ба андоз аз ғоида ва муҷозотҳои андозӣ; Санчиши дурустии инъикоси ғоида тақсимнашудаи соли ҳисоботӣ дар баҳисобгирӣ ва ҳисобот
	Аудити ғоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта		Истифодабарии ғоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта		Санчиши асоснокии истифодабарии ғоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта; Санчиши дурустии инъикоси ғоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта дар баҳисобгирӣ ва ҳисобот

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт

Пеш аз ҳама, сохтори сармояи худии корхона аз рӯйи сарчашмаи ташаккулёбии он бо аудит фаро гирифта мешавад. Ҳангоми аудити сармояи худӣ инро ба инобат мегиранд, ки андозаи сармояи худӣ мувофиқи шартномаи таъсисӣ моликони (саҳмдорон) корхона бо роҳи гузориши воситаҳои пулӣ, моликият, ҳуқуқ, дороиҳои ғайримолиявӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ташаккул меёбад.

Мувофиқи маълумоти ҳуҷҷатҳои аввала ва маълумоти кредити ҳисоби 10600 «Қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оинномавӣ» ва маълумоти дебити ҳисобҳои 10200 «Воситаҳои пулӣ дар бонк», 10100 «Воситаҳои пулӣ дар хазина», 10700 «Захираҳои молию моддӣ», 11000 «Воситаҳои асосӣ», 11300 «Дороиҳои ғайримоддӣ» [76] ва ғ. воридшавии гузориши муассисонро санчидан зарур мебошад.

Санчиши аудитории пуррагӣ ва саривактии воридшавии воситаҳои пулӣ дар асоси ордери даромади хазинавӣ, нусхаи маълумотномаи бонкӣ ва ҳуҷҷатҳои ба онҳо замимашуда гузаронида мешавад. Дар рафти санчиш аудитор гузориши муассисонро дар асоси санади қабули воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ, шиносномаи техникӣ, ҳуҷҷатҳои аввала, сабткунакҳо ва китоби асосӣ, ки онҳо воридшавии дороиҳоро ба корхона тасдиқ мекунанд, таҳқиқ менамояд. Инчунин, ба аудитор маълумот аз рӯйи гардиши дебетии ҳисобҳои 11000 «Воситаҳои асосӣ» ва 11300 «Дороиҳои ғайримоддӣ» зарур аст, то ӯ санчиши арзиши таҷҳизот, бино, иншоот, ҳуқуқи моликият ба сармояи зехнро анҷом диҳад. Санчиши аудитории арзиши захираҳои воридшуда ҳамчун гузориш ба сармояи оинномавӣ дар асоси санади қабули масолеҳҳо, борхати молию нақлиётӣ ва гардиши дебетии гурӯҳи ҳисобҳои 10700 «Захираҳои молию моддӣ» гузаронида мешавад.

Ҳар як намуди гузориши муассисон бояд бо ҳуҷҷат барасмият дароварда шуда бошад ва ба онҳо ҳатман таъиноти сармояи оинномавӣ ишора шуда бошад. Бинобар ин, ба аудитор зарур аст, ки ба қайди техникий дороиҳои ғайримоддӣ, ки ҳамчун гузориши муассисон ба сармояи оинномавӣ ворид шудаанд, диққат диҳад. Ин ҳуқуқи моликӣ ба ихтироот, захираҳои

табӣӣ, гудвилл, патент, иҷозатнома, франшиза, нишони молӣ, ҳуқуқи муаллифӣ, ҳуқуқи истифодабарии замин, таъминоти барномавӣ мебошад.

Ҳангоми таъсиси ҷамъияти саҳомӣ дороиҳои ғайримоддӣ дар баҳисобгирӣ бо нархи шартномавӣ баҳо дода мешаванд. Санади қабулу супоридани дар ҳақиқат ворид шудани дороиҳои ғайримоддӣ ба корхона тартиб дода мешавад. Дар ин ҳолат ба аудитор санҷиши воридшавӣ ва хориҷшавии дороиҳои ғайримоддӣ дар асоси маълумоти баҳисобгирии ибтидоӣ ва ҷамъбасти зарур мебошад.

Яке аз қисми таркибии аудити сармояи худӣ таҳқиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ба ҳисоб меравад. Ҷараёни аудити ҳуҷҷатҳои таъсисиро Стютсак И.Л. таҳқиқ намуда, қайд кардааст, ки: «Муайян намудани мувофиқати асосҳои ҳуқуқии ғайрилияти корхона, ки дар оиннома ва дигар ҳуҷҷатҳо, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ нишон дода шуда, ташкил ва ғайрилияти молиявӣ-ҳочагидории корхонаро танзим менамояд, ба шумор меравад» [159, с. 60]. Бояд қайд намуд, ки аудитор ҳуҷҷатҳои таъсисиро омӯхта мувофиқати иттилооти дар ҳисоботи молиявӣ ва сабткунакҳои ҳисобгирӣ инъикос шударо бо санадҳои таъсисёбии ҷамъият баҳо медиҳад. В.Н. Лемеш бар он ақида аст, ки: «Мақсади санҷиши ҳуҷҷатҳои таъсисӣ тасдиқи асосҳои ҳуқуқии ғайрилияти ташкилот; дурустӣ ва пуррагии ҳисоббаробаркуниҳо бо муассисон аз рӯйи а) ташаккули фонди асосӣ; б) ҳисоббаробаркуниҳои мобайнӣ бо муассисон оид ба ҳисобкунӣ ва пардохти ҳаққусаҳм; в) ҳисоббаробаркунии ниҳойӣ бо муассисон ҳангоми фурӯши (баромадан) ҳисса» [64, с. 72].

Ҳамзамон, аудитор иттилооти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявиро таҳқиқ намуда, оиди пуррагӣ ва дақиқии ташкили сармояи оинномавӣ, зиёд (кам) шудани андозаи онро дар доираи санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунанда хулоса бароварда, ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ва сиёсати ҳисобдорӣ корхонаро вобаста ба ташаккули сармояи оинномавӣ мавриди сарҷиш қарор медиҳад. Инчунин, баҳодиҳии воситаҳои ғайримолиявии аз тарафи муассисон (саҳҳомон) ба сифати пардохти аъзоҳаққ гузошташуда ва дар

ҳисоботи молиявӣ инъикосшуда низ яке аз ҳадафҳои аудити сармояи оинномавӣ ба шумор меравад.

Вақте аудитор тамоилҳои муҳимро дар ҳуҷҷатҳои таъсисёбӣ маълум мекунад, ки ташкилёбӣ ва қонунии ҷамъиятро зери суол мегузорад ё ғайолияти он ба давлат, моликон ё саҳҳомон зиён мерасонад, дар ин маврид аудитор бояд барои бартараф кардани ин камбудихо ба роҳбарияти субъект вақти муайян диҳад [8, с. 321].

Давраи чорум, ҷамъбаст ва баҳодиҳии натиҷаҳои аудит. Бо истифода аз расмиёти истифодашуда, аудитор далелҳои аудитории ба даст овардашро ба низом дароварда, ҳолати воқеии пешбурди баҳисобгирии сармояи оинномавиро мувофиқи санадҳои меъёрии амалкунанда таҳлил намуда, эътимоди худро иброз менамояд. Доир ба майлқуниҳои бо воситаи расмиётҳои аудиторӣ ошкоркардашуда ба мизоч ҷиҳати бартараф намудани онҳо тавсияҳо таҳия намуда, пас аз ислоҳи онҳо ҳисоботи аудиторӣ пешниҳод мекунад.

Аз рӯйи натиҷаи ҳар як ҷараён оид ба эътимоднокии иттилооти дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мизоч инъикосшуда, аудитор аз рӯйи унсурҳои алоҳидаи сармояи худӣ ақидаи худро ташаккул медиҳад. Аудитор ҷараёни аудитро пас аз санаи таҳияи ҳисоботи аудиторӣ бо роҳи ташаккули файли ниҳии аудиторӣ хотима мебахшад [120, с. 31].

Давраи панҷум, ҳамкориҳои минбаъда бо мизоч пас аз пешниҳоди ҳисоботи аудиторӣ. Ташкилоти аудиторӣ бо таъя ба талаботҳои СБА робитаи ҳақорино бо мизоч интиҳоб намояд. Интиҳоби сиёсати робита бо мизоч ба ташкилоти аудиторӣ, аз як тараф, барои расонидани хизмати босифати аудиторӣ зарур буда, аз тарафи дигар, барои қоҳиш додани хавфи аудиторӣ дар вақти расонидани хизмати аудиторӣ имқоният фароҳам меорад. Дар вақти татбиқи сиёсати робитаи дутарафа ҳуҷҷатҳое, ки ташкилоти аудиторӣ ташаккул медиҳад, дар файли алоҳида нигоҳ дошта мешавад.

Дар вақти амалӣ намудани сиёсати робитаи дутарафаи ташкилоти аудиторӣ бо мизоч дар баробари иҷроиши супориши аудитории

мувофиқашуда, ташкилоти аудиторӣ барои давом додани ҳамкориҳои минбаъда номгӯӣи хизматрасониҳои бо аудит алоқамандро пешкаш намояд, аз ҷумла расонидани машварат оид ба ташкили баҳисобгирии сармояи оинномавӣ ва ғ. Дар доираи хизматрасониҳои ҳамгирокунандаи аудит ташкилоти аудиторӣ ба мизоҷ тавсияҳои методӣ оид ба пешбурди баҳисобгирии сармояи оинномавӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ, ислоҳ намудани таҳрифоти дар вақти санҷиш ошкоршуда коркард ва пешниҳод менамояд. Инчунин, таҳлили молиявии сохтори унсурҳои сармояи худӣ, ҳисобкунии дороиҳои софи корхона, самтҳои истифодабарии фоида ва кумаки машваратӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, расмиётҳои аудитории пешниҳодшуда ташкили сарфакоронаи чараёни аудити унсурҳои сармояи худиро таъмин намуда, ба аудитор имконият медиҳад, ки самтҳои асосӣ, объектҳо ва методҳои ташкили гузаронидани санҷиши аудиторию муайян кунад.[120,с. 32] Методикаи таҳиякардашудаи аудити сармояи худӣ ба баланд бардоштани сифати иҷроиши супориши аудиторӣ, бартараф кардани хатогиҳои ошкоршуда дар пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ оид ба сармояи худӣ, барасмиятдарории ҳуҷҷати ҳаракат ва тағйирёбии унсурҳои сармояи худӣ муосидат намуда, эътимодноки ва шаффофияти иттилоотро оид ба сармояи худии ҷамъияти саҳомӣ таъмин менамояд.

Хулоса ва тавсияҳо

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ таҳқиқот

Дар асоси таҳқиқоти диссертационӣ бо мақсади тақмил додани ҷанбаҳои ташкилӣ-методии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити СХ чунин хулоса ва тавсияҳоро пешниҳод менамоем:

1. Дар рафти таҳқиқот концепсияҳои молиявӣ ва ҷисмонии сармоя омӯхта шуда, мафҳуми саҳеҳи СХ пешниҳод гардидааст. СХ ҳамчун фарқияти байни маҷмуи дороиҳо ва уҳдадориҳои корхонаро ифода намуда, ба моликияти корхона мансуб буда, дар оянда барои он манфиати иқтисодӣ меорад, фаҳмида мешавад. Сохтор ва динамикаи СХ нишондиҳандаи муҳимест, ки вазъи молиявии субъекти хоҷагидориро муайян мекунад ва дар шароити бозор барои баҳодихии ҳолати молиявии субъект ва ҷалби маблағгузориҳои дохилӣ ва берунӣ лозим аст [1-М, 3-М, 10-М].

2. Натиҷаи омӯзиши санадҳои танзимкунандаи баҳисобгирӣ собит месозад, ки заминаи таъминоти меъёрӣ-ҳуқуқии баҳисобгирии СХ, аз ҷумла, масъалаи эътироф, методикаи дар ҳисобгирӣ инъикос намудани СХ ва унсурҳои алоҳидаи он, ҷузъиёти сармояи иловагӣ, истифодаи фоидаи тақсимнашуда, пешниҳоди маълумотро дар ҳисоботи молиявӣ ҳаматарафа танзим намекунад. Дар баробари ин, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии амалкунанда бо принсипҳо ва муқаррароти СБҲМ муҳолифат дошта, асосан барои барасмиятдарории муносибатҳои муассисон ва моликон равона ғаштааст. Масъалаи тартиби эътирофи таркиби СХ дар ҳисоботи молиявӣ то ҳол ҳалли ҳудро наёфтааст [6-М, 13-М].

3. Татбиқи муқаррароти СБҲМ дар корхонаҳои ватании сохтори ташкилию ҳуқуқӣ ва шаклҳои гуногуни моликият имконият медиҳад, ки методикаи баҳисобгирии муҳосибии СХ оиди ташкилбӣ, фаъолият, азнавташкилшавӣ ва барҳамхурӣ рушд ёфта, истифодабарандагони дохилӣ ва берунаи манфиатдори ҳисоботи молиявиро бо иттилооти зарурӣ ва эътимодноқ таъмин намояд. Ин барои ҷамоҳангсозии низоми мавҷудаи баҳисобгирии муҳосибии ватанӣ бо СБҲМ мусоидат менамояд ва ба баланд

бардоштани самаранокии сиёсати сармоягузории онҳо мусоидат менамояд [5-М, 10-М].

4. Барои таъмини методологӣ-иттилоотии баҳисобгирии таҳлили таркиби СХ, дуруст ташкил кардани баҳисобгирии ҷузъиёти СХ муҳим шуморида мешавад. Ташкили баҳисобгирии таркиби СХ аз шакли моликият, шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ҷамъияти саҳомӣ вобаста буда, ба сохтори ҳисобҳои истифодашавандаи баҳисобгирии СХ ворид намудани тағйиру иловаҳоро тақозо менамояд. Ин имкон фароҳам меорад, ки истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ бо иттилооти зарурӣ оид ба ҷузъиёти таркибии СХ ва дастраси ба онҳо таъмин карда шаванд [7-М].

5. Дар натиҷаи тадқиқоти гузаронидашуда маълум шуд, ки моддаҳои ҳисоботи номбаршуда наметавонанд унсурҳои сохтории СХ-ро пурра инъикос кунанд. Аз ин рӯ, бо мақсади тақмили методология ва ташкили баҳисобгирии СХ, барои гирифтани маълумоти бозътимод ва саривақтӣ дар бораи ҳар як ҷузъи СХ, инчунин таъмини эътимоднокии нишондиҳандаҳо ва ҳисоботи молиявӣ, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба нақшаи амалкунандаи ҳисобҳо муҳим ҳисобида мешавад [15-М].

6. Ҳисоботи молиявии аудитшуда барои истифодабарандагони манфиатдор сарчашмаи асосӣ ва ягонаи маълумот барои қабули қарорҳо ба ҳисоб рафта, ҳамчун низоми мукаммали иттилоотӣ оид ба фаъолияти корхона баромад мекунад. Дар ин шароит барои амалияи аудит гурӯҳбандии дурусти унсурҳои СХ ва сарчашмаҳои иттилоотии он аҳаммияти калон дорад. Дар таҳқиқот муаллиф гурӯҳбандии умумии сармояро пешниҳод намудааст, ки оид ба таркиби унсури СХ, ташаккули сарчашмаи иттилоотӣ ва мукаммалгардонии баҳисобгирӣ ва аудити сармоя асос шуда метавонад [5-М, 14-М].

7. Аудити гузаронидашудаи СХ аз рӯйи объектҳои пешниҳоднамудаи он бо назардошти иҷрои пайдарпайиаш ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро ҳар як унсури алоҳидаи СХ бо мақсади мушаххас ва бадастории маълумоти бозътимод оиди унсурҳои алоҳидаи СХ санҷида мешавад. Аз тарафи дигар,

гузаронидани санчиши аудиторӣ аз рӯи объектҳои пешниҳоднамудаи аудити СХ, сифати баланди ҳисоботи аудиториро оид ба натиҷаҳои санчиши СХ таъмин менамояд [2-М, 12-М].

Б) Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Аз натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ чунин тавсия ва пешниҳодҳо карда мешаванд:

1. Дар асоси омӯзиши асарҳои интишоршудаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ мафҳуми дақиқкардашудаи СХ пешниҳод карда шудааст, ки мувофиқи он СХ ҳамчун фарқияти байни маҷмуи дороиҳо ва уҳдадорӣҳои корхонаро ифода намуда, ба моликияти корхона мансуб буда, дар оянда барои он манфиати иқтисодӣ меорад, фаҳмида мешавад. Таърифи мазкур имконият фароҳам меорад, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ чараёни гузориши сармоя, таркиб, сохтор ва тағйирёбии он ба таври системавӣ инъикос карда шуда, хусусияти иқтисодӣ ва иҷтимоию ҳуқуқии СХ ифода карда шавад.

2. Маҷмуи васеи шаклҳои ташкилию ҳуқуқии корхонаҳо, ки муносибатҳои моликӣ ҷой дорад, дар танзими масъалаҳои моликият тафовут мавҷуд буда, хусусиятҳои танзими ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи худиро ба миён мегузорад. Маҳз нишонаи ташкилӣ - ҳуқуқии корхонаи саҳомӣ ё ғайрисаҳомӣ таъсири ҳалкунандаро ба ташаккули намудҳои алоҳидаи СХ мерасонад. Дар амалияи ҷамъиятҳои саҳомӣ корбурди СБҲМ инъикоси муносиби сармояи худиро дар ҳисобгирӣ ва ҳисобот таъмин менамояд ва талаботи иттилоотии истифодабарандагони сатҳи гуногунро ба маълумоти эътимоднок ва саривақтӣ қонеъ мегардонад, инчунин низомномаҳои амалкунандаи миллиро бо талаботҳои СБҲМ ҳамоҳанг менамояд.

3. Таҳлили равишҳои байналмилалӣ ба ташкили баҳисобгирии СХ тасдиқ кард, ки модели ба талаботи СБҲМ асосёфта ошкорнамоии маълумот дар бораи сармоя дар ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла тавзеҳоти муфасссал дар бораи сохтор ва динамикаи онро дар бар мегирад. Дар асоси ин хулоса, модели методии ташкили баҳисобгирӣ таҳия шудааст, ки: стандартҳои миллии баҳисобгириро бо СБҲМ ҳамоҳанг месозад, мутобиқати талаботи

меъёрию ҳукукиро тавассути алгоритми дақиқи ҳуҷҷатгузории амалиёт бо сармоя таъмин менамояд. Пешниҳоди асосии тадқиқот модели оптимизатсияи баҳисобгирӣ мебошад. Чунин системасозӣ барои ҳамоҳангсозии равандҳои баҳисобгирӣ бо стандартҳои ҷаҳонӣ замина фароҳам оварда, ҷолибияти сармоягузории корхонаҳоро тақвият медиҳад.

4. Барои эътимоднокии баҳисобгирии таҳлилии СХ ба ҳисобҳои 33010 «Саҳмияҳои оддӣ» ва 33020 «Саҳмияҳои имтиёзнok», ҳисобҳои тартиби сеюм аз рӯйи намуди саҳмияҳои паҳнкардашудаи барориши муайян ва ҳисоби баҳисобгирии таҳлилӣ аз рӯйи соҳибмулкони саҳмияҳои паҳнкардашуда тибқи феҳристи саҳмдорон кушода мешавад. Ба ақидаи мо, чунин маълумот дар ҳисоботи молиявии ҷамъияти саҳомӣ бояд нишон дода шавад. Бинобар ин, андозаи саҳмияҳои эълоншуда, вале паҳннашударо дар ҳисоби контрпассивии тартиби дуюм 33091 «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» ба ҳисоби 33090 «Саҳмияҳои худии бозхаридшуда», бо арзиши номиналиаш инъикос карда шавад. Ба ҳисоби контрпассивии тартиби дуюми 33091 «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» пешниҳод карда мешавад.

5. Барои пурра ва саҳеҳ инъикос намудани иттилоот дар бораи СХ дар ҳисоботи молиявӣ тавсия дода мешавад, ки дар таркиби пасивии «Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ» моддаи иловагии «Саҳмияҳои эълоншудаи паҳннашуда» ворид карда шавад ва онро дар қисми III пасивии «Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ» пас аз моддаи «Сармояи эълоншуда (оинномавӣ)» бо нишонаи «тарҳ» инъикос намоянд. Ҳамзамон, пешниҳод карда шудааст, ки дар ҳисоботи молиявӣ дар алоҳидагӣ чудо намудани моддаҳо дар таркиби сармояи иловагӣ ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро моддаҳои мазкури сармояи иловагӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ объектҳои якхела нестанд. Бар замми ин, ғоидаи тақсимношуда (зарарҳои ҷамъшуда) бояд аз рӯйи чор модда дар «Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ» инъикос карда шавад: «Ғоидаи тақсимношуда (зарарҳои соқидношуда) солҳои гузашта», «Ғоидаи тақсимношуда (зарарҳои ҷамъшуда) соли ҳисоботӣ», «Пардохти суд аз ғоидаи давраи ҳисоботӣ» ва «Ғоидаи софи ба афзоиши сармоя

равонгардида» (бо нишонаи «тарҳ» ҳамчун моддаи мутақобил ба моддаи «Фоидаи тақсимоношуда» нишон дода мешавад).

6. Барои мукамалгардонии ташкили аудити СХ коркарди методика ва модели ҷараёни иттилоотии ташкил ва гузаронидани санҷиши аудиторӣ бо истифодабарии санҷишҳои аудиторӣ, ҳуҷҷатҳои аввалия ва сабткунакҳои баҳисобгирии таркибӣ ва таҳлилий, ҳисоботи молиявӣ ва «Ҳисобот оиди тағйирёбии СХ», тавзеҳот ба ҳисоботи молиявӣ пешниҳод карда шудааст.

7. Тадқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки мушкилоти таъмини ташкилию методии аудити СХ дар асоси таъмини иттилоотӣ-коммуникатсионӣ бо технологияҳои рақамӣ пурра ҳал нашудаанд. Аудити амиқ ва низомнокии ҷузъҳои асосии сармоя (СО, СИ, СЗ, ФТ) бо усули пешниҳодшуда барои хулосаҳои аудитор заминаи мустаҳкамтарро ташкил медиҳад ва дар натиҷа сифати хулосаи ҷамъбастиро баланд мебардорад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Агафонова А.С. Методика анализа структуры капитала/ А.С. Агафонова// Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral». -2018. -№4. – С. 84-90
2. Акимова Н.В. Развитие системы учета немонетарного капитала в соответствии с МСФО. Вестник аграрной науки. – 2018– № 6(75) – С. 49–56.
3. Алборов Р.А. Проблемы развития методологии, метода и методики аудита / Р.А. Алборов, С.М. Концевая, С.В. Козменкова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2019. – № 16 (472). – С. 12-25.
4. Алексеева И.В. Основные принципы формирования стратегической отчетности на основе показателя добавленной стоимости капитала / И.В. Алексеева // Учет и статистика. – 2009. – № 1(13). – С. 5-12.
5. Анипкин М.Н., Петров А.Ю. Методологические и теоретическое основы категории собственного капитала. - М.: 2008. - 64 с.
6. Аренс, Э.А. Аудит: учеб.: пер. с англ. / Э.А. Аренс, Дж.К. Лоббек; под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 560 с.
7. Асфандиярова Р.А., Бухарова Э.З. Учет и бухгалтерская отчетность об изменениях собственного капитала. // Аллея науки. – 2018. – № 8 (24) – С. 358–362.
8. Аудит ва иброи эътимод / С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, М.В. Калемуллоев, С.Х. Раҳимов. – Душанбе : Мега-принт, 2020. – 364 с.
9. Базовкина Е.А. Бухгалтерский учет и анализ собственного капитала в сельскохозяйственных организациях [Текст]: монография / Е. А. Базовкина, Ж. А. Божченко, Е. А. Голованева. - Белгород: ФГБОУ ВО Белгородский ГАУ, 2018. - 148 с.
10. Бакаев А.С. Стратегия трансформации бухгалтерского учета в рыночной экономике / А.С. Бакаев. - М.: ВЗФЭИ, 2005. - 200 с.
11. Барышева С.К. Ключевые аспекты аудита и анализа собственного

капитала/ С.К. Барышева, Н.А. Бозгулова // Вестник университета Туран. - 2019. -№ 4 (84). - С. 252-256.

12. Баҳисобгирии молиявӣ: Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.Т. Расулов, С.Қ. Шоймардонов, Б.А. Набиев.— Душанбе : Сино, 2021. – 490 с.

13. Безруких П.С. Практические рекомендации по переходу на новый План счетов // Главбух. - 2001. - №12 - С. 12—24.

14. Бесчетная С.В. Организация учета, анализа и аудита собственного капитала коммерческой организации: дисс. ... канд. эконом. наук: 08.00.12. – Ростов н/Д, 2006. – 322 с.

15. Блатов Н.А. Счетоводство товариществ, акционерных обществ и трестов: (Учет капиталов и результатов) / Н.А. Блатов. - Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1928 (Л.: тип. Печатный двор). - 232 с.

16. Бобиев И.А. Таҷрибаи байналмилалӣ ташаккулёбӣ ва пешниҳоди ҳисоботи сегментӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии корхона / И.А. Бобиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №. 1. – С. 78-86.

17. Бобоев М. У. Реформирование системы бухгалтерского учета по МСФО в Республике Таджикистан / М. У. Бобоев // Endless Light in Science. – 2023. – № 1-1. – С. 257-261.

18. Бобоев М.У. Оценка стоимости объектов учета в международных стандартах финансовой отчетности / М.У. Бобоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 9. – С. 181-185.

19. Богатая И.Н. Исследование эволюции методических подходов к бухгалтерскому учету и аудиту оценочных значений в условиях цифровизации / И.Н. Богатая, Е.М. Евстафьева // Учет. Анализ. Аудит. – 2020. – Т. 7. – № 6. – С. 64–74

20. Богатая И.Н. Стратегический учет собственности предприятия. Ростов-на-Дону, Феникс, 2001. - 301 с.

21. Бодяко А.В., Пономарева, С.В., Рогуленко, Т.М. Идентификация цифровых прав в качестве объекта учета и контроля // Учет. Анализ. Аудит. – 2021. – Т. 8, № 5. – С. 14–27
22. Бурсулая Т. Порядок использования добавочного капитала // Налоговый учет для бухгалтера. 2015. – № 3. – С. 28–38.
23. Бурсулая Т. Порядок формирования добавочного капитала // Налоговый учет для бухгалтера. 2015. – № 2. – С. 35–42.
24. Вахрушина М.А. Современные тенденции развития бухгалтерского учета и экономического анализа: теория и практика / М. А. Вахрушина, Т. П. Карпова, М. И. Сидорова, В. В. Карпова; Под редакцией М. А. Вахрушиной. – Москва: Дашков и К°, 2009. – 264 с.
25. Гайсина Д.Р. Сущность категории «собственный капитал» в рамках юридического и экономического направлений бухгалтерского учета // Молодой ученый. – 2017. – № 12 (146). – С. 261-263.
26. Галкина Е. В. Влияние концепций поддержания капитала и признания прибыли на результаты экономического анализа/Е. В. Галкина//Экономический анализ: теория и практика. 2019. -№ 21. -С. 142-145
27. Гетьман В.Г. Совершенствование учета уставного капитала // Все для бухгалтера. – 2016. – № 4 (288). – С. 39–43.
28. Гиляровская Л.Т. Система показателей оценки эффективности использования собственного и заемного капитала: научное издание. М.: Экзамен, 2018. - 157 с.
29. Греченюк А.В. Современные тенденции и особенности формирования капитала российских акционерных обществ / А.В. Греченюк, О.Н. Греченюк // Экономический анализ: теория и практика. – 2015. - № 28 (427). – С. 40-55.
30. «Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллии ва байналмилалии ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» аз «27»маи соли 2011 № 42 / [сарчашмаи электронӣ] / Низомӣ дастрасӣ: URL:

<https://www.andoz.tj/docs/instruksii/28.instr.%20o%20zapolneni.%20form..pdf>.

(санаи мурочиат: 06.02.2020).

31. Дадоматов Д.Н. Равишҳои методӣ ба ташаккули баҳисобгирии идоракунии сармояи оинномавӣ дар ташкилотҳои тиҷоратӣ / Дадоматов Д.Н., Кузибоева Б.М., Собирова М.Д. // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2021 №3-4 (11-12). ISSN (2207-9996). С. 133-138.

32. Дружиловская Т.Ю. Современные проблемы учета активов, обязательств и капитала коммерческих и некоммерческих организаций // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2020. – No 7 (487). – С. 2–8.

33. Евстафьева Е.М. Зарубежная практика формирования учетно-аналитического обеспечения управления собственным капиталом коммерческих организаций / Е.М. Евстафьева // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 38 (188) – С. 57-68.

34. Евстафьева Е.М. Теоретическое исследование дефиниции «капитал» как экономической и учетной категории / Е.М. Евстафьева // Аудит и финансовый анализ. – 2011. – № 6. – С. 35-45

35. Ельмурзаева А.Б. Методический подход к анализу финансирования структуры капитала // Российское предпринимательство. – 2019. – № 4 Вып. 1 (181). [Электронный источник] <http://old.creativeconomy.ru/articles/11522/>

36. Ендовицкий Д.А. Развитие аналитического инструментария аудита эффективности деятельности организации: монография / Д.А. Ендовицкий, Ю.В. Светашова, Т.А. Пожидаева. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2022. – 215 с.

37. Житлухина О.Г., Джафарова А.Э. Влияние оценки финансовых инструментов, отражаемых в отчетности организации с учетом фактора текущего времени, на поддержание ее собственного капитала // Развитие территорий. 2023. – № 1. – С. 17 – 27

38. Закон Республики Таджикистан «О предприятиях» от 25.06.1993

Г.

39. Иванова И.В. Собственный капитал и способы его формирования // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 8. – С. 537-540

40. Ивашкевич В.Б., Куликова Л.И. Бухгалтерское дело: учеб. пособие. -М.: Экономист, 2005. - 523 с.

41. Исраилов Т.М., Курманбекова А.А. Финансовый учет: Учебник. Ош: Издательство ЧП «Тойчубаев А.», 2015. –628 с.

42. Исраилова З.Р., Барзаева М.А. Проблемы эффективности использования капитала предприятия / З.Р. Исраилова, М.А. Барзаева // Достижения науки и образования. 2018. № 10 (11). С. 31-32.

43. Ишмакова А.Р. Методика анализа собственного капитала и его показатели. Стерлитамак: АМИ, 2015. - 266 с.

44. Калемуллоев М. В. Методика мониторинга финансового состояния предприятия / М. В. Калемуллоев // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2019. – № 2(25). – С. 455-460.

45. Каримов Б.Х. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. – № 3(52). – С. 38-49.

46. Каримов Б.Ҳ., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. / Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе: Ирфон, 2020. - 444 с.

47. Ковалев В.В. Финансовый учет и анализ: концептуальные подходы /монография/. -М.: Финансы и статистика, 2004. – 720 с.

48. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйиру иловаҳо аз 20.06.2024, №2066 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__20_06_2024-RT_tj.pdf

49. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри 2022, №1918 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL:

<https://mmk.tj/content/кодекси-маданияи-чумхурии-оҷикистон> (санаи мурочиат: 19.09.2023).

50. Концепция предоставления финансовой отчетности // <https://www.ade-solutions.com/msfo/standarty-i-razyasneniya/kontseptsiya-predstavleniya-finansovoy-otchetnosti/> (санаи мурочиат 12.02.2022)

51. Концепция производственного капитала в бизнес-учете и интегрированной отчетности. Плотников В.С., Азракулиев З.М. // Дайджест-финансы. 2020. Т. 25. - № 1 (253). - С. 68-86

52. Котова К.Ю. Резервы в бухгалтерском и налоговом учете: сущность, виды, методика формирования // Вестник ИПБ (Вестник профессиональных бухгалтеров). – 2020. – № 4. – С. 14–23.

53. Котова К.Ю., Шакирова Н.Н. Проблемы учета капитала и обязательств в условиях реформирования экономических процессов и внедрения международных стандартов финансовой отчетности. // Вестник университета. – 2022 – № (1) – С.130-137.

54. Кузнецова О.Н., Ковалева Н.Н. Формирование отчетных показателей о собственном капитале предприятия / О.Н. Кузнецова, Н.Н. Ковалева // Бюллетень науки и практики.- 2019. -№ 6 (7). -С. 234-237.

55. Кузьмина С.Ю., Щукина Ю.В. Движение капитала как универсальный объект учета и отчетности / С.Ю. Кузьмина, Ю.В. Щукина // Современная экономика социальные вызовы и финансовые проблемы XXI века: сборник статей Международной научно-практической конференции. – СПб., 2017. – С. 458–464

56. Курбонов А.К. Адаптация национальной системы бухгалтерского учета к условиям МСФО / А. К. Курбонов, Г. Т. Кодирова // Государственное управление. – 2023. – № 4-1(63). – С. 17-26.

57. Кутер М.И. Теория бухгалтерского учета: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 640 с.

58. Кыштымова Е.А. Понятие собственного капитала в международных стандартах учета и отчетности /Е.А. Кыштымова//

Аудиторские ведомости. – 2007. – №3. – С. 58-63

59. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://mmih.tj/Search/DocumentView?DocumentId=36381>

60. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулияти маҳдуд». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2002, № 4 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дарбораи-ҷамъияти-дорои-масъулияти-маҳдуд> (санаи мурочиат: 06.10.2021).

61. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ» [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: <https://mmk.tj/content/%D2%9B%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%BD%D0%B8-%D2%B7%D1%83%D0%BC%D2%B3%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B8-%D1%82%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD-%D0%B4%D0%B0%D1%80-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B8-%D2%B7%D0%B0%D0%BC%D1%8A%D0%B8%D1%8F%D1%82%D2%B3%D0%BE%D0%B8-%D1%81%D0%B0%D2%B3%D0%BE%D0%BC%D3%A3> (санаи мурочиат: 06.10.2021).

62. Лавров Д.А. Внутренний контроль собственного капитала коммерческих организаций: нормативно-правовой аспект / Е.М. Евстафьева, Д.А. Лавров // Учет и статистика. - 2019. - № 4 (56). - С. 20-30

63. Лавров Д.А. Исследование учетно-контрольного обеспечения управления собственным капиталом коммерческой организации. Учет. Анализ. Аудит = Accounting. Analysis. Auditing. –2021. – № 8(1) – С. 24-36

64. Лемеш В.Н. Проверка учредительных документов / В.Н. Лемеш // Финансы, учет, аудит. – 2006. – № 3. – С. 72-76. С. 72

65. Лукина Е.В. Методика проведения аудита [Текст] / Е.В. Лукина // Тенденции развития науки и образования. – 2020. – № 62–10. – С. 58–61

66. Лытнева Н.А. Методология концепции учета, анализа и аудита

собственного капитала / Н.А. Лытнева // Автореферат диссертации ... док-ра экон. наук. – Москва. - 2006. – 43 с.

67. Мамишев В.И. Структура капитала и ее влияние на стоимость компании / В.И. Мамишев // Проблемы современной экономики, - 2019. - № 1 (53). — С. 91-95

68. Марьясин А.М. Отдельные аспекты обесценения финансовых активов согласно МСФО // Аудитор. - 2018. - № 11. - С. 52–57.

69. Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности. – Режим доступа: <https://www.ifrs.org/news-and-events/updates/>

70. Международный стандарт аудита (МСА) 320 «Существенность при планировании и проведении аудита» Режим доступа: https://minfin.gov.ru/ru/performance/audit/standarts/international/documents/?page_65=4

71. Методика аудиторской проверки: процедуры, советы, рекомендации: монография / Д.Ю. Самыгин, Н.Г. Барышников, А.А. Тусков [и др.]; под ред. Н. Г. Барышникова. – Москва: ИНФРА-М, 2020. – 231 с.

72. Мирзоалиев А.А. Собственный капитал: некоторые вопросы отражения в финансовой отчетности // V Международная заочная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы учета, экономического анализа и финансово-хозяйственного контроля деятельности организаций», 11.12.2017, г. Воронеж, Российская Федерация – Воронеж: ВГУ, - С. 44

73. Мирзоалиев, А.А. Капитал государственных некоммерческих учреждений: особенности отражения в отчетности согласно МСФО / А.А. Мирзоалиев, М.Н. Бобишоев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021. – № 4-1(38). – С. 84-94.

74. Мирзоалиев, А.А. Практические аспекты формирования показателей прочего совокупного дохода и отчета об изменениях в капитале / А.А. Мирзоалиев, А.Д. Шаропов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2020. – № 3(71). – С. 95-106.

75. Михалкевич А.П. Бухгалтерский учет в зарубежных странах:

учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп., - Мн.: ООО «Мисанта», ООО «ФУАинформ», 2003. – 202 с.

76. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ–ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ–ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2011, № 41. / [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/%D0%A4%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%B8%D1%88%D0%B8%20%E2%84%9641%20%D0%9D%D0%AF%D2%B2%20(4).PDF(санаи мурочиат: 06.08.2021).

77. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета: пер. с англ. / под ред. Я. В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.

78. Низомов С.Ф. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления / С.Ф. Низомов, М. Шобеков // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2015. – № 2-1(9). – С. 216-221.

79. Низомов С.Ф. Проблемы и пути совершенствования бухгалтерского учета и аудита в цифровой экономике / С.Ф. Низомов, Г.М. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. – № 2(41). – С. 168-179.

80. Низомов С.Ф. Реформа бухгалтерского учета в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы развития [Текст] // «Аудит и Финансовый Анализ». - 2010. - № 2. – 446 с.- С. 73-76.

81. Новодворский В.Д. Учет собственного капитала / В.Д. Новодворский, В.В. Марин; В.Д. Новодворский, В.В. Марин. – Москва : Экономист, 2007. – 159 с.

82. О введении в действие на территории Республики Беларусь международных стандартов аудиторской деятельности/ Постановление Совета Министров Республики Беларусь 25 мая 2020 г. № 308 / [Электронный

источник] / Режим доступа: URL:
https://pravo.by/upload/docs/op/C22000308_1592514000.pdf (санаи мурочиат
23.05.2022)

83. Огудин И. Добавочный капитал // Практический бухгалтерский учет. 2018. № 8. С. 21–28; № 9. - С. 33–37.

84. Орлова О.Е. Бухгалтерский учет использования добавочного капитала // Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения. - 2014. - № 8. - С. 24–33.

85. Орлова О.Е. Добавочный капитал: формирование, использование и порядок бухгалтерского учета // Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения. - 2017. - № 11. - С. 11–19.

86. Осипова И.В. Учет собственного капитала: учебное пособие / И.В. Осипова, Г.Ф. Чернецкая. — Москва: ИНФРА-М, 2020. — 161 с.

87. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL:
<https://www.president.tj/event/missives/24850> (санаи мурочиат: 06.11.2023)

88. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник 4-е изд., испр. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 472 с.

89. Палий В.Ф. Современный бухгалтерский учет. – М.: Бухгалтерский учет, 2009. – 450 с.

90. Парушина Н.В. Анализ собственного и привлечённого капитала// Бухгалтерский учёт. 2002. - № 3. - С. 72-78

91. Петров А.М., Лымарь М.П. Сравнительный анализ бухгалтерского учета пассивов в России и Китае // Международный бухгалтерский учет. 2014. № 30. С. 52–69. URL:
<https://cyberleninka.ru/article/v/sravnitelnyy-analiz-buhgalterskogo-ucheta-passivov-v-rossii-i-kitae>

92. Пискарева Ю.В. Экономическая природа капитала / Ю.В.

Пискарева, В.М. Кусков // Проблемы совершенствования организации производства и управления промышленными предприятиями: межвузовский сборник научных трудов. – 2015. – № 1. – С. 88-99

93. План счетов бухгалтерского учета активов, капитала, обязательств и хозяйственных операций предприятий и организаций / Приказ Министерства финансов Украины от 30 ноября 1999 года N 291 / [Электронный источник] / Режим доступа: URL: https://www.accounting-ukraine.kiev.ua/plan_schetov_buhgalterskogo_ucheta_ukraine.pdf (санаи мурочиат: 06.08.2021)

94. Пласкова Н.С. Развитие методологии учетно-аналитического обеспечения системы управления организацией / Н.С. Пласкова, К.Х. Хушвахтзода; Одобрено на заседании учебно-методического совета Таджикского национального университета. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – 276 с.

95. Плотников В.С. Концепция производственного капитала в бизнес-учете и интегрированной отчетности / В.С. Плотников, З.М. Азракулиев // Международный бухгалтерский учет. - 2018. - Т. 21. - №1 (439). - С.4-16

96. Плотников В.С., Плотникова, О.В., Беж, М.В. Финансовый капитал: бухгалтерские процедуры и комментарии к ним / В.С. Плотников, О.В. Плотникова, М.В. Бежан // Международный бухгалтерский учет. – 2018. – № 15–16. – С. 887–903

97. Положение по бухгалтерскому учету «Бухгалтерская отчетность предприятий» ПБУ 5/2001. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 16.07.2001 года, № 104 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: https://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=5483 (санаи мурочиат: 06.08.2021)

98. Положение по бухгалтерскому учету «Доходы предприятий» ПБУ 6/2001. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от

9.08.2001 года, № 116 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/> (санаи муроциат: 06.08.2021)

99. Положение по бухгалтерскому учету «Расходы предприятий» ПБУ 7/2001. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 13.08.2001 года, № 118 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/> (санаи муроциат: 06.08.2021)

100. Положение по бухгалтерскому учету «Учет имущества и обязательства предприятия, стоимость которых выражена в иностранной валюте» ПБУ 2/99. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 8.12.1999 года, № 153 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/> (санаи муроциат: 06.08.2021)

101. Положение по бухгалтерскому учету «Учет основных средств» ПБУ 4/2002. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 11.01.2002 года, № 6 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/> (санаи муроциат: 06.08.2021)

102. Положение по бухгалтерскому учету «Учетная политика предприятий» ПБУ 1/99. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 24.09.1999 года, № 135 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/> (санаи муроциат: 06.08.2021)

103. Положение по бухгалтерскому учету долгосрочных инвестиций. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 15.04.1999 года, № 48 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: http://www.portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=2395 (санаи муроциат: 06.08.2021)

104. Положение по бухгалтерскому учету ПБУ 5/2001 «Нематеральные активы». Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 13.08.2001 года, № 117 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://minfin.tj/downloads/prikaz117.pdf> (санаи муроциат: 06.08.2021)

105. Положение по ведению бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Республике Таджикистан. Утверждено Приказом Министерства финансов Республики Таджикистан от 8.02.2023 года, № 9 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/581> (санаи мурочиат: 06.08.2021)

106. Порядок применения упрощенной системы отчетности и учета для субъектов малого предпринимательства в Республике Таджикистан, на основании Распоряжение Министерства финансов Республики Таджикистан от 7 ноября 2009 года № 80.

107. Приказ Министерства финансов от 22. 05. 1997 года № 45 «Об утверждении методических указаний по инвентаризации имущества и финансовых обязательств».

108. Пятов М.Л. Идея поддержания капитала как основа построения бухгалтерского баланса // БУХ.1С. 2013. № 7. URL: <https://buh.ru/articles/documents/15089/> (дата обращения: 25.07.2022)

109. Пятов М.Л. Капитал: бухгалтерская интерпретация / М.Л. Пятов // Вестник ИПБ (Вестник профессиональных бухгалтеров). – 2019. – № 3. – С. 2-4.

110. Пятов М.Л. Персонализация бухгалтерской отчетности как вероятное направление развития ее практики / М.Л. Пятов // Вестник ИПБ (Вестник профессиональных бухгалтеров). – 2022. – № 2. – С. 2-6.

111. Ришар Ж., Алтухова Ю.В. Предложения по реформированию фундаментальных основ предприятия, акционерного общества и социального интереса посредством экологического учета (часть 1) // Международный бухгалтерский учет. – 2017. – Т. 20, No 22 (436). – С. 1318–1335. <https://doi.org/10.24891/ia.20.22.1318>

112. Рыжкова К.А. Формирование инновационного подхода к определению экономической сущности собственного капитала акционерной организации // Финансовая аналитика: про-блемы и решения. – 2012. – № 5 (95). – С. 51-57.

113. Садыков С.И. Учет и финансовая отчетность в авиакомпании в условиях цифровой экономики / С. И. Садыков // Устойчивое развитие в современном нестабильном мире: проблемы теории и практики : Сборник научных статей по итогам Международной межвузовской научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 09–10 января 2023 года. – Санкт-Петербург: Общество с ограниченной ответственностью "Санкт-Петербургский центр системного анализа", 2023. – С. 240-246.

114. Салтанова А.Г. Зарубежный опыт формирования и использования собственного капитала в сельскохозяйственных организациях // Аудит и финансовый анализ. - 2013. - №6. - С. 98-103

115. Сахарцева И.И. Теоретико-методологические аспекты формирования программ аудита: монография / И.И. Сахарцева. – М.: Кондор, 2005. – 376 с.

116. Саяхов Т.Р. Учет и анализ собственного капитала в организациях металлургического производства: дис. ...канд. экон. наук: 08.00.12 / Т.Р. Саяхов. - Москва, 2015. - 149с.

117. Сборник международных стандартов контроля качества, аудита, обзора, другого предоставления уверенности и сопутствующих услуг. – М.: Междунар. Федерация бухгалтеров, Том 1, 2014. – 1049 с.

118. Слабинский В.Т., Усатова Л.В., Апанасенко Е.Н. Интеграция бухгалтерского, налогового и управленческого учета в организациях потребительской кооперации: монография. - М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2007. - 147 с.

119. Собирова М.Д. Мазмуни баҳисобгирии категорияи «сармояи худӣ» [матн] / М.Д. Собирова // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – МДТ ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров - Хучанд, 2022. - № 4(63).-С.168-174

120. Собирова М.Д. Методикаи гузаронидани санҷиши аудитори сармояи худӣ / Д.Н. Дадоматов., М.Д. Собирова. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - №4/1(49). – С.25-33

121. Собирова М.Д. Танзими меъёрӣ-ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи худӣ / Д.Н. Дадоматов., М.Д. Собирова. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - №4/1(49). – С.274-281

122. Собирова М.Д. Таҷрибаи байналмилалӣ баҳисобгирии сармояи худӣ ва истифодабарии он дар низоми баҳисобгирии Тоҷикистон / Д.Н. Дадоматов, М.Д. Собирова // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. МДТ ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров – Хучанд, 2023. - №3(66). – С.116-129

123. Собирова М.Д. Элементы уставного капитала их определения и классификация // SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF» | № 41- С. 211-217

124. Собственный капитал организации: учет, анализ и раскрытие в бухгалтерском балансе / И.А. Бабалыкова, З.Т. Мелконян, Ю.В. Аствацатуров, А.Р. Ашальян // Естественно-гуманитарные исследования. – 2021. – № 3 (35). – С. 395– 403

125. Соколов А.А., Забродин И.П. Обоснование направлений развития учета нераспределенной прибыли (непокрытого убытка) // Международный бухгалтерский учет. – 2015. – № 2 (344). – С. 21–30.

126. Соколов В.Я. Капитализация капитала / В.Я. Соколов // Бухгалтерский учет. – 2011. – № 7. – С. 95–96.

127. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

128. Соколов Я.В., Бутынец Ф.Ф., Горецкая Л.Л., Панков Д.А. Бухгалтерский учет в зарубежных странах: учебное пособие. [Отв. ред. Ф.Ф. Бутынец]. – М.: ТК «Велиби», Издательство «Проспект», 2007. – 672 с.

129. Соловьева О.В. Оценка элементов финансовой отчетности в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности (МСФО) / О.В. Соловьева // Аудит и финансовый анализ. - 2018. - № 6. - С. 74 81

130. Сотникова Л.В. Бухгалтерский баланс: накопительный эффект

изменений в учете / Л.В. Сотникова // Бухучет в строительных организациях. – 2022. – № 1. – С. 37-49.

131. Сотникова Л.В. Ключевые вопросы аудита в аудиторских заключениях о бухгалтерской (финансовой) отчетности публичных акционерных обществ за 2022 год / Л. В. Сотникова // Аудитор. – 2024. – Т. 10, № 1. – С. 24-36.

132. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии молиявӣ 21 “Таъсири тағйироти курби асъори хориҷӣ” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2041> (санаи мурочиат: 22.12.2024)

133. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 1 “Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2032> (санаи мурочиат: 04.12.2024)

134. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 12 “Ифшои маълумоти ҳисса дар корхонаи дигар” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2037>

135. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 16 “Воситаҳои асосӣ” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2038> (санаи мурочиат: 13.11.2024)

136. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 2 “Захираҳои молию моддӣ” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2033> (санаи мурочиат: 04.12.2024)

137. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 24 “Ифшои маълумот дар бораи тарафҳои алоқаманд” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2043> (санаи мурочиат: 22.12.2024)

138. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 32 “Воситаҳои молиявӣ: пешниҳод” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ:

URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2048> (санаи мурочиат: 04.12.2024)

139. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 33 “Ҷоида ба сахмия” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 33 “Ҷоида ба сахмия” (санаи мурочиат: 25.11.2024)

140. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 36 “Бекурбшавии дороиҳо” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2051> (санаи мурочиат: 04.12.2024)

141. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 37 “Уҳдадориҳои арзёбишаванда, уҳдадориҳои шартӣ ва дороиҳои шартӣ” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2052> (санаи мурочиат: 04.12.2024)

142. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 38 “Дороиҳои ғайримоддӣ” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2053> (санаи мурочиат: 04.12.2024)

143. Стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 8 “Сиёсати баҳисобгирӣ, тағйирот дар арзёбии муҳосибӣ ва ҳатогиҳо” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2035> (санаи мурочиат: 09.12.2024)

144. Стандарти байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) 1 “Татбиқи аввалини Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2057> (санаи мурочиат: 09.12.2024)

145. Стандарти байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) 2 “Пардохт дар асоси сахм” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2058> (санаи мурочиат: 04.12.2024)

146. Стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ 39 “Воситаҳои молиявӣ: эътироф ва арзёбӣ” [сарчашмаи электронӣ] / Низоми

дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/2054> (санаи мурочиат: 04.12.2024)

147. Теория измерения капитала и прибыли: монография/ под общей редакцией проф. Бутенца Ф.Ф., проф. Добии М.- Краков: Бипёа^а Uniwersytetu Екопошю7пеґо w Krakowie, 2010. - 400 с.

148. Ткач В.И., Ткач М.В. Международная система учета и отчетности. - М.: Финансы и статистика, 1991. - 288 с.

149. Толчинская М.Н. Аудит собственного капитала и его особенности // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 3671–3675

150. Толчинская М.Н. Методические аспекты проведения аудита собственного капитала / М.Н. Толчинская // УЭПС: управление, экономика, политика, социология. - 2016. - № 2. - С. 68-70

151. Тоҳирова Р.С. Аудити ҳуҷҷатҳои муассисӣ / Р.С. Тоҳирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 8. – Р. 193-199. с. 194

152. Тяжкова М.С. Методология организация бухгалтерского учета собственного капитала акционерных обществ в России: монография. СПб. Изд-во СПбГУСЭ, 2008. – 187 с.

153. Ураков Д.У. Международные стандарты финансовой отчетности и принципы их применения в субъектах Республики Таджикистан / Д.У. Ураков, П.Д. Орзуев // Экономика. Управление. Образование. – 2015. – № 2. – С. 76-82.

154. Уроқов Д.У. Назарияи ҳисобгирии муҳосибӣ. –Душанбе: “Деваштич”, 2008. - 350 с.

155. Хахонова Н.Н. Внутрифирменный стандарт «Аудит собственного капитала»: структура и содержание / Н.Н. Хахонова // European Science. - 2017. -№ 2 (24). - С. 48-50

156. Хушвахтзода Қ.Х. Сиёсати баҳисобгирӣ чун асоси ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Т. Қодирова // Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. № 4-1. С. 5-13.

157. Хэндриксон Э.С. Теория бухгалтерского учета: пер. с англ. / Э.С. Хендриксон, М.Ф. Ван Бреда. Под ред. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2000. - 576 с.

158. Цыганков К.Ю. Теория и методология бухгалтерского учета капитала: Автореф. дис. ... д-ра экон. наук. – Новосибирск, 2009. – С. 30-36

159. Цюцjak И.Л. Методические подходы к проведению аудита операций по формированию и использованию вложенного (инвестированного) собственного капитала // Потребительская кооперация. 2015. – № 4 (51). С. 56-63

160. Чайковская Л.А. Информация финансовой и нефинансовой отчетности как основа для стратегических решений бизнеса: учет, контроль, анализ: монография / Л.А. Чайковская, Т.И. Мезенцева, О.В. Рожнова, М.В. Мельник и др. – М.: Русайнс, 2020. – 228 с.

161. Чайковская Л.А., Энус, Ш. Эволюция концепции капитала в истории экономической и бухгалтерской мысли / Л.А. Чайковская, Ш. Энус // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2018. – Т. 2. – № 12. – С. 3–8

162. Чучаева С.Ю. Уменьшение уставного капитала: мотивы, способы и алгоритм действий // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. – 2018. – № 7 (74).

163. Шавандина О.А., Макушева Г.Н., Харинова О.В. Матрица влияния как элемент анализа уставного капитала корпоративной организации // Московский экономический журнал. – 2021. – № 8. – С. 591—603

164. Шарифов З.Р. Моҳияти иқтисодии сармоя ва рушди низоми сармоягузорӣ дар КАС / З. Р. Шарифов, Р. Ш. Толибов // Кишоварз. – 2020. – No. 2(87). – Р. 130-135.

165. Шеремет А.Д. Аудит: Учебник. - 2-е изд., доп. и перераб. / А.Д. Шеремет, В.П. Суйц. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 448 с.

166. Шириков С.И. Организация аудита собственного капитала

хозяйствующих субъектов: теория и практика: дис. ... канд.экономических наук.- Москва, 2008.- 248 с.

167. Широбоков В.Г. Французский опыт организации учета сельскохозяйственных организаций / В.Г. Широбоков, Ю.В. Алтухова // Все для бухгалтера. – 2007. – № 3(195). – С. 57-65.

168. Широбоков В.Г. Французский опыт организации учета хозяйственной деятельности сельскохозяйственных организаций / В. Г. Широбоков, Ю. В. Алтухова // Международный бухгалтерский учет. – 2007. – № 2. – С. 49-58.

169. Широков С.И. Внутрифирменный стандарт – методика аудиторской деятельности «Особенности аудита собственного капитала коммерческих организаций» // Аудит и финансовый анализ. – 2018. – №5 – С. 25–30.

170. Широкова С.В. Собственный и заёмный капитал / С.В. Широкова // Финансовая аналитика: проблемы и решения. -2018. -№ 48. -С. 37-38.

171. Шмарова Л.В. Совокупный доход: компоненты и представление в соответствии с требованиями МСФО // Аудитор. 2017. № 3. С. 36–40.

172. Шнейдман Л.З. От гармонизации к конвергенции национальных стандартов с МСФО /Л.З. Шнейдман //Бухгалтерский учет, 2014 -№ 11 –С. 37-38.

173. Шобеков М. Развитие теории и истории счёта прибылей и убытков / М. Шобеков // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – № 1(48). – С. 243-250.

174. Шушпанов С.А. Разграничение объектов бухгалтерского учета по статическим и динамическим характеристикам в процессе кругооборота капитала: системный подход // Вестник Камчатского государственного технического университета. 2017. – № 39. – С. 106-115

175. Щербинина Ю.В. Учетно – аналитическое обеспечение анализа собственного капитала / Ю.В. Щербинина // Территория науки. -2019. -№ 4. - С. 124-126.

176. Энотони Р. Учет: ситуации и примеры: пер. с англ. / Р. Энтони, Дж. Рис. Под ред. и с предис. А.М. Патрачкова. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 560 с.
177. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V070004771_ (санаи муроҷиат 24.03.2023)
178. <https://hesabjam.kowsarblog.ir/> (санаи муроҷиат 24.03.2023)
179. Accounting standarts handbook 1990/91: the full texts of all accounting standarts extant at 1. August 1990. – London: Cipfa, 1990. – 685 p.
180. Meigs, Walter. Study guide for the use with principles of auditing / W. B. Meigs, O. R. Whittington, K. J. Pany, R. F. Meigs. – 9th ed. – Homewood, Il; Boston, Ma: IRWIN, 1989.- 187 p.
181. Mueller, Gerhard. Accounting: an international perspective: a Supplement to Introductory Accounting Textbooks / G. G. Mueller, H. Gernon, G. K. Meek. – 3rd ed. – Burr Ridge, Il; Boston, Ma; Sydney: IRWIN, 1994. – 200 p.
182. Smith, Jack. Accounting Principles. Lecture Outlines and Demonstration Problems Book / J. L. Smith, R. M. Keith, W. L. Stephens. – 3rd ed. – New York; St. Louis; San Francisco: McGraw-Hill Book Company, 1989. – 227 p.
183. Taylor, Donald. Case study in auditing: a case study directed toward planning and assessing control risk and substantive testing with emphasis on the application of judgment in audit decision making / D. H. Taylor, G. W. Glezen, K. B. Ehrenreich. – 4th ed. – New York; Chichester; Brisbane: John Willey & Sons, Inc., 1989. – 150 p.

РҶҲАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Собирова М.Д. Концепции учета собственности капитала и отражение в бухгалтерской отчетности [текст] / М.Д. Собирова // Научный журнал «Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии». – Москва, 2018. – №3 ч. 2. – С.232-234. (ISSN 2412-883X)
2. Собирова М.Д. Равишҳои методӣ ба ташаккули баҳисобгирии идоракунии сармояи оинномавӣ дар ташкилоти тичоратӣ [матн] / Д.Н. Дадоматов, М.Д. Собирова, Б.М. Қўзибоева // Паёми Донишгоҳи омузгорӣ (илмҳои табиӣ риёзӣ). – Душанбе: Нашрияти Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, 2021. - №3-4 – С.133-138 (ISSN 2707 – 9996)
3. Собирова М.Д. Мазмуни баҳисобгирии категорияи «сармояи худӣ» [матн] / М.Д. Собирова // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – МДТ ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров - Хучанд, 2022. - № 4(63).- С.168-174 (ISSN 2077-4974)
4. Собирова М.Д. Таҷрибаи байналмилалӣ баҳисобгирии сармояи худӣ ва истифодабарии он дар низоми баҳисобгирии Тоҷикистон [матн] / Д.Н. Дадоматов, М.Д. Собирова // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. МДТ ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров – Хучанд, 2023. - №3(66). – С.116-129 (ISSN 2077-4974)
5. Собирова М.Д. Методикаи гузаронидани санҷиши аудитории сармояи худӣ [матн] / Д.Н. Дадоматов., М.Д. Собирова. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - №4/1(49). – С.25-33 (ISSN-2308-054X)
6. Собирова М.Д. Танзими меъёрӣ-ҳуқуқии баҳисобгирии сармояи худӣ [матн] / Д.Н. Дадоматов., М.Д. Собирова. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - №4/1(49). – С.274-281 (ISSN-2308-054X)

7. Собирова М.Д. Муаммоҳои баҳисобгирии сармояи худӣ дар ҳисобгирии молиявӣ // М.Д. Собирова // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – МДТ ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров - Хучанд, 2024. - № 1(63/24).-С.- 207-213 (ISSN 2077-4974)

Мақолаҳои илмӣ дар нашрияҳои дигар

8. Собирова М.Д. Пути развития промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан [текст] / М.Д. Собирова // Материалы XIX Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии» - Украина: Переяслав–Хмельницкий, 2019. – С. 28-30.

9. Sabirova M.D. Theoretical and methodical approaches to evaluating factors of development of small business / Dadomatov D.N., Sabirova M.D., Dzhuraeva M.S. // Materials of the International Conference «Process Management and Scientific Developments» (Birmingham, United Kingdom, November 30, 2019). (ISBN 978-5-905695-75-9)

10. Sabirova M.D. Elements of the authorized capital, their definitions and classification / Sabirova M.D. // Collection of scientific papers on the materials of the 7th International scientific and practical Internet conference "Scientific horizon in the context of social crises" (February 6-8, 2021). - Tokyo, 2021. – pp.211-216. (ISBN 978-4-272-00922-0)

11. Собирова М.Д. Хусусиятҳо ва асосҳои ташкили ҳисоббаробаркуниҳо бо буҷет / М.Д. Собирова [матн] // Ҷавонон дар пайроҳаи таҳқиқ. Маҷмуаи мақолаҳои устодон ва магистрантони ДДХБСТ. - Хучанд: Дабир, 2020. – С. 71-74. (ISBN 99899997558220)

12. Собирова М.Д. Учет операций по формированию и использованию уставного капитала экономических субъектах [матн] / М.Д. Собирова // Маҷмуаи мақолаҳои конференсия илмӣ амалии ДДХБСТ «Рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар низоми ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ» (22-25 апрели 2020). – Хучанд: Дабир, 2020. – С. 341-344. (ISBN 97899975-58-25-1)

13. Собирова М.Д. Правовое регулирование порядка формирования уставного капитала и определение его сущности [текст] / Материалы международной научно-практической конференции «Современное состояние экономики, учета, финансов и основные проблемы» (5 октября 2021 г.) – Украина: Полтава, ЦФЕНД, 2021. – С.67-71.

14. Собирова М.Д. Мавқеи аудити дохила дар муносибатҳои субъектҳои хоҷагидор [матн] / У.З. Ашуров, М.Д. Собирова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии профессорон, омӯзгорон ва муҳаққиқони ҷавони ДДХБСТ «Ҳамгироии илм ва истеҳсолот баҳри татбиқи ҳадафҳои стратегии миллӣ» (21-25 апрели соли 2022). – Хучанд: Дабир. – 2022. С. 269-272. (ISBN 978-99985-66-02-6, 978-99985-66-06-4)

15. Собирова М.Д. Хусусиятҳои асосии ташкили баҳисобгирии муҳосибии сармояи худии субъектҳои иқтисодӣ [матн] / М.Д. Собирова М.Д. // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назорӣ «Ташаккули фазои мусоид ба сармоягузорӣ дар татбиқи саноатикунории босуръати кишвар» (27 майи соли 2022). – Хучанд: Дабир. – 2022. С. 445-447. (ISBN 97899985-66-07-1)

16. Раҳматзода М.Д. Тавзеҳоти иттилоот оид ба сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [матн] / М.Д. Раҳматзода // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ - амалӣ дар мавзӯи «Масоили муҳими молия, баҳисобгирӣ, аудит ва илмҳои дақиқ дар шароити рақамикунӣ» (30 апрели соли 2025) – Хучанд: Парки Технологии ДДХБСТ – 2025.С.724-729. (ISBN 97899985-26-46-4).

Замимаҳо

**Ҷарвал - Сохтори сармояи худии корхонаҳо ва инъикоси он дар ҳисоботи молиявии мамлакатҳои хориҷӣ ва
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Моделҳои баҳисобгирии муҳосибӣ	Мамлакат	Сохтори сармояи худӣ	Инъикос дар ҳисоботи молиявӣ
1	2	3	4
Англо-саксонӣ	Америка*	Сармояи худии корхонаҳои ИМА аз ду қисм иборат мебошад: Сармояи пешпардохтшуда (гузошташуда) – андозаи маблағгузори саҳомон, ин асосан ба саҳмияҳои оддӣ ва имтиёзнок бо арзиши номиналӣ ва сармоя, ки барзиёд аз номиналӣ пардохт шудааст; - сармояи барилова маблағгузоришуда (ба даст овардашуда) – қисми фоидаи андухташуда, ки аз фаъолияти тижорати ба даст овардашуда ва ба корхона сармоягузорӣ шуда	Таркиби сармоя: - Сармояи саҳомӣ; - Сармояи иловагӣ; - фоидаи софи тақсимнашуда; - зарар аз арзиши саҳмияҳои харидашуда; - ҳамагӣ сармояи саҳомӣ
	Британияи Кабир*	Сармояи худӣ дар бар мегирад: - сармояи саҳомӣ; - сармояи иловагӣ; - Фоидаи тақсимнашуда; - захираҳо, ба монанди захираи азнавбаҳодихӣ; - дигар захираҳо (захираи саҳмияҳои худӣ, захираи хариди сармоя, захираҳои тибқи оиннома ташкилкардашуда ва ғайра).	Сармоя ва захираҳо: - Сармояи саҳомии ҷалбкардашуда; - Сармояи иловагӣ; - Захираи азнавбаҳодихӣ; - Дигар захираҳо; - Захира барои хариди саҳмияҳои имтиёзнок; - Захира барои саҳмияҳои худӣ; - Захираҳое, ки дар оинномаи корхона тасдиқ шудааст; - Дигар захираҳо;

			- Фоидаи тақсимнашуда.
Континенталӣ	Олмон*	Сармояи худӣ пешниҳод шудааст: - сармояи оинномавӣ; - сармояи захиравӣ; - захирае, ки бо қонун тасдиқ шудааст; - захираи иштироки ҳиссавӣ; - захираҳои дар оиннома пешбинишуда; - дигар захираҳо; - фоидаи (зарар) ба соли ояндаи қорӣ гузаронидашуда; - фоидаи солони (зарар).	Сармояи худӣ ва ҳиссаҷудокунӣ ба фонди захиравӣ: - сармояи гаравӣ; - сармояи захиравӣ; - ҳиссаҷудокунӣ аз фоида ба захира; - захираҳое, ки қонунгузорӣ муқаррар кардааст; - захираҳое, ки дар оинномаи ҷамъият тасдиқ шудааст; - дигар ҳиссаҷудокунӣ ба захира; - натиҷаи солони соли гузашта; - натиҷаи давраи гузашта; - ҳиссаҷудокунӣ фоида ба захира то натиҷаи тавозунӣ.
	Фаронса*	Сармояи худӣ тақсим мешавад ба: - сармояи саҳомӣ; - даромади эмиссионӣ; - фоида тақсимнашуда; - захираҳо (захираи азнавбаҳодиҳӣ; захирае, ки қонунгузорӣ иҷозат додааст; захирае, ки дар оиннома пешбинӣ шудааст ва дигар захираҳо); - фоида ва зарар дар давра.	Ҳисоби сармоя: - Сармоя; - натиҷаи соли гузашта; - натиҷаи соли ҳисоботӣ; - Субсидияҳои маблағгузориҳои асосӣ; - захираҳои баҳододашуда; - захираҳои баҳододашудаи хароҷоти имконпазир.
	Полша*	Сармояи худӣ иборат аст: - сармояи оинномавӣ, обунашудаи (пардохтношуда) иловагӣ; - захира барои азнавбаҳодиҳии дороиҳо; - дигар сармояи захиравӣ; - фоидаи тақсимнашуда; - фоидаи соф ё зарари соли молиявӣ.	Сармояи худӣ ва фондҳои махсус: - Сармояи оинномавӣ; - дигар сармояи худӣ; - Сармояи эҳтиётӣ; - Сармояи захиравӣ; - Сармояи азнавбаҳодиҳӣ; - Захираҳо; - Ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ даромадҳои байнидавравӣ;

			- Фондҳои махсус.
	Россия*	Сармояи худӣ дар бар мегирад: - сармояи оинномавӣ; - сармояи захиравӣ; - сармояи иловагӣ; - ғоидаи тақсимашуда (зарари руйпушношуда); - ҳиссаи саҳмияҳои худии аз саҳомон харидашуда; - молиякунонии мақсаднок	Сармоя ва захираҳо: - сармояи оинномавӣ; - сармояи захиравӣ; - саҳмияҳои худии аз саҳомон харидашуда; - азнавбаҳоидиҳои доройҳои ғайригардон; - сармояи иловагӣ; - захираҳои, ки тибқи қонунгузорӣ ташкил карда шудааст; - захираҳои, ки тибқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ташкил карда шудааст; - ғоидаи тақсимашуда (зарари руйпушношуда)
	Белоруссия*	Сармояи худӣ: - Сармояи оинномавӣ; - Сармояи захиравӣ; - Сармояи иловагӣ; - Молиякунонии мақсаднок; - ғоидаи тақсимашудаи (зарар) солҳои гузашта; - ғоидаи софи (зарар) соли ҳисоботӣ	Сармояи худӣ: - Сармояи оинномавӣ; - Саҳмияҳои худӣ (ҳисса); - Сармояи захиравӣ; - Сармояи иловагӣ; - Ғоидаи тақсимашуда (зарари руйпушношуда); - Молиякунонии мақсаднок
	Украина*	Сармояи худӣ дар бар мегирад: - сармояи оинномавӣ; - сармояи саҳмӣ; - сармояи иловагӣ; - - сармояи захиравӣ; - ғоидаи тақсимашуда; - гирифтани сармоя; - сармояи пардохтношуда; - захираҳои суғуртавӣ.	Сармояи худӣ ва таъминоти уҳдадорӣ: - сармояи оинномавӣ; - сармояи саҳмӣ; - сармояи иловагӣ; - - сармояи захиравӣ; - ғоидаи тақсимашуда; - гирифтани сармоя; - сармояи пардохтношуда; - таъминоти хароҷот ва пардохтҳои оянда; - маблағгузории мақсаднок;

			- захираҳои суғуртавӣ.
Америкаи Лотинӣ		Дар им мамлакатҳо US GAAP ва аксар ҳолат IFRS истифода мешавад	
Ислондӣ	Эрон ¹	Сармоя: - сармояи пардохтшуда; - сармояи иловагӣ; - сармояи захиравӣ; - дигар захираҳои ҳатмӣ; - баҳодихии иловагӣ; - фарқияти қурбии мубодилаи асъор; - фоидаи умумии тақсимнашуда; - ҳиссаи ҳазина.	Сармоя: - сармояи пардохтшуда; - сармояи иловагӣ; - сармояи захиравӣ; - дигар захираҳои ҳатмӣ; - баҳодихии иловагӣ; - фарқияти қурбии мубодилаи асъор; - фоидаи умумии тақсимнашуда; - ҳиссаи ҳазина.
Интернационалӣ (Байналмилалӣ)	Қазоқистон	Сармоя ва захираҳо ² : - сармояи оинномавӣ; - сармояи пардохтношуда; - ҳиссаи воситаҳои худии бозхаридшуда; - даромади эмиссионӣ; - сармояи илова пардохтшуда; - захираҳо; - фоидаи тақсимнашуда (зарари руйпушнашуда); - фоидаи ҷамъбасти (зарари ҷамъбасти)	Сармоя ³ : - сармояи оинномавӣ (саҳомӣ); - даромади эмиссионӣ; - ҳиссаи воситаҳои худии бозхаридшуда; - компоненти дигар даромади маҷмӯӣ; - фоидаи тақсимнашуда (зарари руйпушнашуда); - дигар сармоя; - ҳиссаи молиқони назоратнашаванда
	Тоҷикистон ⁴	Сармояи худӣ: - сармояи эълоншуда (оинномавӣ); - саҳмияҳои оддӣ; - саҳмияҳои имтиёзнок; - сармояи барилова пардохтшуда;	Сармояи худӣ: - сармояи эълоншуда (оинномавӣ); - сармояи иловагӣ; - сармояи захиравӣ; - фоидаи (зарари) тақсимнашуда;

¹ <https://hesabjam.ir>

² <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V070004771> (санаи мурочиат 24.03.2023)

³ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027025> (санаи мурочиат 04.04.2023)

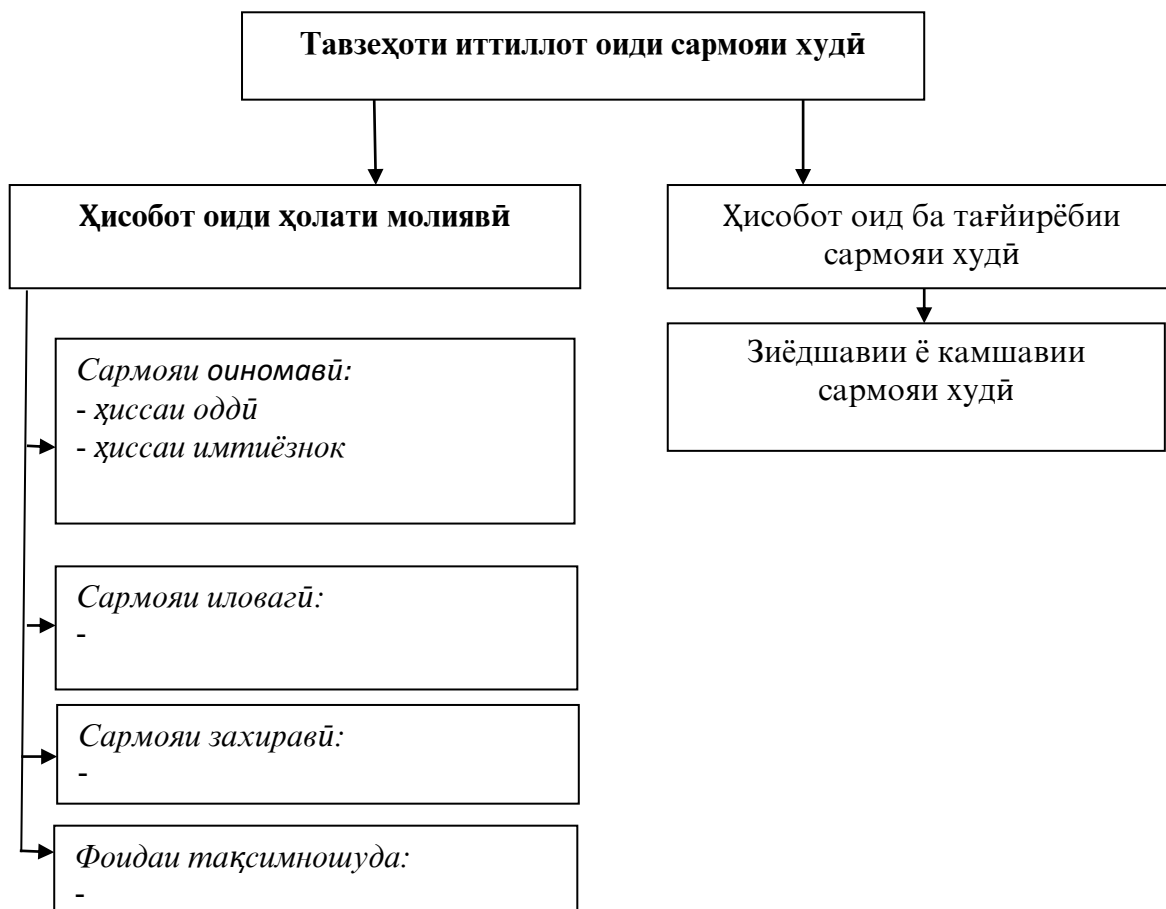
⁴ <http://minfin.tj/downloads/farmoish%20ykum.pdf> (санаи мурочиат 08.04.2023)

		- сахмияҳои худии бозхаридшуда; - сармояи иловагӣ; - грантҳо ва маблағгузориҳои мақсаднок; - тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ; - тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии дороиҳои дигар; - фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо асбоби хориҷӣ; - амволи арзишноки бебозгашт қабулшуда; - дигар сармояи иловагӣ; - фоидаи тақсимнашуда; - сармояи захиравӣ; - ҳадди ақалият.	-ҳаққи ақалият
	Қирғизистон ¹	Сармояи худӣ: - сармояи худӣ; - Саҳмияҳои оддӣ; -сахмияҳои имтиёзнок; - сахмияҳои худии бозхаридшуда; - дигар сармояи оинномавӣ; - сармояи барилова пардохтшуда; - тасҳеҳот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии дороиҳо; - фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо ҷузьҳои хориҷӣ ба ширкатҳои хориҷӣ; - сармояе, ки моликон пешпардохт кардаанд (моликон); - фоидаи тақсимнашуда; - сармояи захиравӣ	Сармояи худӣ: - сармояи оинномавӣ; - Саҳмияҳои оддӣ; -сахмияҳои имтиёзнок; - сахмияҳои худии бозхаридшуда; - сармояи барилова пардохтшуда; - фоидаи тақсимнашуда; - сармояи захиравӣ; - сармояи иловагӣ
	Узбекистон	Сармояи худӣ дар бар мегирад: - сармояи оинномавӣ; - Саҳмияҳои оддӣ; -сахмияҳои имтиёзнок;	Сарчашмаи воситаҳои худӣ: - сармояи оинномавӣ; - сармояи иловагӣ; - сармояи захиравӣ;

¹ Исраилов Т.М., Курманбекова А.А. Финансовый учет: Учебник. Ош: Издательство ЧП «Тойчубаев А.», 2015. –628 с. С. 28-44

		-саҳм ва ҳисса; - сармояи иловагӣ; - даромади эмиссионӣ; - фарқиятҳои қурбӣ ҳангоми ташаккули сармояи оинномавӣ; - сармояи захиравӣ; - сармояи захиравӣ, ки қонунгузорӣ муқаррар кардааст; - сармояи захиравӣ аз азнавбаҳодиҳии дороиҳо; - саҳмияҳои худии бозхаридшуда; - саҳмияҳои одии худии бозхаридшуда; - саҳмияҳои имтиёзҳои худии бозхаридшуда; - фоидаи тақсимнашуда; - фоидаи тақсимнашудаи давраи ҳисоботӣ; - фоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта; - маблағгузориҳои мақсаднок; - грантҳо; - субсидҳо; - аъзоҳақӣ; - имтиёзҳои андозӣ; - дигар маблағгузориҳои мақсаднок; - захираи хароҷоти оянда ва пардохтҳо; - ташаккули захираҳо; - соқит кардани захираҳо	- саҳмияҳои худии бозхаридшуда; - фоидаи тақсимнашуда; - маблағгузориҳои мақсаднок; - захираи хароҷоти оянда ва пардохтҳо.
--	--	---	---

Сарчашма: таълифи муаллиф ва *Соколов Я.В., Бутынец Ф.Ф., Горечкая Л.Л., Панков Д.А. Бухгалтерский учет в зарубежных странах: учебное пособие. [Отв. ред. Ф.Ф. Бутынец]. - М.: ТК «Велиби», Издательство «Проспект», 2007. - С. 30-65.

Тартиби тавзеҳоти иттилот оид ба сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф